

Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

ЕСТЕТИКА І ЕТИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Збірник наукових праць

Виходить два рази на рік

Заснований у червні 2011 року

Випуск 18

Київ – Полтава
2018

УДК: 37.013(111.852:17)

Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – 2018. – Вип. 18. – 194 с.

Висвітлено результати наукових досліджень із проблем філософії і психології педагогічної дії, естетичних і етичних засад педагогічної майстерності, теорії, історії та методики мистецької освіти, інноваційних технологій мистецької і педагогічної освіти, а також вміщено інформацію про нові видання в галузі мистецької педагогіки та науково-педагогічні й мистецько-педагогічні заходи.

Для наукових працівників, докторантів, аспірантів, викладачів, учителів, студентів різних типів навчальних закладів.

Засновники та видавці:

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол № 1 від 18 січня 2018 р.)

Головний редактор

Степаненко М. І., доктор філологічних наук, професор

Заступник головного редактора

Вовк М. П., доктор педагогічних наук

Відповідальний секретар

Лобач О. О., кандидат педагогічних наук, доцент

Редакційна колегія

Ничкало Н. Г., д. пед. н., проф., дійсний член НАПН України, Відділення професійної освіти і освіти дорослих

Бех І. Д., д. псих. наук, проф., дійсний член НАПН України, Інститут проблем виховання НАПН України

Філіпчук Г. Г., д. пед. н., проф., дійсний член НАПН України, Відділення професійної освіти і освіти дорослих

Лук'янова Л. Б., д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Радкевич В. О., д. пед. н., проф., дійсний член НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Шльосек Ф., д. хаб., проф., Інститут педагогіки Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві

Соляк А., д. хаб., проф., Інститут педагогіки Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві

Срушка У., д. хаб., проф., Інститут педагогіки Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві

Пікула Н., д. хаб., проф., Інститут соціальної праці Педагогічного університету Комісії народної освіти у Кракові

Хомич Л. О., д. пед. наук, проф., Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Рибалка В. В., д. псих. н., проф., Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Федій О. А., д. пед. н., проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Лавріненко О. А., д. пед. н., проф., Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Титаренко В. П., д. пед. н., проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Сулаєва Н. В., д. пед. н., доцент, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Рецензенти

О. В. Аніщенко, доктор педагогічних наук, професор

С. Б. Пономаревський, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник

Тереза Яницка-Панек, доктор наук (Польща)

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ №17866-6716 Р від 10.06.2011 р.
Збірник наукових праць внесено до переліку фахових видань у галузі «Педагогічні науки»
(Наказ Міністерства освіти і науки України №793 від 04.07.2014 р.)*

Збірник наукових праць індексується наукометричною базою Google Scholar

National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Institute of Pedagogical and Adult Education
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

AESTHETICS AND ETHICS OF PEDAGOGICAL ACTION

Collection of scientific papers

Edited twice a year

Founded in June 2011

Issue 18

Kyiv – Poltava
2018

Founders and editors:

Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

The results of researches on the problems of philosophy and psychology of pedagogical action, aesthetic and ethical principles of pedagogical skills, theory, history and methods of art education, innovative technologies of art and education are highlighted; information on new editions in the field of art pedagogy and scientific-pedagogical and artistic-educational activities is contained.

For researchers, doctoral students, postgraduate students, professors, teachers, students of various types of educational institutions.

Recommended for publication by the Academic Council of Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine (Protocol № 1 on 18 January 2018)

Editor-in-chief

Stepanenko M. I., Doctor of Philology, Full Professor

Deputy Editors

Vovk M. P., Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher

Executive Secretary

Lobach O. O., Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

Editorial board

Nychkalo N. G., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Full Member of NAPS of Ukraine, Department of Professional Education and Adult Education

Bekh I. D., Doctor of Psychology, Full Professor, Full Member of NAPS of Ukraine, Institute of Education of NAPS of Ukraine

Filipchuk G. G., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Member of NAPS of Ukraine, Department of Professional Education and Adult Education

Lukyanova L. B., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Corresponding Member of NAPS of Ukraine, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Radkevych V. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Member of NAPS of Ukraine, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Shlosek F., Doctor, Full Professor, Institute of Pedagogy of the Academy of Special Pedagogy of Maria Hżehozhevskoyi in Warsaw

Yerushka W., Doctor, Full Professor, Institute of Pedagogy of the Academy of Special Pedagogy of Maria Hżehozhevskoyi in Warsaw

Pikula N., Doctor, Full Professor, Institute of Social Labour Commission Pedagogical University of Education in Krakow

Homytch L. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Rybalka V. V., Doctor of Psychology, Full Professor, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Fedii O. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Lavrinenko O. A., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Tytarenko V. P., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Sulaieva N. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Reviewers

O. V. Anishchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

S. B. Ponomarevskiyi, Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher

Tereza Yanytska-Panek, Doctor Sciences (Poland)

Certificate of state registration of KV №17866-6716 on 10.06.2011 Specialized edition of Pedagogical Sciences (Ministry of Education and Science of Ukraine №793 on 04.07.2014)

Collection of scientific works is registered in Google Scholar

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Лідія Хомич

Концептуальні підходи Івана Зязюна до розвитку педагогічної освіти в Україні 11

Олександр Кучерявий

Ціннісно-сміслові ядро концептуальної моделі педагогічної освіти Івана Зязюна 22

Олена Семенов

Націєтворча концепція Івана Андрійовича Зязюна в умовах реформування педагогічної освіти 30

Мирослава Вовк, Юлія Грищенко

Наукова школа академіка І. А. Зязюна: аксіологічні актуалітети розвитку 44

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

Борис Год, Наталія Год

Духовність у виховній традиції гуманістів епохи Європейського Відродження (кінець XIV – XVI століття) 56

Олена Ільченко

Жіноча благодійність в освіті України крізь оцінку XXI століття 69

Ольга Ніколенко

Голокост – вічний урок людству (Виховання протидії расизму й ксенофобії на матеріалі сучасної зарубіжної літератури та кіномистецтва) 84

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

Галина Сагач

Роль керівника студентського хорового колективу в професійному становленні майбутнього вчителя 95

Олександр Жиров

Мистецько-педагогічна спадщина Кіма Василенка як культурно-історичний феномен 103

Вікторія Ірклієнко

Підготовка майбутніх учителів музики до формування естетичної культури особистості в умовах неформальної мистецької освіти 115

Світлана Глушкова

Фортепіанні твори полтавських композиторів в навчальному репертуарі з музичного інструменту 123

ІННОВАЦІЇ У МИСТЕЦЬКІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Лариса Руденко

Філософсько-педагогічні виміри поняття комунікативної культури фахівців соціономічних професій..... 134

Валентина Онінко, Марина Дяченко-Богун

Теоретичні аспекти формування природоохоронної культури студентів..... 147

Magdalena Plaskura

Dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w polskim przedszkolu (Дитина зі спеціальними освітніми потребами у польському дошкільному закладі)..... 154

Ірина Карпузова, Світлана Бурсова

Організація педагогічної підтримки майбутніх вихователів у процесі навчання 162

Юлія Махновець

Тренінг у неформальній освіті вчителів Нової української школи..... 172

РЕЦЕНЗІЇ

Галина Сотська

Персонологічний дискурс національної музичної освіти (рецензія на монографію «Розвиток музичної освіти в Україні (XVIII – XX ст.): персонологічний вимір» (автори: М. П. Вовк, Ю. В. Грищенко, Н. О. Філіпчук, Т. В. Котирло) (Київ: Талком, 2017. – 176 с.) 183

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ Й МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАХОДИ

Марія Іванчук

Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи (Міжнародна науково-практична конференція, 26–27 жовтня 2017 р., м. Чернівці) 186

Відомості про авторів 189

CONTENT

PHILOSOPHY AND PSYCHOLOGY OF PEDAGOGICAL ACTION

Lidiia Khomich

Conceptual approaches of Ivan Ziaziun to development of pedagogical education in Ukraine 11

Oleksandr Kucheriavyi

Value-semantic basis of Ivan Ziaziun's conceptual model of pedagogical education 22

Olena Semenov

Nation-building conception by Ivan Andriiovych Ziaziun in the conditions of reforming pedagogical education 30

Myroslava Vovk, Yuliia Gryshchenko

Scientific school of academician I. A. Ziaziun: axiological actualities of development 44

EDUCATIONAL AESTHETICS AND ETHICS

Borys Hod, Nataliia Hod

Spirituality in the educational tradition of humanists of the epoche (An era?) of the European Revival (end of XIV – XVI century) 56

Olena Ilchenko

Women's charity in education of Ukraine through the assessment of the XXI century 69

Olha Nikolenko

The holocaust as an eternal lesson for mankind (Education of resistance to racism and xenophobia on the basis of contemporary foreign fiction and cinema) 84

ART EDUCATION: THEORY, HISTORY, METHODS

Galina Sagach

The role of a head of a student choir collective in the professional formation of a future teacher 95

Oleksandr Zhyrov

Artistic and pedagogical heritage of Kim Vasylenko as a cultural and historical phenomenon 103

Vikroriia Irkliienko

Preparation of future teachers for the formation of aesthetic culture of a personality by means of non-formal art education 115

Svetlana Glushkova

Piano works of the Poltava composers in the educational repertoire of the musical instrument 123

INNOVATIONS IN ARTS AND PEDAGOGICAL EDUCATION

Larysa Rudenko

Philosophical and pedagogical dimensions of the concept
of communicative culture of specialists in socio-professional professions 134

Valentyna Onipko, Maryna Diachenko-Bohun

Theoretical aspects of the formation of the environmental
culture of students 147

Magdalen Pleskura

A child with special educational needs at Polish preschool institution 154

Iryna Karapuzova, Svitlana Bursova

Organization of pedagogical support of future preschool teachers
in the educational process 162

Yuliia Makhnovets

Training in non-formal education of teachers of the New Ukrainian School 172

REVIEWS

Galina Sotska

Personological discourse of national musical education
(review of the monograph «Development of Musical Education in Ukraine
(XVIII – XX century): Personological Dimension» (Authors: M. P. Vovk,
Yu. V. Grishchenko, N. O. Filipchuk, T. V. Kotrylo)
(Kyiv: Talcom, 2017. – 176 p.) 183

INFORMATION ABOUT SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL, ART AND EDUCATIONAL ARRANGEMENTS

Maria Ivanchuk

Qualitative education in Ukraine: trends, problems, perspectives (International
Scientific and Practical Conference, October 26–27, 2017, Chernivtsi) 186

About the Authors 189

У 2018 році Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України відзначає 25-річчя з часу заснування. Фундаторами академічної інституції виступили знані в Україні і зарубіжжі науковці – доктор філософських наук, професор, академік НАПН України *Іван Андрійович Зязюн* і доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України *Нелля Григорівна Ничкало*. З 1993 року в інституті (до 2008 р. – Інституті педагогіки і психології професійної освіти НАПН України) формувалися традиції академічної культури, педагогічного наставництва, створювалися унікальні наукові школи, розвивалися ідеї педагогіки добра, людиноцентризму, психології праці, порівняльної педагогіки, теорії і практики педагогічної освіти, закладені його засновниками. Означені досягнення продовжує збагачувати колектив інституту на чолі з доктором педагогічних наук, професором, членом-кореспондентом НАПН України *Ларисою Борисівною Лук'яною*. Синергія фундаментального наукового пошуку, зорієнтованість на потреби сучасної педагогічної освіти і освіти дорослих, спрямованість на діалогічну взаємодію науки і освітньої практики, налагодження міжнародної комунікації в освітньому дискурсі визначають актуалітети діяльності інституту.

Науковці інституту спрямовують свою діяльність на дослідження таких проблем: особистісний і професійний розвиток дорослого населення; моніторинг якості освіти; технології навчання дорослих; педагогічні проблеми професійної підготовки дорослого населення у зарубіжних країнах; особистісний і професійний розвиток дорослого населення. Праці вчених (навчальні і монографічні видання, технології, методики, довідниково-лексикографічні розвідки тощо) активно використовуються педагогами, викладачами на різних рівнях освіти.

На основі інституту створено Центр освіти дорослих, до структури якого входять: центр підвищення кваліфікації, психологічний консультативно-тренінговий центр, центри педагогічної майстерності. Співробітники є ініціаторами, співorganizаторами та науковими консультантами у створенні різнопрофільних центрів неформальної освіти дорослих в Україні. В академічній інституції функціонує докторська педагогічна і кандидатська психологічна спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій, аспірантура та докторантура. Інститут є засновником і співзасновником п'ятих фахових видань: «Педагогіка і психологія професійної освіти»,

«Порівняльна професійна педагогіка»; «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи», «Естетика і етика педагогічної дії», «Імідж сучасного педагога», а також польсько-українського, українсько-польського щорічника «Професійна і неперервна освіта» («EDUKACJA ZAWODOWA I USTAWICZNA»).

При Інституті діє недержавна Громадська спілка «Українська асоціація освіти дорослих» (2015 р.), яку було прийнято у члени Європейської Асоціації освіти дорослих (2016 р.), та Громадська організація «Культурно-освітня ініціатива» (2016 р.), метою діяльності яких є сприяння розвитку формальної, неформальної та інформальної освіти в Україні. У 2016 р. відкрито кафедру ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта педагога XXI століття».

У ювілейний рік заснування інституту бажаємо нових наукових звершень, успіхів на шляху утвердження цінностей академічної культури, науково-педагогічних традицій, філософії людиноцентризму в умовах діалогу науки та освіти.

Редакційна колегія

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

УДК 37 – 043.86(477) – 047.82 (І. А. Зязюн)

*Лідія Хомич,
м. Київ*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ІВАНА ЗЯЗЮНА ДО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розкрито зміст концептуальних підходів до професійної підготовки вчителя, визначених Іваном Зязюном у процесі професійної діяльності на посадах ректора педагогічного інституту, Міністра народної освіти, директора Інституту НАПН України. У їх основу покладено методологічні принципи, безперервність і багаторівневість педагогічної освіти в Україні. Професійна підготовка майбутнього педагога до освітньо-виховної дії визначається соціально-педагогічними умовами і перетвореннями у системі педагогічної освіти.

Ключові слова: *концептуальні підходи, професійна діяльність, багаторівнева педагогічна освіта, особистісно орієнтована освіта, освітньо-виховна дія.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення відбувається реформування системи освіти в Україні, зокрема й педагогічної, яка здебільшого була спрямована на оволодіння знаннями й уміннями з окремих спеціальних дисциплін і не завжди забезпечувала професійну підготовленість учителя до цілісного гуманно-демократичного виховання учнів і творчого самовдосконалення власної особистості. Сучасна тенденція навчання впродовж усього життя передбачає перетворення закладів вищої педагогічної освіти в ініціативні самостійні та самоорганізуючі, що передбачає реалізацію нових форм управління, самоуправління, більшу незалежність і відповідальність у прийнятті рішень.

Виклад основного матеріалу. Саме така тенденція реалізована у професійній діяльності Івана Андрійовича Зязюна на посаді ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. За період перебування на посаді ректора (1975-1989 рр.) він вивів його на рубежі закладу вищої освіти з найсучаснішими технологіями підготовки вчителя.

Із самого початку своєї роботи І. А. Зязюн переконував викладачів Інституту дотримуватися десятих основоположних принципів, які висунув у контексті цілепокладання. Серед них: найгуманніше ставлення викладачів до студентів і студентів до викладачів за вічним, золотим правилом етики – стався до іншого так, як бажаєш, щоб він ставився до тебе (кантівський імператив); педагог як учитель – взірць моральності для студентів, приклад для наслідування у професійному самовдосконаленні; процес навчання в Інституті – розвиток потреби в самонавчанні, самовдосконаленні; Інститут – центр культури міста Полтави і області: Інститут – центр гуманітарної науки з упровадженням у життя гуманістичної педагогіки А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського; педагогіка – мистецтво (К. Д. Ушинський), його творення – індивідуальний розвиток педагогічних можливостей кожного студента (формування педагогічної майстерності – А. С. Макаренко): основа духовності – Краса і Добро («філософія серця» Г. С. Сковороди), основа наукового пошуку – Істина; у поєднанні Істини, Краси і Добра здійснювати відбір учнівської молоді на учительську професію за «спорідненою працею» (Г. С. Сковорода); основа конкурсних іспитів в Інституті – творча співбесіда на виявлення педагогічної обдарованості; плекання гордості кожного викладача і студента за належність до вищого навчального закладу, відомого у світі педагогічними талантами, постійне вболівання особистим життям і особистою творчістю за його авторитет в Україні (Зязюн, 2000, с. 107–108).

Можливість реалізації основоположних принципів Іван Андрійович убачав у створенні нових факультетів, зокрема підготовки вчителів початкових класів. Факультет особливий не лише жіночим складом, а специфічним психологічним статусом учителя. Він зазначає: «...найкраще за всі мої роки роботи призначення людини, раніше мною не знаної, на відповідальну вузівську посаду. Понад 20 років відбувала Нінель Степанівна Литвиненко пекельну деканову працю. Вона будувалась на любові й повазі декана до студентів і студентів до декана. Навіть я, не кажучи вже про колег – проректорів, деканів, завідуючих кафедрами, дивувався її фізичній силі і витривалості, винахідливості і мудрості, її незбагненній сердечності у ставленні

до студентів, її материнським здатностям любити їх і захищати» (Зязюн, 2000, с. 113). Вже 40 років започаткований Іваном Андрійовичем факультет, нині психолого-педагогічний, здійснює підготовку вчителів початкової школи, вихователів дошкільних закладів, практичних психологів, соціальних педагогів, учителів мистецьких дисциплін (музики, образотворчого мистецтва, хореографії). Студенти факультету – це ерудована, творча молодь із великим потенціалом до професійного зростання, здатна до самореалізації та самовдосконалення в сучасному європейському освітньому просторі.

Психолого-педагогічний факультет надає можливість здібним студентам реалізувати себе в науковій, творчій, виховній і волонтерській діяльності. На факультеті діють наукові школи авторитетних в Україні професорів і докторів наук, мистецькі музичні (Український народний хор «Калина», Народний аматорський камерний хор імені П. Лиманського, Народний естрадно-музичний центр «Вікторія», Народний жіночий вокальний ансамбль «Свічадо») та хореографічні колективи (Народний ансамбль спортивного бального танцю «Грація», Народний ансамбль народного танцю «Весна», Народний ансамбль сучасного балету «Марія»), майстерні образотворчого та декоративного мистецтва, лабораторія психокорекції та соціально-психологічного тренінгу, науково-практична консультативно-діагностична лабораторія «Діагностика, корекція, психолого-педагогічна і соціальна реабілітація», кабінети інформаційно-комунікаційних технологій тощо. Отже, вчителі, які закінчили психолого-педагогічний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка отримують загальний культурний розвиток. За словами І. А. Зязюна (1989), «високе звання “вчитель” набуває свого справжнього змісту тільки тоді, коли воно невід’ємне від поняття культура» (с. 10), що є ознакою високого рівня загального і професійного розвитку особистості, її духовного потенціалу. «Зміст культури впливає не лише на темпи діяльності, прискорюючи чи уповільнюючи їх, але й визначає її змістовне цілеспрямовання. Думки, погляди, рішення, які зумовлюють різні

сфери суспільної практики, підтримуються логікою культури» (Зязюн, Сагач, 1997, с. 6–7).

Ефективність професійної підготовки майбутнього вчителя, на думку Івана Зязюна, перш за все визначає проблема відбору педагогічно обдарованої молоді в заклади вищої педагогічної освіти. В Полтавській області було створено цілісну систему педагогічної орієнтації (Моргун, 1985, с. 114–117). Співбесіда з абітурієнтом дала змогу з'ясувати його особистісні характеристики: загальну культуру, світогляд, характер, знання й практичні навички в обраній професії, а також орієнтацію абітурієнта у сфері педагогіки, мистецтва, спорту, техніки тощо. Зважували на культуру мови й мовлення, дикцію, комунікативні й організаторські вміння, зовнішній вигляд тощо. Процедура відбору здійснювалась на основі принципів психодіагностики, зокрема: гармонії, який ґрунтується на моністичній концепції багатовимірного розвитку особистості В. Ф. Моргуна; незалежних експертів; комплексної психодіагностики; лонгітюдності (тривалості у часі). Добре організована робота факультетських експертних комісій із виявлення в абітурієнтів педагогічних здібностей та інших даних для навчання в педагогічному закладі себе виправдала. Можна було б розширити функції цих комісій, надати їм право вирішувати всі питання прийому молоді на навчання, тоді відпала б потреба у громіздких і виснажливих вступних екзаменах (за винятком диктанту) і була б забезпечена гласність і об'єктивність (Лобурець, 1995, с. 164).

По-друге, ефективність майбутньої педагогічної дії вчителя визначається змістом теоретичної і практичної професійної підготовки в закладі освіти та відповідно сформованим рівнем його педагогічної майстерності. Кристалізація концепту педагогічна майстерність, починаючи з 70–80-х років ХХ сторіччя, відбувалася в умовах гострої наукової полеміки, пов'язаної з усвідомленням шляхів і засобів перебудови педагогічної освіти як такої.

Майже сорокарічний досвід уведення в навчальний план курсу «Основи педагогічної майстерності» довів, що існує реальна можливість задати професійному становленню майбутнього вчителя особистісно зорієнтований вектор, актуалізуючи у

студентів потреби у професійному самопізнанні й самовихованні та стимулюючи становлення гуманістичної позиції у розв'язанні педагогічних завдань. Професійне зростання у такому разі здійснюється в процесі освоєння техніки взаємодії вчителя з учнями у системі «педагогічний монолог – діалог – полілог». Це навчання має на меті не лише засвоєння окремих знань і вмінь як моделей діяльності, а насамперед – розвиток тих особистісних якостей майбутнього вчителя, які забезпечують професійне виконання педагогічної діяльності: гуманістична спрямованість, компетентність, розвинуті здібності до педагогічної діяльності, володіння технікою педагогічного впливу.

Таким чином, у Полтавському державному педагогічному інституті за ініціативи і під керівництвом І. А. Зязюна було розпочато розробку та апробацію експериментальної Програми «Вчитель». 1996 року Міністерством освіти і Академією педагогічних наук України була затверджена державна Програма «Вчитель». Програма закликала відмовитися від підготовки вчителя як у межах традиційної педагогічної парадигми «Знай свій предмет і викладай його зрозуміло», так і від її редукації: «Знай методику викладання і слідуй їй незаперечно». У Програмі «Вчитель» обґрунтовано нову парадигму: «Знай, що розвивається у твоєму учневі, зумій це забезпечити, розвиваючи самостійно свій власний педагогічний досвід і власну педагогічну творчість».

Для здійснення реформи вважалося за необхідне так спроектувати навчальний процес, щоб у результаті можна було виховати педагога, здатного працювати по-новому, стати суб'єктом педагогічної дії. У навчальному процесі мають формуватися: педагогічні установки, спрямовані на розвиток дитини; здібності до проектування власної педагогічної дії в конкретних ситуаціях навчально-виховного процесу; здібності до рефлексії і передачі власного педагогічного досвіду. Нові підходи до педагогічної освіти, за задумом авторів програми, повинні здійснюватись на принципах індивідуалізації, гуманізації, демократизації, широкої загальнокультурної орієнтації. Їх реалізація передбачала: створення особистісно орієнтованої концепції педагогічної освіти; введення багаторівневої системи педагогічної освіти; розробку нормативно-правової бази діяльності

освітніх закладів і всієї системи педагогічної освіти; оновлення змісту педагогічної освіти; розвиток структури мережі закладів неперервної педагогічної освіти (Зязюн, 2011, с. 1).

Освоєння Програми «Вчитель» здійснювалось за такими основними періодами: довузівської, вузівської і післявузівської підготовки. Довузівський характеризувався як рання орієнтація школярів на вчительську професію, відбір юнаків і дівчат на навчання до інституту; вузівський передбачав викладання студентам спецкурсу з основ педагогічної майстерності, проведення пропедевтичної практики в базових навчальних закладах, а після вузівський – професійну адаптацію молодих учителів. Іван Андрійович (Зязюн, 1989) зазначає, що розвитку педагогічної освіти повинні бути притаманні: орієнтація на творче вирішення проблем соціального замовлення на підготовку вчителя; цілеспрямоване підвищення методологічного рівня викладання дисциплін у ВНЗ педагогічного профілю; розробка і використання ефективних моделей взаємодії теорії педагогіки вищої школи і практики; формування громадянської позиції майбутнього вчителя – умінь самостійно, творчо мислити, правильно оцінювати педагогічну ситуацію, брати на себе відповідальність за результати професійної діяльності; включення всіх студентів до дослідницької педагогічної діяльності (с. 6).

У 1998 році Міністерством освіти України схвалено розроблену колективом науковців Інституту педагогіки і психології професійної освіти під керівництвом І. А. Зязюна Концепцію педагогічної освіти. В ній визначено основні завдання педагогічної освіти: створення цілісної системи безперервної педагогічної освіти з урахуванням вітчизняного досвіду, національних традицій і тенденцій розвитку світових освітніх систем; підготовка педагога, здатного забезпечити всебічний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства; організація профорієнтаційної роботи та відбору здібної молоді для навчання у вищих педагогічних навчальних закладах; розробка і запровадження державних стандартів педагогічної освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів для вищих навчальних закладів і закладів післядипломної освіти всіх форм власності; удосконалення мережі закладів педагогічної освіти,

інтеграція вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації та закладів післядипломної освіти з метою створення умов для безперервної освіти педагогічних працівників; формування державного замовлення на підготовку педагогічних працівників; визначення змісту освіти для психолого-педагогічної підготовки фахівців із непедагогічних спеціальностей; сприяння просвітницькій роботі серед населення з проблем сімейного виховання, організації дозвілля молоді, здорового способу життя тощо (Концепція педагогічної освіти, 1988, с. 2–3).

Таким чином, система педагогічної освіти має реалізуватися через: профорієнтаційно-пропедевтичну підготовку; підготовку педагогічних працівників за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями; післядипломну професійну освіту. Підготовка педагогічних працівників із вищою освітою здійснюється за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями: молодший спеціаліст; бакалавр; спеціаліст; магістр (Концепція педагогічної освіти, 1988).

У 2011 році в НАПН України було схвалено розроблені І. А. Зязюном (2011) концептуальні підходи до розвитку багаторівневої педагогічної освіти в Україні. За його твердженням, головною метою педагогічної освіти має бути підготовка вчителя, який володіє необхідними творчими й професійними якостями, що дають йому змогу творити педагогічну дію для найбільш продуктивного розвитку різновидів досвіду учнів, передусім теоретичного, почуттєвого (естетичного), практичного задля гармонійного особистісного зростання кожного учня. Як основні засади для побудови в Україні багаторівневої системи педагогічної освіти прийнято принципи гуманізації, гуманітаризації, фундаменталізації, інтеграції, свободи вибору, демократизації.

Основним методологічним і методичним орієнтиром у досягненні мети – розвитку особистості майбутнього педагога – є ідея цілісного підходу до особистості і її формування, постійного вдосконалення й оновлення концепції особистісно орієнтованого навчання і виховання (Концептуальні підходи, 2011, с. 4).

За твердженням І. А. Зязюна, педагогічна освіта формується за трьома рівнями: допрофесійним, базовим, післядипломним. У допрофесійній підготовці, передусім, досягається глибока

індивідуалізація та диференціація освітніх програм, що відповідають широті та різноманітності соціального замовлення системі сучасної педагогічної освіти. Він стверджував, що центральною ланкою допрофесійної педагогічної освіти є педагогічний клас, школа чи університет юного педагога, факультет допрофесійної підготовки та ін. Предметом особливої турботи стає поєднання допрофесійної і професійної освіти, у тому числі шляхи й умови переходу майбутнього педагога з першого щабля на наступний. Розвиток професійно-педагогічного інтересу і педагогічних схильностей підкріплюється успіхами в практичній роботі з дітьми (Концептуальні підходи, 2011, с. 11).

При проектуванні багаторівневої системи освіти визначено ступені педагогічної освіти, які є послідовністю якісних перебудов у професійній свідомості й діяльності, в образі професійного «Я», у рефлексії, функціях і технологіях їх використання. Перший ступінь – опанування мотиваційно-психологічних і процесуальних компонентів педагогічної дії; другий ступінь – оволодіння сутнісними механізмами педагогічної дії; третій – вироблення системи педагогічної дії, здібностей до побудови й реалізації освітнього й виховного проекту; четвертий – побудова індивідуально-авторської педагогічної системи на базі її генетичної основи – особистісно орієнтованої педагогічної ситуації (педагогічна майстерність) (Концептуальні підходи, 2011, с. 6).

Здійснення перевірки результатів професійної підготовки майбутнього вчителя, оволодіння ним теоретичними знаннями і практичними вміннями (професійними компетенціями) забезпечується виявленням рівня готовності до педагогічної дії (за І. А. Зязюном), серед них: «рівень педагогічної дії», «рівень смислу», «рівень системи», «рівень авторської системи» (Концептуальні підходи, 2011, с. 7–8).

У 2013 році на Другому форумі ректорів педагогічних університетів Європи підписано Педагогічну Конституцію Європи, у якій визначено духовну платформу формування нового вчителя XXI століття та стратегію розвитку вчителя (Педагогічна Конституція Європи, 2013). Педагогічна Конституція Європи

передбачає визначення єдиної ціннісної та методологічної платформи підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття. Підготовка педагогів за єдиною шкалою загальнолюдських цінностей і з урахуванням національних особливостей є тим головним остовом, навколо якого мають здійснюватись модернізаційні та інноваційні процеси педагогічної освіти в сучасному європейському просторі.

Основними компетентностями, якими має володіти вчитель XXI століття є: 1) комунікативна компетентність (зокрема, сучасний учитель має вільно володіти кількома європейськими мовами); 2) компетентність самоідентичності; 3) компетентність справедливості; 4) лідерська компетентність; 5) дослідницько-аналітична компетентність; 6) здатність навчатися протягом життя; 7) емпатія – здатність розуміти переживання учня чи студента та співпереживати в процесі спілкування (Педагогічна Конституція Європи, 2013, с. 116). Саме ці компетентності були в тій чи іншій мірі обґрунтовані в Концепціях Івана Зязюна.

Серед проблем сьогодення, вирішення яких сприятиме підвищенню ефективності педагогічної освіти, виділимо такі: розвиток сучасного психолого-педагогічного знання, що потребує збагачення потенціалу психологічних і педагогічних дисциплін; оптимізація співвідношення теорії і практики у професійній підготовці вчителя; поєднання традиційних та інноваційних форм, методів і технологій у професійній підготовці вчителя; упровадження інноваційних педагогічних технологій, що мають міждисциплінарний і міжгалузевий характер; розробка та впровадження сучасних інтерактивних засобів для проектування інноваційних програм навчального призначення.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що визначені І. Зязюном основоположні принципи щодо професійної підготовки майбутнього вчителя залишаються актуальними і життєдіяльними на початку третього тисячоліття. Вони виокремлені ним на основі ідей видатних педагогів – Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, і, як зазначає Іван Андрійович, «кожна з них, втілена в життя, є багатством нового і ще незнаного. Усі мої ідеї були їхніми» (Зязюн, 2000, с. 107). Це свідчить, що обґрунтовані

вченим концептуальні підходи є реаліями життєвого досвіду, мають тісний зв'язок із життям, тому їх необхідно враховувати в сучасних умовах реформування системи професійної підготовки вчителя.

Список літератури

- Зязюн, И. А. (1989). *Опытно-экспериментальная работа по программе «Учитель» в Полтавском пединституте*. Методология и методы современных педагогических исследований. Тезисы докладов и выступлений на XIII русско-немецком семинаре молодых ученых и аспирантов АПН СССР и АПН ГДР (Ч. II, с. 6-9). Москва: АПН СССР.
- Зязюн, І. А. (1989). *Формування особистості радянського вчителя*. Київ: Товариство «Знання».
- Зязюн, І. А., Сагач, Г. М. (1997). *Краса педагогічної дії*. Вінниця: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу.
- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Зязюн, І. А. (2011). Нові технології підготовки вчителя в Україні. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського* (Вип. 1.32). (с. 16–21). Миколаїв: МНУ.
- Концептуальні підходи до розвитку багаторівневої педагогічної освіти в Україні*. (2011). Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Концепція педагогічної освіти* (1998). Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Лобурець, В. Є. (1995). Програма «Учитель»: здобутки і перспективи. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Єдність педагогіки і психології у цілісному навчально-виховному процесі»*, 4–5 квітня 1995. (с. 163–165). Полтава.
- Моргун, В. Ф. (1985). Психодіагностика в системі «школьник – студент – молодий спеціаліст». Зязюн, І. А., Розова, В. К., Рувинський, Л. Й. (Ред.). *Пути совершенствования психолого-педагогической подготовки учителя в свете реформы общеобразовательной и профессиональной школы* (с. 114–117). Полтава.
- Педагогічна Конституція Європи (2013). *Вища освіта України*, 3, 111–116.

Lydiia Khomich

CONCEPTUAL APPROACHES OF IVAN ZIAZIUN TO DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL EDUCATION IN UKRAINE

The article reveals the content of conceptual approaches to the training of teachers identified by Ivan Ziaziun during his professional activities as Rector of Pedagogical Institute, the Minister of Education, Director of the Institute of NAPS of Ukraine. They are based on the methodological principles, the continuity and multi-levelness of pedagogical education in Ukraine. The Concept of Teacher Education (1998) and Conceptual Approaches to the Development of Multilevel Pedagogical Education in Ukraine (2011) states that the training of future teachers to educational and pedagogical action is determined by social and educational conditions and changes in the system of teacher education. The tasks of multilevel structure of higher pedagogical education are to meet a variety of cultural, educational, theoretical,

practical, scientific, aesthetic, ethical and other demands of an individual and society, raising the general cultural, scientific and vocational training in response to the needs of modern society, and the market of educational work. In the structure of the substantive and content component of the teacher's professional training, ideas of psychological and pedagogical mechanisms of personal development, value content of special subjects and ways of their humanization, strengthening the professional orientation of special disciplines and the integrative function of psychological and pedagogical science as a source of development of new paradigms of psychological and pedagogical thinking in the system of education and upbringing are gaining special significance. A teacher trained to work in a personally developing pedagogical system must have reflexive pedagogical thinking, including a categorical apparatus of self-examination, self-expertise and self-control, the basics of individual style in the future authorial system of pedagogical action, self-developmental settings, dialogue, and perception of the person's world of the pupil. Conceptual approaches identified by Ivan Ziaziun are realities of life experience and have a close connection with life, so they need to be taken into account in the current conditions of reforming the system of vocational teacher training.

Keywords: *conceptual approaches, professional activity, multilevel pedagogical education, personally oriented education, educational and educational activity.*

References

- Ziaziun, I. A. (1989). Opytno-eksperimentalnaya rabota po programme «Uchitel» v Poltavskom pedinstitute [Experimental and experimental work under the program "Teacher" in the Poltava Pedagogical Institute]. Metodologiya i metody sovremennykh pedagogicheskikh issledovaniy. Tezisy dokladov i vystupleniy na XIII russko-nemetskom seminare molodykh uchenykh i aspirantov APN SSSR i APN GDR (Ch. II. p. 6–9). Moscow: APN SSSR.
- Ziaziun, I. A. (1989). Formuvannia osobystosti radianskoho vchytelia. Kyiv: Tovarystvo «Znannia».
- Ziaziun, I. A., Sahach, H. M. (1997). Krasa pedahohichnoi dii. [The beauty of pedagogical action]. Kyiv: Ukrainian-Finnish Institute of Management and Business.
- Ziaziun, I. A. (2000). Pedahohika dobra: idealy i realii. [Pedagogy of good: ideals and realities]. Kyiv: MAUP.
- Ziaziun, I. A. (2011). Novi tekhnolohii pidhotovky vchytelia v Ukraini. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho [Scientific Herald of Nikolaev V. O. Sukhomlynsky State University] (Is. 1.32). (p. 16–21). Mykolaiv: MNU.
- Kontseptualni pidkhody do rozvytku bahatorivnevoi pedahohichnoi osvity v Ukraini [Conceptual approaches to the development of multi-level pedagogical education in Ukraine]. (2011). Kyiv: National Pedagogical Drahomanov University.
- Kontseptsiiia pedahohichnoi osvity [Concept of pedagogical education] (1998). Kyiv: National Pedagogical Drahomanov University.
- Loburets, V. Ye. (1995). Prohrama «Uchytel»: zdobutky i perspektyvy [Program «Teacher»: Achievements and Prospects]. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Iednist pedahohiky i psykholohii u tsilisnomu navchalno-vykhovnomu protsesi», 4–5 kvitnia 1995. (s. 163–165). Poltava.

- Morgun, V. F. (1985). Psikhodiagnostika v sisteme «shkolnik – student – molodoy spetsialist» [Psychodiagnosics in the system «schoolchild – student – young specialist»]. Ziaziun, I. A., Rozova, V. K., Ruvinskiy, L. I. (Eds.). Puti sovershenstvovaniya psikhologo-pedagogicheskoy podgotovki uchitelya v svete reformy obshcheobrazovatelnoy i professionalnoy shkoly (p. 114-117). Poltava.
- Pedahohichna Konstytutsiya Yevropy. (2013). Vyshcha osvita Ukrayiny [Higher education of Ukraine], 3, 111-116.

Одержано 17.01.2018 р.

УДК 37:[047.82:303.092/7]

Олександр Кучерявий,
м. Київ

ЦІННІСНО-СМИСЛОВЕ ЯДРО КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ІВАНА ЗЯЗЮНА

У статті розкривається ціннісно-сміслова основа концептуального бачення І. А. Зязюном шляхів оновлення національної педагогічної освіти. Акцентується на особистісному складнику в системі виокремлених ученим професійних характеристик учителя, якими майбутній педагог оволодіває на різних ступенях професійної підготовки (їм відповідають певні якісні перебудови в його професійній свідомості, самосвідомості і діяльності). Актуалізується ціннісно-змістова сутність визначених ним рівнів готовності до педагогічної дії в контексті її значення для суспільства й особистості.

Ключові слова: педагогічна освіта; ступені професійної готовності; цілісно-сміслові ядро; рівні готовності до педагогічної дії.

Постановка проблеми. Реалізація потреб суспільства у сталому розвитку, націєтворчості й безпеці тісно пов'язана з реформуванням національної педагогічної освіти на етнокультурній, ринковій і особистісно-розвивальній основі. І в цьому контексті філософсько-педагогічна скарбниця академіка І. А. Зязюна є теоретико-методологічною базою для проектування стратегій якісних перетворень у цілях, змісті й технологіях

професійно-педагогічної підготовки студентів у закладі вищої педагогічної освіти. Проблема полягає не тільки в актуалізації концептуального бачення ним шляхів здійснення якісної перебудови педагогічної освітньої галузі, а в прямому його використанні на практиці при проектуванні сьогодні на державному рівні ідеології й політичного оновлення професійної підготовки вчителя і ставлення до нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки наукова рефлексія розвивальних потенціалів філософсько-педагогічної спадщини І. Зязюна здійснюється за різними напрямками: філософським (В. Андрущенко, Т. Калюжна, В. Кремень та ін.); психологічним (І. Бех, Е. Помиткін, В. Рибалка, В. Семиченко та ін.) і педагогічним (Н. Гузій, О. Дубасенюк, А. Кузьмінський, О. Лавріненко, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, О. Романовський, М. Солдатенко, О. Тринус та ін.). Результати своїх відповідних досліджень науковці апробують на присвячених пам'яті академіка щорічних науково-практичних конференціях, проведення яких ініціюється Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Слід вести мову про достатній ступінь якості виступів дослідників на конференціях та їх публікацій, поступове розширення спектру відповідних науково-дослідних інтересів. Більшість із них охоплює внесок І. А. Зязюна в розробку гуманістичних основ педагогіки, зокрема, дитиноцентриської педагогіки добра, теорії педагогічної майстерності й теорії психопедагогіки. Проблема сутнісних характеристик концептуальних підходів мислителя до розвитку національної педагогічної освіти залишається ще мало дослідженою (особливо в аксіологічному вимірі).

Мета статті: розкриття ціннісно-сміслової основи концептуального бачення І. А. Зязюном розвитку педагогічної освіти України.

Виклад основного матеріалу. Стратегічні ціннісно-цільові орієнтири концептуальної платформи І. А. Зязюна щодо оновлення педагогічної освітньої системи акмеологічного плану – Добро, Істина, Краса, Віра і Любов. На рівні закладу педагогічної освіти – це одухотворена й опочуттєвлена цінність-ціль:

педагогічна майстерність, розвиток усіх сфер особистості майбутнього вчителя – духовно-моральної, потребнісно-мотиваційної, когнітивної, емоційно-вольової і соціально-психологічної. Розвиток педагогічної майстерності є альфою й омегою концептуальних підходів до реформування педагогічної освіти України. Саме ця мета висуває на перший план у структурі особистості майбутнього педагога його мотиваційний стан: усвідомлені студентом потреби саморуху до вершинної цінності-цілі – педагогічної майстерності – виявляється в мотивах його активності в оволодінні цінностями змісту освіти та професійному саморозвитку.

Педагогічна освіта, за І. А. Зязюном, повинна розвивати мотиваційну сферу особистості майбутнього вчителя. Прихильник цілісного підходу до вирішення професійно-педагогічних завдань, він мав на увазі всю систему різновидів мотиваційних утворень, які психологи класифікують за динамічними і змістовими індикаторами, рівнями узагальнення та інтеграції досвіду особистості.

Проте, добре розуміючи, що мотивація є детермінантою неповторності душевного життя і поведінки кожної людини, Іван Андрійович був переконаний у справедливості наукового факту: головна підсистема мотивації особистості – це її цілісно-сміслові утворення. Так, «філософія педагогічної дії» вченого пронизана положеннями про детермінованість єдиної внутрішньої сутності виховних і навчальних дій учителя, наявності в їх мотиваційній основі цілісно-сміслового стрижня (Зязюн, 2008).

У його концептуальному баченні особистісно-розвивальної підготовки вчителя, по-перше, педагогічна дія, що спрямована на розвиток особистості студента, відрізняється від предметно орієнтованої цільовим орієнтиром. Тобто її вектор направлено не на цінності змісту спеціальних предметів, а на психолого-педагогічні механізми особистісного розвитку. В цьому аспекті вимагає зміни стратегія формування у студента викладачами мотивів різновидів фахової самопідготовки. Йдеться про зміну мотивованої професійно-виконавської спрямованості особистості на мотивацію вияву в педагогічній дії творчого потенціалу.

Формування мотиваційних характеристик особистості педагога в концепції І. А. Зязюна може відбуватися тільки в контексті їх конструктивності. І не лише з позиції забезпечення глибини, широти, ієрархізованості, адекватного рівня домагань мотиваційної сфери та ін., а насамперед з точки зору її ціннісно-змістових потенціалів, що виконують функції регуляції й оцінки якості підготовки педагога з життєво-орієнтованої сторони.

Як і його однодумці, Іван Андрійович все життя вів мову про суспільну потребу в формуванні вчителя з гуманістичною спрямованістю особистості, педагога-майстра як носія духовних і культурних цінностей.

Ідея неперервного розкриття творчого потенціалу майбутнього вчителя на шляху опанування відповідних цінностей і закладена І. А. Зязюном як провідна при проектуванні «Концептуальних підходів до розвитку багаторівневої педагогічної освіти України (у співавторстві з В. Андрущенко)» (Зязюн, Андрущенко, 2011).

Концепція складається з преамбули і трьох розділів. У преамбулі йдеться про суспільні потреби у відході від сталих, традиційних уявлень про особистість учителя і оновленні цілей змісту, форми і методів його підготовки.

Перший розділ побудовано на основі п'яти гармонійно пов'язаних методологічних принципів: синергетичного, аксіологічного, особистісно-діяльнісного, культурологічного і цілісного. Закономірність такого підходу пояснюється тим, що забезпечення руху особистості майбутнього вчителя до оновлених ціннісно-цільових орієнтирів, тобто поступове (залежно від певного ступеня педагогічної освіти) оволодіння цінностями духовної, національної й професійної культури є нелінійним процесом.

Однак ціннісно-сміслове ядро розділу складають не зазначені аксіологічні складники змісту педагогічної підготовки, а цінності особистісного плану: професійна свідомість і професійна самосвідомість особистості, їх складники, якісні перебудови в них, зокрема, в образі професійного «Я» на різних ступенях педагогічної освіти.

Іншими словами, у Концепції різні ступені й рівні педагогічної підготовки поставлено у взаємооднозначну відповідність,

послідовність якісних перебудов у професійно-педагогічній свідомості й самосвідомості особистості майбутнього вчителя. Ці перебудови є похідними від якості оволодіння студентами рефлексією професійного становлення, мотиваційно-психологічними, процесуальними (перший ступінь) чи сутнісними характеристиками педагогічної дії (другий ступінь) готовністю до вироблення її системи (третій ступінь) і навіть до побудови індивідуально-авторської педагогічної системи (четвертий ступінь).

Фактично філософ-педагог акцентує увагу на ступенях розвитку педагогічної майстерності як динамічного утворення ціннісно-сміслового характеру в образі професійного «Я», у яку послідовно перетворюється інша цілісно-сміслова категорія – професійна готовність педагога.

Таким чином, складниками ціннісно-сміслового ядра якісних змін у професійній самосвідомості особистості майбутнього вчителя на різних ступенях педагогічної освіти є динамічно зростаюча послідовність цінностей образу його професійного «Я»: компоненти майстерної педагогічної дії мотиваційного і процесуального планів; готовність до майстерної трансформації соціокультурного досвіду на особистісний рівень на основі оволодіння сутнісними механізмами педагогічної дії: здатність до розробки сценаріїв педагогічних ситуацій, методик і прийомів навчально-виховного процесу; педагогічна майстерність на підґрунті опанованої педагогічної дії на рівні системи, що характеризується здатністю до створення і реалізації локальних освітніх і виховних проєктів; педагогічна майстерність як здатність до побудови індивідуально-авторської педагогічної системи особистісно розвивального характеру.

І. А. Зязюн окреслює сукупність критеріїв оцінки рівнів готовності майбутнього вчителя до педагогічної дії і характеризує їх:

1) «рівень педагогічної дії» (має місце оволодіння загальнопсихологічними і загальнопедагогічними поняттями і сформованість базових знань в одній із предметних сфер; у системі мотивації переважають мотиви підтримки професійного авторитету, а в технологічній – компетентність у питаннях перетворень навчального матеріалу, набуття типового педагогічного досвіду);

2) «рівень смислу», що характеризується: опануванням сучасних концептуальних підходів до психолого-педагогічного мислення; уміннями орієнтуватися в предметній сфері; готовністю до «забезпечення будь-якого рівня в рамках стандартів» загальноосвітньої школи; сформованістю мотивів професійних досягнень; досвідом професійної діяльності в різних сферах; опануванням сучасних базових технологій навчально-виховного процесу й організації гуманного спілкування;

3) «рівень системи» передбачає: опанування альтернативних концепцій синтетичного, психологічного і педагогічного мислення; фундаментальну підготовленість у філософському, культурологічному і психолого-педагогічному планах; культуру орієнтацій «у предметній сфері на рівні базової вищої освіти»; здатність до якісного використання інформаційно-комунікаційних технологій і, зокрема, на їх основі технологій навчальних комунікацій і психодіагностики; «готовність до проектування педагогічних систем»;

4) «рівень авторської системи», на якому: констатується професійне мислення методологічного плану, відмічається готовність до пошуку власної концепції і філософії освітньої діяльності, досягнення дослідницького рівня в предметній сфері; визначається як стрижнева готовність до розробки «авторських навчальних програм, посібників, проектів»; стає практикою використання вискоелективних технологій навчання і виховання; має місце досвід наукового пошуку в методичній сфері і наявність команди однодумців (Зязюн, Андрущенко, 2011, с. 7-8).

Маємо уявлення про бажаний у майбутньому результат функціонування системи педагогічної освіти, який представлено в аксіологічному і синергетичному вимірах не як статистичне, а як динамічне утворення. Зазначені ціннісно-сміслові інваріанти готовності до педагогічної дії третього і четвертого рівнів є стратегічними цілями оновлення педагогічної освітньої галузі.

Цінності змісту другого розділу «Концептуальних підходів» – це пріоритетні завдання в підготовці вчителів і засоби їх досягнення. Фактично всі вони виступають у ролі цінностей-засобів, значущих для реалізації цінностей-цілей Концепції. Насамперед це такі п'ять цінностей-засобів: 1) удосконалення

змісту педагогічної освіти і спрямованої на розвиток особистісної педагогічної майстерності організації навчально-виховного процесу; 2) зміцнення зв'язку системи педагогічної освіти з наукою (фундаментальної і прикладної); 3) «удосконалення структури підготовки і перепідготовки педагогів»; 4) оптимізація багаторівневої системи різновидів неперервної педагогічної освіти; 5) підвищення престижу праці педагога і покращення соціальної підтримки студентів (Зязюн, Андрущенко, 2011).

Третій розділ присвячено соціально-педагогічним умовам і механізмам якісних перетворень у системі педагогічної освіти.

Таким чином, Концепція (її ціннісно-сміслові ядро) дала відповідь на актуальне питання, як реалізувати суспільно значущу потребу в педагогах нової генерації в умовах багаторівневої національної педагогічної освіти, якими ці фахівці повинні бути.

Висновки. Концептуальне бачення І. А. Зязюном майбутнього національної педагогічної освіти базується на її культурній і гуманістичній парадигмі розвитку. Розроблена Концепція спрямована на розв'язання суперечностей між потребами майбутнього педагога в неперервному особистісному та професійному розвитку як результату цілісної педагогічної дії, педагогічної творчості, самоосвіти, самовиховання і дискретним (ступеневим) й багаторівневим характером національної педагогічної освіти. Ціннісно-сміслові ядро Концепції особистісно орієнтованої багаторівневої національної педагогічної освіти є системою послідовних сукупностей тих новоутворень, що з'являються в професійній свідомості і самосвідомості особистості майбутнього педагога за результатами якісних змін у процесі оволодіння ним на різних ступенях педагогічної освіти елементами педагогічної майстерності і цим феноменом загалом як особливою професійно-розвивальною і дитиноцентриською цілісністю. Закладені у Концепції ідеї (психолого-педагогічні механізми особистісного і професійного розвитку, ціннісний зміст загальнокультурних, психолого-педагогічних і спеціальних предметів, побудова розвивальних моделей навчання і виховання, опертя на гуманістичні принципи їх організації та ін.) залишаються вельми актуальними дорожніми мапами в русі до якісної педагогічної освіти України.

Список літератури

- Зязюн, І. А., Сагач, Г. М. (1997). *Краса педагогічної дії*. Київ: Україно-фінський інститут менеджменту і бізнесу.
- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Зязюн, І. А. (2000). Роль підсвідомості у розвитку особистості. І. Зязюн, Т. Левовицький, Н. Ничкало, І. Вільш (Ред.), *Професійна освіта: педагогіка і психологія* (Вип. 2, с. 183–215). Київ, Ченстохова.
- Зязюн І. А., Крамущенко, Л. В., Кривонос, І. Ф. (2008). *Педагогічна майстерність* (Вид. 3). І. А. Зязюн (Ред.). Київ: СПД Богданова А. М.
- Зязюн, І. А. (2008). *Філософія педагогічної дії*. Черкаси: Видавничий відділ ЧНУ імені Богдана Хмельницького.
- Концептуальні підходи до розвитку багаторівневої педагогічної освіти в Україні* (2011). В. Андрущенко, І. Зязюн (Уклад.). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.

Oleksandr Kucheriavyi

VALUE-SEMANTIC BASIS OF IVAN ZIAZIUN'S CONCEPTUAL MODEL OF PEDAGOGICAL EDUCATION

The article reveals the value-semantic basis of I. A. Ziaziun's conceptual vision of ways to update national pedagogical education. The emphasis is placed on the personal component in the system of teachers' professional characteristics distinguished by the scientists, which the future teacher gains at various levels of professional training (they meet certain qualitative changes in his professional consciousness, self-awareness and activities). The value-content essence of the levels of readiness for pedagogical action determined by I. A. Ziaziun in the context of its significance for society and personality is actuated.

Conceptual vision by I. A. Ziaziun of the future of national pedagogical education is based on its cultural and humanistic paradigm of development. The developed Concept aims at solving the contradictions between the needs of the future teacher in the process of continuous personal and professional development as a result of a holistic pedagogical action, pedagogical creativity, self-education, and discrete (step-by-step) and multilevel character of the national pedagogical education. Value-semantic basis of the Concept of personally oriented multilevel national pedagogical education is a system of consecutive totals of growth of professional consciousness and self-consciousness of the future teacher based on the results of qualitative changes in the process of mastering elements of pedagogical skill at various stages of pedagogical education and this phenomenon in general as a special professional development and child-centered integrity. The ideas contained in the Concept (psychological and pedagogical mechanisms of personal and professional development, the value content of general cultural, psychological and pedagogical and special subjects, the construction of developmental models of education and upbringing, etc.) remain very relevant road maps in motion to quality of Ukrainian pedagogical education.

Keywords: *pedagogical education; degrees of professional readiness; value-semantic basis; levels of readiness for pedagogical action.*

References

- Ziaziun, I. A., Sahach, H. M. (1997). *Krasa pedahohichnoi dii*. [The beauty of pedagogical action]. Kyiv: Ukrainian-Finnish Institute of Management and Business.
- Ziaziun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii*. [Pedagogy of good: ideals and reality]. Kyiv: MAUP.
- Ziaziun, I. A. (2000). *Rol pidsvidomosti u rozvytku osobystosti*. [The role of the subconscious in the development of personality]. I. Ziaziun, T. Levovitsky, N. Nichkalo, I. Vilish (Eds.). *Professional education: pedagogy and psychology* (Vol. 2, pp. 183–215). Kiev, Czestochowa.
- Ziaziun, I. A., Kramushchenko, L. V., Kryvonos, I. F. (2008). *Pedahohichna maisternist*. [Pedagogical Skill]. (Kind 3). I. A. Zyazun (Ed.). Kyiv: SPD Bogdanova A. M.
- Ziaziun, I. A. (2008). *Filosofiiia pedahohichnoi dii*. [Philosophy of pedagogical action]. Cherkasy: Cherkasy Bogdan Khmelnytsky National University.
- Kontseptualni pidkhody do rozvytku bahatorivnevoi pedahohichnoi osvity v Ukraini* (2011). [Conceptual approaches to the development of multi-level pedagogical education in Ukraine]. (2011). V. Andrushchenko, I. Ziaziun (Compiler). Kiev: National Pedagogical Drahomanov University.

Одержано 15.01.2018 р.

УДК 37.014.5.091.4

*Олена Семенов,
м. Суми*

НАЦІЄТВОРЧА КОНЦЕПЦІЯ ІВАНА АНДРІЙОВИЧА ЗЯЗЮНА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті на основі аналізу наукових розвідок, художньо-педагогічного наративу «Педагогіка добра», численних виступів доктора філософських наук, професора, академіка НАПН України І. А. Зязюна окреслено основні концепти націєтворчої концепції ученого-філософа, естета, педагога і психолога, основоположника педагогічної майстерності в умовах викликів і перспектив реалізації Концепції «Нова українська школа» (2016).

Ключові слова: *націєтворча концепція, педагогічна освіта, Іван Андрійович Зязюн, особистість, школа, учень, учитель, честь, гідність, педагогіка добра.*

Постановка проблеми. *Випереджувальна модернізація педагогічної освіти, підвищення статусу вчителя в українському*

суспільстві, якісна професійна підготовка майбутніх учителів в умовах закладу вищої освіти – таку мету поставили ініціатори концепції розвитку педагогічної освіти. Громадське обговорення проекту відбулося в січні 2018 року (Проект концепції розвитку педагогічної освіти, 2017). Ключові ідеї важливого документу попередньо окреслені в Законі України «Про освіту» (2017), а також у Концепції «Нова українська школа» (2016). Зокрема, в Концепції «Нова українська школа» (Товкало, 2016) означено основні вектори розвитку загальноосвітньої і вищої школи у XXI ст.: інтегрованість змісту освіти на основі компетентностей, важливих для сучасної, конкурентноздатної на національному та глобальному ринку праці особистості; упровадження інноваційних методик навчання; умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно; педагогіка партнерства учня і вчителя; процес виховання, побудований на загальнолюдських та національних цінностях; децентралізація як ефективне управління, що надасть школі реальну автономію.

До завдань реалізації стратегічних концепцій XXI століття фахівці відносять і завдання формування у суб'єктів учіння через змістові лінії оновлених навчальних програм формальної та неформальної освіти загальнолюдських, морально-етичних цінностей: гідності, чесності, справедливості, турботи, поваги до життя, поваги до себе та інших людей. Наймодерніші технології неспроможні виховати патріота і гідного громадянина без поваги до своєї Вітчизни, історії, традицій і власного «Я», – цілком слушно зазначає Г. Філіпчук (2014, с. 346).

На глибоке переконання Івана Зязюна, основоположника наукової концепції про гармонійне поєднання мистецтва і педагогіки в підготовці вчителя й автора Державної програми «Вчитель» (2002), освіта має бути національною, націєтворчою, патріотичною, громадянською і орієнтуватися насамперед на потреби та розвиток людини й суспільства (Зязюн, 2011). Головне в людині, читаємо у художньо-педагогічному наративі «Педагогіка добра» І. Зязюна, – «її духовність, що формується на засадах національної культури» (Зязюн, 2000, с. 304).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для окреслення нової траєкторії навчання у загальноосвітній та вищій школі,

утвердження формальної, неформальної та інформальної освіти важливу роль відіграє Закон України «Про освіту» (2017). Питання модернізації педагогічної освіти, розроблення сучасної моделі педагогічної професії в контексті очікувань суспільства, перспектив розвитку національної економіки та глобальних технологічних змін, неперервного професійного розвитку педагогічних працівників – у центрі фахової уваги Л. Гриневич, В. Кременя, О. Співаковського, Л. Лук'янової, Н. Ничкало та ін. Культурні цінності та пріоритети, феномен педагогічної майстерності, філософію педагогічної дії Івана Андрійовича Зязюна досліджують В. Андрущенко, В. Кремень, Г. Васянович, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, А. Кузьмінський, О. Кучерявий, М. Лещенко, О. Лавріненко, В. Моргун, Н. Ничкало, В. Рибалка, М. Степаненко, Н. Тарасевич, Л. Хомич, Т. Усатенко та ін.

Мета статті. У межах статті розкриємо основні концепти націєтворчої концепції І. Зязюна в умовах викликів і перспектив реформування сучасної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць Івана Андрійовича Зязюна дає підстави розглядати поняття «педагогічна освіта» як цілісну багаторівневу систему, що включає взаємопов'язані складові: профорієнтаційна робота серед учнівської молоді, підготовка педагогічних кадрів, післядипломна педагогічна освіта, об'єднані націєтворчою ідеєю і відкритістю до інновацій. Серед концептів націєтворчої концепції неперервної педагогічної освіти академіка Івана Зязюна особливе місце займають концепти *людина, особистість, школа, учень, учитель*. Розгляд концептів здійснюємо на основі аналізу наукових розвідок ученого-філософа, естета, педагога і психолога та на основі художньо-педагогічних наративів, викладених як у книзі «Педагогіка добра», так і в численних виступах фундатора педагогічної майстерності.

Дослідники (Г. Васянович, М. Лещенко, М. Степаненко, Т. Усатенко) акцентують увагу на оригінальному типі науково-педагогічних текстів як за змістом, так і за жанром і стилем викладу – художньо-педагогічному наративі (з англійської «*narrative*» – «оповідь») та наратологічних методах, які використовував Іван Андрійович для розгляду принципів

народності, громадянськості, патріотичності, опису педагогічної майстерності. Власне, і книгу «Педагогіка добра» автор назвав «духовною сповіддю про те, як добрі люди допомогли стати людиною, і передусім такою, яка не лише говорить про добро, а й здатна продукувати його» (Зязюн, 2000, с. 304).

Наративи, зауважує А. Закірова (2011), подають відомості про час, місце, обставини, умови перебігу подій конкретної життєвої, навчально-виховної ситуації, враховують відрефлексований індивідуальний досвід. Художньо-педагогічний наратив «Педагогіка добра» науковці називають «духовною сповіддю» про добро як унікальний код української нації (В. Андрущенко), педагогічною поемою нашої доби (Н. Ничкало), що пронизана «тонкими мотивами радості і тривоги, захоплення й розчарування» (О. Кучерявий), «рефлексією громадянської позиції» (Г. Філіпчук) непересічної особистості естета щодо високогуманної, демократичної неперервної освіти, педагогічних та суспільно-політичних проблем, духовних цінностей учнівської і студентської молоді.

Культурний розвиток особистості в зязюнівській педагогічній спадщині (термін запропонований М. Степаненком) пов'язаний зі створенням цінностей, які, на переконання вченого-педагога, лише тоді стають цінностями, коли не допускають протиставлення однієї дитини іншій при належності до різних національностей, коли навчають кожну з них розуміти і підтримувати національні почуття, відчувати велич й історичне значення внеску кожного народу в культуру і духовний розвиток людства (Зязюн, 2009, с. 17).

Серед визначальних рис особистості, які майстерно обґрунтовував Іван Зязюн (1998), і сам, власне, слугував прикладом учителя-майстра, важлива роль відведена духовності, інтелігентності, честі й гідності (с. 123). Зазначимо, що лексема «гідність» у словнику сучасної української мови охарактеризована як сукупність рис на позначення позитивних моральних якостей; усвідомлення людиною своєї громадянської ваги, громадянського обов'язку (Яременко, Сліпушко, 2006, с. 34). Лексемі «честь» пояснено як сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй поведінці; повага,

пошана, визнання кого-, чого-небудь (Словник української мови, 1971). Своєю управлінсько-педагогічною діяльністю-дією І. Зязюн доводив, що честь, гідність є одними з найбільш складних особистісних елементів моральної свідомості, внутрішнього світу людини; виконують роль своєрідного саморегулятора поведінки і нерозривно пов'язані з її самосвідомістю, дозволяють емоційно переживати свої вчинки, дії, почуття морального задоволення чи незадоволення.

У націєтворчій концепції І. Зязюна пріоритетне місце відведено концептам «дитина», «школа», «учень», «учитель». Концепт «дитина» широкоживаний в українській мові і символізує «дитиноцентризм національної свідомості» (термін запропонований Г. Сагач).

Звернемося до Стандарту загальної середньої освіти, який отримав назву «Нова українська школа» (2016). У документі виокремлено, зокрема, такі основні вектори розвитку нової школи: інтегрованість змісту освіти на основі ключових компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві; упровадження інноваційних методик навчання; вмотивований учитель, який має свободу творчості і розвивається професійно; педагогіка партнерства учня і вчителя; наскрізний процес виховання, який формує цінності; децентралізація як ефективне управління, що надасть школі реальну автономію; сучасне освітнє середовище, що базується на інформаційно-комунікаційних технологіях. Провідне місце відведено дитиноцентризму, ставленню до учнів як до суб'єктів навчально-освітньої діяльності і переходу від школи знань до школи компетентностей, у якій буде дотримано принципу «життя – як навчання упродовж життя».

Нова школа, як показує аналіз основних положень стандарту, компетентісно зорієнтована. Визначений у документі перелік десяти компетентностей ґрунтується на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей ціложиттєвої (всежиттєвої) освіти» (2006). У програмі, зокрема, з української мови (Мацько, Семенов, Груба, & Симоненко, 2017), що затверджена Міністерством освіти науки України у жовтні 2017 р., спілкування державною

мовою визначено як головну із-поміж базових компетентностей, якими мають оволодіти учні для формування рис національної ідентичності. Мету занять вбачаємо у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, котра вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, характеризується активною громадянською позицією, готовністю до подальшого професійно орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та дієво їх реалізовувати.

До пріоритетних завдань навчання української мови відносимо виховання громадянина і патріота Української держави; формування національної ідентичності як складника європейської приналежності, формування умінь генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства й держави; умінь конструктивно спілкуватися в колективі, проявляти лідерські якості; реагувати мовними засобами на спектр соціальних і культурних явищ, попереджувати, розв'язувати конфлікти і досягати компромісів; конструктивно керувати емоціями; адаптовуватися до нових умов; працювати у групі, в команді (Мацько, Семенов, Груба, & Симоненко, 2017).

Визнання компетентнісного підходу провідним у навчанні передбачає формування не лише предметних, а й ключових (загальноосвітніх) компетентностей, зміщення акцентів зі знаннєвого на дієвий освітній результат. Безумовно, важливі основи фундаментальних певних знань, особистих якостей і здібностей, але насамперед учневі необхідні здатність застосовувати набуті знання в конкретних навчальних і життєвих ситуаціях.

Особистісно орієнтований підхід до навчання вивищує цілісність учнівської особистості у трьох важливих сферах (Я – «Відчуваю», «Думаю», «Дію»), дбаючи про інтелектуальний, духовний, фізичний розвиток дитини. Ці ідеї сповідував і І. Зязюн (2000). У виступах перед освітянами, у своїх наукових працях він постійно доводив, що «дитина – не глина, з якої можна виліпити

все, що завгодно, вона активна особистість, яка бере з освітньо-виховних впливів лише бажане для неї» (с. 46).

Поряд із ґрунтовними знаннями, писав І. Зязюн, важливо пам'ятати: «Вивчене граматичне правило, закон фізики чи математичне рівняння зовсім не гарантують ні людині, ні суспільству блага, якщо вони не опочуттевлені, не гармонізовані єдністю інтелекту і душі, яка є критерієм добротворення» (Зязюн, 2000, с. 236). Талант учителя полягає не тільки в тому, що він повинен чудово знати предмет. Він, як поет, повинен знати душу дитини. Не нав'язувати їй невластиве з народження, а підтримувати її (Зязюн, 2000, с. 235–236). І підтримувати, сповідуючи родинне слово.

Значною мірою моральне здоров'я, моральний дух молодих громадян виховується в родині. Родинному слову вірять, ним благословляють. Рідна мова живе у нашому серці поза всілякими правилами і законами, це наша молитва, це наша честь, гідність, нескореність, мова нашої Небесної Сотні і наших захисників. Коли надто крихкими між людьми, усередині громади, між державами є цінності миру, взаємоповаги, терпимості і дружби, любові й милосердя, наявна «втрата сенсів у вихованні моральності, національної гідності, духовності, патріотизму» (В. Андрущенко) і доводиться переосмислювати чимало важливих світоглядних речей, актуальною є теза античного філософа Платона про те, що зберегти державу має державна система виховання, мета якого – допомогти кожній особистості знайти своє покликання в безмежному океані життя, свою «сродну» працю.

Якнайповніше відповідаючи менталітету українського народу, родинні міжпоколінні, трудові, мовні, побутові, мистецькі, оздоровчі, громадські традиції вироблялися впродовж усієї історії розвитку етносу і вбирають різні аспекти життя, побуту, трудової діяльності, самобутність родини, жителів певного регіону й України загалом, виховують потребу в людському спілкуванні, виховують совість, гідність, почуття спорідненості, добра і доброзичливості, розвивають уміння і моделі комунікативної поведінки, що сприяють ефективній адаптації в суспільстві, міжетнічному взаєморозумінню і взаємодії.

«Моя неповторність, – наголошував Іван Андрійович, – успадкована трохи від батька-матері, які ненав’язливо, своєю поведінкою, Людяністю і Талантом, свято зберігали культуру предків і християнську віру, дотримуючись християнських цінностей, привчали дослухатися до рідного слова, розуміти мелодії народної пісні, що володіє виключними можливостями для морального розвитку й досить активно впливає на емотивний складник свідомості, сягнути «до самого кореня її думки, зрозуміти її настрій, оволодіти природною гармонією відтворення ритміки» (Зязюн, 2000, с. 45). Академік Іван Зязюн упевнений: без християнських цінностей, які піднімають віру, гуманізм, совість, людина не може відбутися як людина. Завідувач відділу теорії і практики педагогічної освіти імені І. А. Зязюна Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України О. Лавріненко, котрий продовжує натепер ідеї академіка І. Зязюна, зазначає, що для Івана Андрійовича «мірилом естетичного поступу, справжнім смыслом людського буття була українська народна пісня як вияв найвищої цінності – людяності, гармонії, душевної величі» (Лавріненко, 2016, с. 56).

Отже, реалізацію принципу «життя – як навчання упродовж життя» у прогностичній концепції І. Зязюна (термін запропонований Н. Ничкало) представлено через такий вагомий складник, як забезпечення почуттєвості. Дослідник переконував: «чим більше позитивної почуттєвості одержує дитина в перші шкільні роки, тим необхіднішою буде потреба у самоствердженні її життєвою радістю і любов’ю від процесу навчання, від спілкування з учителем, з учнями в школі. Це спрацьовуватиме вічно і сприятиме переходу навчання в самонавчання, освіти в самоосвіту, виховання й самовиховання» (Зязюн, 2009, с. 9). Школі потрібен учитель, приходить до висновку вчений, який «сам собі цікавий», тобто є самодостатньою індивідуальністю, педагог-психолог, здатний бачити в дитині передусім людину з усіма її особливостями, бажаннями і проблемами і лише потім – учня, суб’єкта навчання й виховання (Зязюн, 2012, с. 21).

Ідеї Івана Андрійовича Зязюна щодо сучасного вчителя, підготовки майбутнього вчителя для нової української школи, формування університетської культури і культури педагогічного

наставництва активно впроваджуються в систему вищої освіти. На основі фундаментального вивчення педагогічної спадщини М. Демкова, М. Драгоманова, К. Ушинського та ін., власного досвіду Іван Андрійович Зязюн збагатив педагогіку і психологію чималою кількістю нових аксіологічних смислів учительської професії: цінності самостійності (свобода, творчість, сміливість, незалежність, вибір власних цілей); щедрості (допомога, чесність, відповідальність, дружба); універсалізму (широта мислення, рівність, захоплення прекрасним, мудрість).

Головне місце в націєтворчій концепції педагогічної освіти Івана Зязюна відведено і підготовці майбутнього вчителя, зокрема, індивідуальній роботі, ретельному відбору на вчительську професію через співбесіду з молодими людьми, котрі виявили зацікавлення. У художньо-педагогічному наративі «Педагогіка добра» І. Зязюна (2000) читаємо: «... визначальна роль учителя в роки моєї юності для мене і моїх одноліток була настільки значущою і незамінною, що до цього часу я дотримуюсь переконання, що вчитель – основоположна сила соціального відтворення – культурного, економічного, політичного. Без цього неможливе осягне майбутнє. Певно, це загальнопланетарна закономірність» (с. 13).

Упровадження Концепції «Нова українська школа» шляхом нових методичних технологій і профільного навчання, важливість аксіологічної взаємодії суб'єктів навчання, переорієнтації від знаннєвої на компетентнісно-діяльнісну парадигму – усе це потребує учителів, які здатні ефективно працювати в умовах зростання обсягів інформації, прагнуть до професійного розвитку, саморозвитку, самовдосконалення і самореалізації і здійснюють через педагогічну дію, проектуючи уроки та виховні заходи, створюючи атмосферу дослідницько-пізнавальної співпраці, власним прикладом формують дослідницьку позицію, високий рівень громадянської культури України. Загалом перспективні завдання освітньої парадигми і розвитку національної самосвідомості молодих громадян в Українській державі має виконувати учитель-майстер, який виробив нову якість професійно-педагогічної дії і працює у фасилітативному форматі освітньої діяльності нової української школи.

У формуванні почуттєвого світу учнів вирішальну роль відіграє мовна особистість педагога-словесника. Досвід підтверджує: учитель як елітарна мовна особистість, котра глибоко шанує українську мову, має фундаментальні знання мови та літератури в поєднанні з традиціями національного виховання і вважає їх часткою свого світогляду та світосприйняття, відзначається мовним чуттям, спроможний забезпечити ефективний педагогічний вплив, здатна виховати іншу елітарну мовну особистість. Безумовно, повноцінно українська мовна особистість може бути репрезентована лише в тому випадку, коли держава захищає проголошені Конституцією України (ст. 10) інтереси громадян.

Із професійно орієнтованою метою включаємо тексти творів Івана Зязюна до уроків української мови у 10–11 класах. Наприклад, пропонуємо таке завдання (Семенов, 2015, с. 147):

Прочитайте текст. Визначіть стильову належність і тип мовлення. Яка ваша думка стосовно означених у тексті проблем? У тексті є вислів "серце віддаю дітям". Хто автор цього крилатого вислову? Що вам відомо про цього педагога. Підготуйте короткий виступ на основі підібраних наукових джерел і книги «Школа під голубим небом».

Талановитій людині треба завжди пам'ятати, що шлях до зірок пролягає через труднощі...

Труднощі – це переборення життєвих суперечностей.

... "серце віддаю дітям". Віддаю щиро, душевно, **радісно**. І виховую цим щирість, душевність, радість. Одним словом – красу. Красу пізнання, красу творчого самоствердження – праці, красу спілкування людей, зрештою, красу нашого життя.

Впевненість у собі, як правило, – результат переживання людиною своїх можливостей у вирішенні тих завдань, які ставить перед нею життя, і особливо тих, які вона ставить перед собою сама.

Покликання учителя є навчання учнів своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм **Щастям**, своїм Талантом (І. Зязюн).

Виконання завдань, спрямованих на формування читацько-центричної компетентності, створює природні ситуації міркувань і співпереживання, дозволяє більш якісно зрозуміти сутність особистісного характеру педагогічного знання. До того ж взаємодія мови педагогіки і мови творів художньої літератури, художньо-педагогічного наративу в освітньому процесі розширює мовно-педагогічну картину світу майбутнього вчителя, увиразнює розуміння функцій мови, виховує інтерес до педагогічно-мовленнєвої діяльності.

Вважаємо, що значною мірою досягнення цієї мети залежить від культури читання. Практичний досвід засвідчує, що часто наші майбутні учителі не прагнуть уважно читати тексти (фольклорні, художні, наукові), помітити яскраве слово, виконати аналіз художньої деталі, що є пріоритетним у дослідницькій роботі. Якщо зникне живе слово майстра на занятті, діапазону фонових знань, які допоможуть розвинути позитивну мотивацію учнів до мови, розширити коло їх життєвих вражень, студенти – майбутні учителі набудуть далеко не повною мірою.

Шлях до позитивних змін пролягає через наше серце і серце наших вихованців, – наголошував Іван Андрійович Зязюн. Почнімо із себе, з вироблення у себе готовності бути носієм високої загальної, мовної культури. Дійсно, від наших особистісних якостей, переконливого слова, культури мислення (самокритичності, глибини, гнучкості, оперативності), культури поведінки (ввічливості, тактовності, інтелігентності, коректності) значною мірою залежить мовно-національна вихованість молоді. Це є можливим, якщо педагогічна майстерність учителя неперервно вдосконалюється шляхом глибокого вивчення психопедагогіки й забезпечує високий рівень педагогічної взаємодії з учнями та колегами. Надаючи великого значення педагогічній дії, І. Зязюн (2000) доводив, що її справжня вартість виявляє себе в нерозривній єдності слова і діла двох «рівнозначних суб'єктів за змістовною сутністю – Людина і Людина» (с. 123).

Висновки. Отже, проведений аналіз численних наукових досліджень Івана Зязюна засвідчує: фундаментальна науково-філософська, освітньо-педагогічна спадщина Майстра педагогічної дії присвячена актуальним проблемам сьогодення української національної освіти. У філософсько-педагогічних, філософсько-психологічних студіях українського вченого представлено націєтворчу концепцію педагогічної освіти, в якій органічно поєднуються гуманістичний і аксіологічний підходи до розв'язання численних освітніх та наукових питань, а серцевину національної освіти становить «педагогіка добра і людинотворення». Основні положення, концепти, базові цінності дослідника – «школа як осередок культури», «учень», «учитель» – актуальні і затребувані в умовах реалізації завдань Концепції «Нова українська школа». Сучасний учитель – це педагог-

наставник, котрий уважно ставиться до особистості кожної дитини і власним прикладом допомагає помічати й цінувати неповторну красу у творах мистецтва, стимулює вихованців до естетичного саморозвитку, самоактуалізації й самовдосконалення, розвиває нестандартність і гнучкість мислення, виховує молодих, активних, діяльних українських громадян у полікультурному інформаційному просторі. Такий учитель, доводить І. Зязюн, працює у форматі самостійних творчих пошуків, що ґрунтуються на здобутках фундаментальних наук і традиційної методики. Їх унікальність полягає в аксіологічній основі вчительської дії, яка базується на трьох психологічних чинниках: інтелект – афект – воля.

Список літератури

- Закирова, А. Ф. (2011). *Основи педагогической герменевтики*. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета.
- Зязюн, І. А., Миропольська, Н. Є., & Хлебнікова, Л. О. (1998). *Теоретичні аспекти культури і культурного розвитку людини*. Київ: ІЗМН.
- Зязюн, І. А. (1999). Людина в контексті гуманітарної філософії. І. Зязюн, Т. Левовицький, Н. Ничкало, І. Вільш (Ред.). *Професійна освіта: педагогіка і психологія* (Вип. 1, с. 323-332). Київ, Ченстохова.
- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Зязюн, І. А. (2011). *Концептуальні підходи до розвитку багаторівневої педагогічної освіти в Україні*. Київ.
- Зязюн, І. А. (2009). Учитель в тенетах Білої книги. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології (с. 14–21). Київ: Інститут вищої освіти НАПН України.
- Зязюн, І. А. (2012). Немає педагогіки без педагога... *Рідна школа*, 4–5, 19–23.
- Лавріненко, О. (2016). Естетичні цінності у людиноцентристській філософії І. А. Зязюна. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ (Ред.). *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* (Вип. 45 (49), ч. 1, с. 54–62). Харків: НТУ “ХП”.
- Мацько, Л., Семенов, О., Груба, Т., & Симоненко, Т. (Уклад.) (2017). *Українська мова: програма для профільного навчання учнів 10–12 класів (профіль – українська філологія)*. Взято з URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>
- Семенов, О. (2015). *Урок української мови у вимірах педагогічної дії*. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка.
- Товкало, М. (Ред.) (2016). *Нова українська школа: основи Стандарту освіти*. Львів.
- Україна. (2017). *Проект концепції розвитку педагогічної освіти*. Взято з URL: <https://osvita.ua/school/reform/58718/>
- Україна. (1971). *Словник української мови: в 11 томах* (Т. 2). Взято з URL: <http://sum.in.ua/s/ghidnistj>
- Філіпчук, Г. Г. (2014). *Націєтворчість освіти*. Чернівці: Зелена Буковина.
- Яременко, В. В., Сліпущко, О. М. (2006). *Новий тлумачний словник української мови: 200 000 слів* (Т. 1). Київ: Аконт.

Olena Semenov

**NATION-BUILDING CONCEPTION
BY IVAN ANDRIIOVYCH ZIAZIUN IN THE CONDITIONS
OF REFORMING PEDAGOGICAL EDUCATION**

In the article, based on the analysis of scientific research, the artistic and pedagogical narrative "Pedagogy of good" in the numerous speeches of the Doctor of Philosophical Sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of Ukraine I. A. Ziaziun, the main concepts of the nation-building conception of the founder of pedagogical mastery, scientist-philosopher, esthete, teacher and psychologist are outlined in the context of the challenges and prospects for the implementation of the Concept «New Ukrainian School» (2016).

It is determined that in the philosophical and pedagogical, philosophical and psychological studies of Ukrainian scientist the nation-building conception of pedagogical education is presented, in which the humanistic and axiological approaches to solving numerous educational and scientific issues are organically combined, and the core of national education is «pedagogy of good and human creation».

Among the conceptions of the ideological concept of Ivan Ziaziun, a special place is occupied by the concepts of a person, a personality, a school, a student, and a teacher. The basic principles, concepts, basic values of the researcher are relevant and demanded in the context of the implementation of the objectives of the Concept «New Ukrainian School»: life – as lifelong learning, child-centered approach, transition from school of knowledge to the school of competences, pedagogy of student and teacher partnership; continuous process of upbringing, which forms values, leads to a reflection on how to preserve and develop the identity of a student and a teacher in the modern globalized world and to realize through pedagogical action.

Among the defining features of a personality, which Ivan Ziaziun skillfully justified and served as an example, an important role assigned to spirituality, intelligence, honor and dignity. I. Ziaziun always was a supporter of a return of a sense of honor and dignity to public education in the society.

Implementation of the principle of «life as a lifelong learning» in I. Ziaziun's prognostic concept is represented through the provision of sensuality. The new school is competency-oriented, and a definite list of ten competencies is based on the «Recommendations of the European Parliament and the Council of Europe on the development of key competences for lifelong (all-life) education» (2006). The most important of these is the lack of certain knowledge, personal qualities and abilities of the student, and the ability to apply competence in specific educational and life situations. I. Ziaziun also supported the following ideas: the child is not a clay from which it is possible to sculpt everything, it is an active person who perceives educational and nurturing influences desirable for him/her.

Ivan Ziaziun proved that a modern teacher works in the format of independent creative searches based on the achievements of fundamental sciences and traditional methods. Their uniqueness lies in the axiological basis of the teacher's action, which is based on three psychological factors: intelligence – affection – will.

Keywords: *nation-building conception, pedagogical education, Ivan Ziaziun, a personality, a school, a student, a teacher, honor, dignity, pedagogy of good.*

References

- Zakyrova, A. F. (2011). *Основы педагогической герменевтики*. [Fundamentals of pedagogical hermeneutics]. Tyumen: Publishing House of Tyumen State University.
- Ziazium, I. A., Myropolska, N. Ye., & Khliebnikova, L. O. (1998). *Teoretychni aspekty kultury i kulturnoho rozvytku liudyny*. [Theoretical aspects of culture and cultural development of man]. Kyiv: IZMN.
- Ziazium, I. A. (1999). *Liudyna v konteksti humanitarnoi filosofii*. [Man in the context of humanitarian philosophy]. I. Ziazium, T. Levovitsky, N. Nichkalo, I. Vilsh (Eds.). *Professional education: pedagogy and psychology* (Vol. 1, pp. 323–332). Kyiv, Czestochowa.
- Ziazium, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii*. [Pedagogy of good: ideals and realities]. Kyiv: MAUP
- Ziazium, I. A. (2011). *Kontseptualni pidkhody do rozvytku bahatorivnevoi pedahohichnoi osvity v Ukraini*. [Conceptual approaches to the development of multi-level pedagogical education in Ukraine]. Kyiv.
- Ziazium, I. A. (2009). *Uchytel v tenetakh Biloi knyhy. Pedahohika vyshchoi shkoly: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii*. [Teacher in the White Book Library. High School Pedagogy: Methodology, Theory, Technology]. Kyiv: Institute of Higher Education of the National Academy of Sciences of Ukraine.
- Ziazium, I. A. (2012). *Nemaie pedahohiky bez pedahoha...* [No pedagogy without a teacher]. *Ridna shkola*, 4–5, 19–23.
- Lavrinenko, O. (2016). *Estetychni tsinnosti u liudynotsentrystskii filosofii I. A. Ziaziuma*. [Aesthetic Values in Man-Centered Philosophy I. A. Ziazium]. L. I. Tovazhnyansky, O. G. Romanovsky. (Eds.). *Problems and prospects of the formation of the national humanitarian elite* (Proceedings 45 (49), Part 1, pp. 54-62). Kharkiv: NTU «KhPI».
- Matsko, L., Semenoh, O., Hrubá, T., & Symonenko, T. (Uklad.) (2017). *Ukrainska mova: prohrama dlia profilnoho navchannia uchniv 10-12 klasiv (profil – ukrainska filolohiia)*. [Ukrainian language: a program for profile education of pupils of grades 10–12 (profile – Ukrainian philology)]. Retrieved from URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>
- Semenog, O. (2015). *Urok ukrainskoi movy u vymirakh pedahohichnoi dii*. [The lesson of the Ukrainian language in terms of pedagogical action]. Sumy: Sumy A. S. Makarenko State Pedagogical University.
- Tovkalo, M. (Red.) (2016). *Nova ukrainska shkola: osnovy Standartu osvity*. [New Ukrainian School: Fundamentals of the Standard of Education]. Lviv.
- Ukraina. (2017). *Proekt kontseptsii rozvytku pedahohichnoi osvity*. [Draft concept of pedagogical education development]. Retrieved from URL: <https://osvita.ua/school/reform/58718/>
- Ukraina. (1971). *Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh*. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. (Vol. 2). Retrieved from URL: <http://sum.in.ua/s/ghidnistj>
- Filipchuk, H. H. (2014). *Natsiietvorchist osvity*. [Nation-building education]. Chernivtsi: Green Bukovina.
- Yaremenko, V. V., Slipushko, O. M. (2006). *Novyi tлумachnyi slovnnyk ukrainskoi movy: 200 000 sliv*. [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: 200,000 words] (Vol. 1). Kiev: Aconit.

Одержано 16.01.2018 р.

УДК [001:373]:17.022-1(І.А. Зязюн)

Мирослава Вовк, Юлія Грищенко,
м. Київ

НАУКОВА ШКОЛА АКАДЕМІКА І. А. ЗЯЗЮНА: АКСІОЛОГІЧНІ АКТУАЛІТЕТИ РОЗВИТКУ

У статті здійснено аналіз аксіологічних засад розвитку наукової школи академіка І. Зязюна. Висвітлено концептуальні ідеї наукової школи вченого, яка ґрунтується на етико-естетичних орієнтирах педагогічної дії педагога-майстра, філософських засадах «педагогіки добра», ціннісних пріоритетах реформування сучасної освіти і науки. Окреслено основні напрями педагогічних досліджень представників наукової школи: теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної освіти, функціонування системи післядипломної освіти, теорія і практика мистецької освіти, професійної підготовки вчителів мистецьких дисциплін, персонологічний аспект розвитку педагогічної думки, зарубіжний досвід підготовки вчителя, мистецтвознавчі дослідження у вимірах окреслення педагогічного потенціалу мистецтва, психолого-педагогічні аспекти розвитку дітей та молоді, ретроспектива становлення національної освіти та ін.

Ключові слова: наукова школа, педагогічна майстерність, учитель, професійна підготовка, педагогічна освіта, аксіологічні засади.

Учительська праця поза майстерністю
не буває, й бути не може.

І. А. Зязюн

Постановка проблеми. Індикатори якості освіти і науки у державі є показниками розвитку сучасного суспільства, економіки та вагомими чинниками інтеграції України у світову спільноту. Стан розбудови науки наразі характеризується розвитком наукових шкіл, наявністю зв'язків між національними та зарубіжними науково-освітніми закладами, підвищенням якості наукових досліджень на основі творчого використання ідей учених-педагогів, науковців-наставників. Розвиток науково-педагогічних шкіл України, які є генераторами перспективних педагогічних досліджень та інноваційних зрушень в освітньому просторі, сприяє становленню іміджу України як держави з високим науковим потенціалом.

У сучасних умовах реформування системи освіти та пошуків вирішення актуальних проблем модернізації вітчизняної науки актуалізується потреба вивчення генези провідних науково-педагогічних шкіл, які виступають центрами неформальної, формальної та інформальної освіти викладачів-дослідників, нової генерації науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід науково-педагогічних шкіл в Україні висвітлено у персоніологічних дослідженнях, які містять відомості про окремі факти життя та професійної діяльності знаних вітчизняних учених, їх біографічні дані та персональну бібліографію, демонструють основні наукові досягнення чи результати наукового пошуку учнів і послідовників (наукові школи А. Богущ, А. Бойко, О. Дубасенюк, В. Лозової, Л. Лук'янової, Н. Ничкало, О. Олексюк, О. Савченко, М. Чепіль).

Актуалізації ідей наукової школи І. Зязюна, а також специфіці її розвитку присвячені публікації С. Гончаренка, Н. Ничкало, Г. Філіпчука, О. Романовського, Г. Васяновича, А. Кузьмінського, О. Лавріненка та ін. Водночас, попри значний інтерес науковців до феномену науково-педагогічної школи І. Зязюна, виникає необхідність узагальнення провідних напрямів дослідницьких пошуків представників його наукової школи, означення їх проблематики у контексті аксіологічних пріоритетів сучасної освіти і науки та окреслення перспектив розвитку основних ідей наукового лідера.

Мета статті полягає у визначенні аксіологічних актуалітетів наукової школи академіка І. Зязюна та обґрунтуванні основних напрямів його наукової школи.

Виклад основного матеріалу. У період сучасних соціальних та економічних трансформацій актуалізуються проблеми реформаційних змін освіти і науки, які пов'язані з утвердженням національних надбань, розвитком і збагаченням цінного науково-освітнього досвіду, аксіокультурних пріоритетів наукового поступу, спрямованого на екстраполяцію основних здобутків у освітню практику. Відповідно ідеали Краси, Добра і Істини, актуалізовані в науковій спадщині академіка І. Зязюна,

мають бути основоположними орієнтирами освітнього процесу і примноження наукового потенціалу.

Наукова школа доктора філософських наук, професора, академіка Івана Андрійовича Зязюна була започаткована у 70-х роках ХХ ст. В її основу покладено утвердження філософсько-аксіологічних пріоритетів розвитку педагогічної освіти, обґрунтування теоретичних засад та визначення перспектив розвитку індивідуальної освітньої траєкторії розвитку педагогічної майстерності вчителя. Зокрема академік Н. Ничкало (2014) відзначила, що «концепція педагогічної майстерності вченого-філософа має глибоке коріння, від джерел української історії, культури, етнонаціональних традицій, мудрості нашого народу. Впродовж багатьох років Іван Андрійович обґрунтовував і викристалізовував теоретико-методологічні положення й нетрадиційні дидактичні засади педагогічної майстерності. За цей історичний період, що охоплює складні й важливі етапи в розвитку системи освіти нашої держави, народжувалася, проходила становлення і динамічно розвивалася сучасна українська наукова школа педагогічної майстерності. Незаперечним є те, що її творець – видатний філософ-педагог І. Зязюн» (с. 23).

Досліджуючи феномен наукової школи І. Зязюна, С. Гончаренко (2012) зауважив, що «сутність педагогічної майстерності науковий керівник школи (І. Зязюн) і його учні вбачають в особистості вчителя, у його позиції, у здатності виявляти творчу ініціативу на основі реалізації власної системи цінностей. Педагогічна майстерність розглядається ними як вияв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, активності, що ґрунтується на гуманізмі й розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання та виховання» (с. 33). Саме на ціннісних пріоритетах особистісного і професійного розвитку особистості, насамперед вчителя, ґрунтувалася система філософсько-педагогічних поглядів Івана Андрійовича. Відповідно відбувалося спрямовування ним дослідницьких пошуків представників наукової школи на утвердження принципів академічної доброчесності, єдності теорії

і практики, зв'язку з життям, розвитку за індивідуальною освітньою траєкторією.

Наукову школу педагогічної майстерності академіка І. Зязюна формують науковці, які екстраполюють ідеї педагогіки добра, культуровідповідності сучасної освіти, дитиноцентризму в науково-освітньому середовищі. Під його наставництвом захищено 22 докторських і 20 кандидатських дисертацій.

Основні проблеми наукових досліджень учнів І. Зязюна спрямовані на вдосконалення різних рівнів освіти (початкової, середньої, вищої, післядипломної), а також окреслюють перспективи подальших дослідницьких пошуків:

- теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної освіти, функціонування системи післядипломної освіти: морально-правова відповідальність педагога (Г. Васянович); теоретико-методологічні засади післядипломної освіти в Україні (А. Кузьмінський); система різнорівневої підготовки фахівців в Україні: (теоретико-методологічний аспект) (А. Лігоцький); сучасні моделі університетської освіти в Україні: теорія і методика (О. Мещенінов); теоретичні і методичні засади застосування парадигмального моделювання у професійній підготовці майбутніх учителів (А. Семенова); теоретико-методологічні основи розвитку самостійної пізнавальної діяльності майбутнього вчителя (М. Солдатенко) та ін.;

- теорія і практика мистецької освіти, професійної підготовки вчителів мистецьких дисциплін: формування педагогічної культури вчителя музики у процесі професійної підготовки (М. Букач); теоретичні та методичні засади професійного становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін (В. Орлов); мистецтво в системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання (О. Отич); теоретичні та методичні основи використання образотворчої православної спадщини в духовному розвитку майбутнього вчителя (В. Рашковська); розвиток естетичної культури майбутніх учителів засобами театрального мистецтва (І. Зайцева); підготовка майбутнього вчителя музики до професійної самореалізації (Н. Сегеда) та ін.;

- персонологічний аспект розвитку педагогічної думки: педагогічна технологія А. Макаренка в контексті сучасної педагогіки (Г. Карпенчук); педагогічні погляди Климента Смоляти в контексті діалогу культур (Є. Більченко); проблеми виховання і освіти у творчій спадщині В. Вернадського (А. Лещенко) та ін.;

- зарубіжний досвід підготовки вчителя: розвиток педагогічної освіти в США (Т. Кошманова); технології підготовки вчителів до естетичного виховання за рубежом (на матеріалах Великобританії, Канади, США) (М. Лещенко) та ін.;

- мистецтвознавчі дослідження у вимірах окреслення педагогічного потенціалу мистецтва: ціннісно-адаптаційний потенціал мистецтва постмодерну в аспекті неокласичної естетики (Г. Меднікова); професійна етика в процесі творчої самореалізації митця (Л. Рубан);

- психолого-педагогічні аспекти розвитку дітей та молоді: психологічні закономірності і механізми духовного розвитку дітей і молоді (Е. Помиткін); естетичний фактор формування світогляду старшокласників (І. Юрас); формування у молодших школярів естетичного сприйняття мистецтва (О. Чернова) та ін.;

- ретроспектива становлення національної освіти: теоретичні та методичні засади диригентсько-хорової освіти у вищих навчальних закладах (Т. Смирнова); художня творча діяльність студентів вищих закладів освіти України (1960–1995 рр.) (З. Гіптерс); підготовка майбутніх фахівців із музичного мистецтва у навчальних закладах Західної України (перша половина ХХ століття) (Н. Філіпчук) та ін.

Узагальнюючи основні напрями розвитку наукової школи академіка І. Зязюна, зазначимо, що провідні ідеї вченого, його філософсько-аксіологічна основа світосприйняття та діяльнісна педагогічна дія кристалізувалася у результаті значних професійних звершень. Так, справжнім проривом у вітчизняній педагогічній освіті став інноваційний досвід Полтавського педагогічного інституту, ректором якого був Іван Андрійович Зязюн упродовж 1975-1990 рр. Це був перший в Україні вищий навчальний заклад, у якому апробовано курс «Основи педагогічної майстерності», спрямований на оволодіння

педагогічною майстерністю майбутніми вчителями, опанування теорії і практики культури мовлення, техніки педагогічного спілкування, формування умінь ефективної педагогічної дії тощо. Досвід Полтавського педагогічного інституту, навчальні видання з педагогічної майстерності викликали зацікавлення педагогічної спільноти не лише України, усього Радянського Союзу, але й Китаю, Польщі, США, Японії (підручник авторського колективу полтавських викладачів із педагогічної майстерності був перекладений багатьма іноземними мовами).

Концептуальні ідеї наукової школи І. Зязюна ґрунтуються на етико-естетичних орієнтирах педагогічної дії педагога-майстра, філософських засадах «педагогіки добра», культуроцетризму у змісті сучасної освіти, про що свідчить багатогранна і чисельна наукова спадщина видатного вченого-філософа. В його доробку монографії, навчальні та навчально-методичні посібники, підручники, у яких розглянуто проблеми професійної підготовки вчителя, естетичні та етичні складові педагогічної дії та ін. («Основи педагогічної майстерності», «Педагогічна майстерність», «Краса педагогічної дії», «Педагогіка добра: ідеали і реалії», «Філософія педагогічної дії»).

Одним із провідних аксіологічних актуалітетів розвитку педагогічної освіти в палітрі концептуальних ідей І. Зязюна, його наукової школи є забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками освітнього процесу, пошуку механізмів освітньої комунікації. Іван Андрійович велику увагу приділяв взаємодії викладача і учня, вмінню наставника пробудити в людині її найкращі якості й віру у свої сили, створити оптимальні умови для розвитку її мотивації і творчої спільної діяльності, забезпечити емоційно-почуттєвий клімат у колективі, адже, на думку вченого, «немає кращого способу навчити людей якійсь справі, ніж пробудити в них високі душевні якості і допомогти їхньому розвитку» (Зязюн, 2011, с. 24).

Системотвірною аксіологічною домінантою концептуальних ідей академіка, його наукової школи є обґрунтування теоретичних аспектів проблеми розвитку педагогічної майстерності вчителя та пошуку шляхів її вдосконалення й саморозвитку.

Учений наголошував, що «майстерність учителя – це синтез особистісно-ділових якостей і властивостей особистості, що визначають високу ефективність педагогічного процесу... Вищий рівень педагогічної майстерності характеризується збагаченням дії педагога-майстра новими формами, методами, засобами, що суттєво підвищують ефективність педагогічного процесу, а отже, якість освіти. Особливо обдаровані вчителі-професіонали розвивають педагогічне новаторство, яке вирізняється новизною й оригінальністю підходів» (Зязюн, 2014, с. 29-34).

Провідним аксіологічним актуалітетом розвитку наукової школи І. Зязюна є обґрунтування теоретичних засад і проектування на практиці форм, методів і технологій мистецької педагогіки. На переконання Івана Андрійовича, педагогічна професія є мистецькою, що передбачає володіння мистецтвом педагогічної дії, педагогічного впливу на особистість. Учений зауважував, що «викладання чимось подібне до творчості художника, письменника, поета, актора, від яких вимагається глибоке знання життя, людської душі, вміння співпереживати особистості» (Зязюн, 2011, с. 21). Педагогічний потенціал мистецької педагогіки та ціннісні ресурси педагогіки мистецтва стали предметом наукових пошуків учнів І. Зязюна (М. Букач, В. Орлов, О. Отич, В. Рашковська, Т. Смирнова та ін.).

Важливим аксіологічним актуалітетом розвитку наукової школи академіка І. Зязюна є впровадження прогресивних ідей, кристалізованих в історичній ретроспективі, у персонологічному контексті. З метою обґрунтування філософсько-аксіологічних пріоритетів розвитку сучасної освіти він звертався до праць таких видатних особистостей, як: Р. Декарт, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, П. Юркевич, Я. Коменський, В. Бехтерєв, З. Фрейд, Дж. Морено, А. Макаренко, Д. Узнадзе, В. Сухомлинський, Т. Новацький та ін. Вагомі результати послідовників наукової школи вченого-філософа містять дослідження, у яких вивчаються ідеї видатних українських педагогів (С. Карпенчук, Є. Більченко, А. Лещенко).

Обґрунтовуючи необхідність адаптації української системи освіти і науки до вимог європейського освітньо-наукового

простору, І. Зязюн означив один із аксіологічних пріоритетів наукових пошуків та реформування освіти в Україні – збереження фундаментального освітньо-наукового досвіду і традицій на основі синтезу з досягненнями європейської освітньої практики. Саме дослідженню означених проблем, зокрема вивченню зарубіжного досвіду організації педагогічної освіти, присвячені докторські дисертації його учнів Т. Кошманової, М. Лещенко та ін.

Ціннісним актуалітетом наукової школи академіка є дослідження ретроспективи становлення національної освіти, виявлення прогресивних надбань освітян, науковців в історичному поступі. Розглядаючи освіту як історико-культурний феномен, І. Зязюн (2000) зазначав, що «освіта є процесом і умовою розвитку духовних начал народу і кожного індивіда. Будучи, як правило, національною за змістом, її метою є виховання людини як суб'єкта» (с. 11). Означені пріоритети вченого покладено в основу дослідницьких рефлексивних оцінок його учнів (З. Гіптерс, Н. Філіпчук та ін.).

Провідною ціннісною домінантою розвитку наукової школи Івана Андрійовича є обґрунтування психолого-педагогічних засад професійної діяльності педагога. У наукових працях, під час виголошення доповідей учений особливу увагу приділяв питанням сутності понять «інтелект», «афект» і «воля», які характеризують почуттєву сферу людини і є основою педагогічної дії вчителя. На думку І. Зязюна, «справжня педагогіка – це психологія в дії. Розвиток і життєздатність почуттєвої сфери людини підтримує інтелект і навпаки. В жодному разі не можна відмежовувати знання від почуттів, оскільки кожна людина по-своєму позитивно опочуттєвлює лише те сприймання інформації, яке наповнене певним смислом лише для неї. Ось чому вчителів, незалежно від предмета викладання, слід насичувати педагогічну дію і її суб'єктів позитивними естетичними почуттями. Естетика і етика започатковують людську духовність. Завдяки їй процес освіти стає для кожної людини необхідним, бажаним і радісним» (Зязюн, 2011, с. 6). Проблеми естетики та етики

педагогічної дії вивчали у своїх дисертаційних дослідженнях учні І. Зязюна (І. Андрощук, І. Зайцева, Т. Скорик, О. Шевнюк та ін.).

Перспективою розвитку концептуальних ідей Івана Андрійовича Зязюна є обґрунтування теоретичних засад педагогічної дії вчителя, викладача з позиції андрагогічного підходу, теорій професійного саморозвитку, самовдосконалення, психопедагогіки. Адже в умовах підвищення вимог до педагога, необхідності забезпечення його полікомпетентності, що зумовлює якість його діяльності, виникає необхідність зміни філософсько-аксіологічних пріоритетів освітньої парадигми. У цьому контексті І. Зязюн (2001) зазначав, що «у попередні періоди... домінувала концепція освіти, згідно з якою набути людиною знання і вміння зберігали свою вартісну цінність упродовж усього її життя – «освіта на все життя». Динамізм сучасної цивілізації, посилення ролі особистості в суспільстві і виробництві, зростання її потреб, гуманізація і демократизація суспільних відносин, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки і технологій – ці та інші тенденції зумовлюють необхідність зміни формули «освіта на все життя» формулою «освіта через усе життя» (с. 80-81). Означені академіком ціннісні пріоритети набувають нового осмислення у дослідницькій діяльності науковців Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Висновки. Аксіологічні актуалітети спадщини академіка І. Зязюна визначають провідні напрями розвитку його наукової школи теорії і практики педагогічної майстерності, відомої в Україні та за її межами (теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної освіти, функціонування системи післядипломної освіти, теорія і практика мистецької освіти, професійної підготовки вчителів мистецьких дисциплін, персонологічний аспект розвитку педагогічної думки, зарубіжний досвід підготовки вчителя, мистецтвознавчі дослідження у вимірах окреслення педагогічного потенціалу мистецтва, психолого-педагогічні аспекти розвитку дітей та молоді, ретроспектива становлення національної освіти).

Перспективні ідеї академіка, які сприяють ефективності реформаційних змін в освітньо-науковому поступі українського соціуму, розвивають науковці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, у якому під наставництвом І. Зязюна сформована плеяда сучасних учених, особистостей із високою методологічною культурою, фундаментальною підготовкою, гуманістичним стилем наукового мислення. До спадщини академіка, ідей його наукової школи долучатиметься не одне покоління студентів, викладачів, учителів, учених, що завжди знаходять креативний потенціал дослідницьких пошуків, потужний ресурс для особистісного і професійного зростання.

Список літератури

- Гончаренко, С. У. (2012). Наукові школи в педагогіці. В. Г. Кремень та ін. (Ред.). *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Гриньова, М. В. (2012). Досвід діяльності наукових шкіл Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. В. Г. Кремень та ін. (Ред.). *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Зязюн, І. А. (2000). Концептуальні засади теорії освіти в Україні. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 1, 11.
- Зязюн, І. (2001). Технологізація освіти як історична неперервність. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 1, 80–81.
- Зязюн, І. А. (2008). *Філософія педагогічної майстерності*. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця».
- Зязюн, І. А. (2011). Естетика і етика започатковують людську духовність. *Естетика і етика педагогічної дії* (Вип. 1, с. 5–6). Київ-Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Зязюн, І. А. (Ред.). (2011). *Наука і мистецтво педагогічної дії*. Матеріали ІХ Міжнародних педагогічно-мистецьких читань пам'яті професора О. П. Рудницької (с. 21–29). Чернівці: Зелена Буковина.
- Зязюн, І. А. (2014). Система освіти у вимірі компетентнісної діяльності й дії вчителя та майстерного управління учінням. Б. І. Андрусишин та ін. (Ред.). *Вища освіта України* (Т. 1, с. 29). Київ – Кіровоград: КДПУ імені Володимира Винниченка.
- Кузьмінський, А. І. (2016) Гуманітарно-екзистанційна педагогіка академіка Зязюна І. А. Взято з http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/Khpi-Press/25240/1/Elita_2016_45_1_Kusminskiy_Humanitarno-ekzystentsiina.pdf
- Ничкало, Н. Г. (2014). Українська наукова школа педагогічної майстерності – скарбниця сьогодення і майбутнього. Б. І. Андрусишин та ін. (Ред.), *Вища освіта України* (Т. 1, с. 23). Київ – Кіровоград: КДПУ імені Володимира Винниченка.

Myroslava Vovk, Julia Gryshchenko

**SCIENTIFIC SCHOOL OF ACADEMICIAN I. A. ZIAZIUN:
AXIOLOGICAL ACTUALITIES OF DEVELOPMENT**

The article presents the analysis of axiological foundations in the development of the scientific school of academician I. A. Ziaziun. It covers the conceptual idea of the scientific school of the scholar, based on ethical and aesthetic orientations of the pedagogical activity of a teacher, philosophical principles of the "pedagogy of good", value priorities of reforming the modern education and science. There are outlined basic directions of pedagogical studies of the scientific school: theoretical and methodological foundations in the development of pedagogical education, functioning of the system of postgraduate education, theory and practice of art education, professional training for teachers of art disciplines, personological aspect in the development of educational thought, foreign experience in training teachers, art studies in the course of defining the pedagogical potential of art, psychological and pedagogical aspects of in the development of children and young adults, retrospective of forming the national education, etc.

Axiological actualities in the heritage of academician I. A. Ziaziun determine leading directions in the development of his scientific school of theory and practice of pedagogical skills, known in Ukraine and abroad. Perspective ideas of the academician, which contribute to the effectiveness of reformational changes in the educational and scientific development of the Ukrainian society, are being developed by scholars of the Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, where under the mentorship of I. A. Ziaziun formed a brilliant group of contemporary scholars, individuals with high methodological culture, fundamental training, and the humanistic style of scientific thinking. The heritage of the academician and ideas of his scientific school will be complemented by the generation of students, professors, teachers, scholars, and will always find the creative potential of research works, as well as the powerful resource for personal and professional growth.

Keywords: *scientific school, pedagogical skills, teacher, professional training, pedagogical education, axiological principles.*

References

- Honcharenko, S. U. (2012). *Naukovi shkoly v pedahohitsi* [Scientific schools in pedagogy]. V. G. Kremen and others. (Eds.). *Formation and development of scientific and pedagogical schools: problems, experience, perspectives*. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University.
- Hrynova, M. V. (2012). *Dosvid diialnosti naukovykh shkil Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka* [Experience of activity of scientific schools of Poltava V. H. Korolenko National Pedagogical University]. V. G. Kremen and others (Eds.). *Formation and development of scientific and pedagogical schools: problems, experience, perspectives*. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University.
- Ziaziun, I. A. (2000). *Kontseptualni zasady teorii osvity v Ukraini*. [Conceptual foundations of the theory of education in Ukraine]. *Pedagogy and Psychology of Professional Education*, 1, 11.

- Ziazun, I. (2001). Tekhnolohizatsiia osvity yak istorychna neperernist [Technology education as historical continuity]. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, 1, 80–81.
- Ziazun, I. A. (2008). *Filosofiiia pedahohichnoi maisternosti* [Philosophy of pedagogical skill]. Kiev-Vinnytsya: "Vinnitsa" housing estate.
- Ziazun, I. A. (2011). Estetyka i etyka zapochatkovuiut liudsku dukhovnist [Aesthetics and ethics initiate human spirituality]. *Aesthetics and ethics of pedagogical action* (Is. 1, p. 5–6). Kiev-Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
- Ziazun, I. A. (Ed.). (2011). *Nauka i mystetstvo pedahohichnoi dii* [Science and art of pedagogical action]. *Materials of the IX International Pedagogical-Artistic Readings in the Memory of Professor O. P. Rudnitskaya* (pp. 21–29). Chernivtsi: Green Bukovina.
- Ziazun, I. A. (2014). *Systema osvity u vymiri kompetentnisnoi diialnosti y dii vchytelia ta maisternoho upravlinnia uchinniam* [The system of education in the measurement of competency and activity of the teacher and skilled teaching management]. B. I. Andrusishin and others. (Eds.). *Higher Education of Ukraine* (T. 1, p. 29). Kiev – Kirovograd: Kirovograd Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.
- Kuzminskyi, A. I. (2016) *Humanitarno-ekzistantsiina pedahohika akademika Ziaziuna I. A.* [Humanitarian and existential pedagogy of academician Zyazun I. A.]. Retrieved from http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/Khpi-Press/25240/1/Elita_2016_45_1_Kusminskyi_Humanitarno-ekzistentsiina.pdf.
- Nychkalo, N. H. (2014). *Ukrainska naukova shkola pedahohichnoi maisternosti – skarbnytsia sohodennia i maibutnoho* [The Ukrainian scientific school of pedagogical mastery is a treasury of the present and the future]. B. I. Andrusishin and others. (Eds.), *Higher Education of Ukraine* (Vol. 1, p. 23). Kiev – Kirovograd: Kirovograd Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Одержано 14.01.2018 р.

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

УДК 37.015.31:17.022.1]:165.742(4)«13/15»

Борис Год, Наталія Год
м. Полтава

ДУХОВНІСТЬ У ВИХОВНІЙ ТРАДИЦІ ГУМАНІСТІВ ЕПОХИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ (КІНЕЦЬ XIV – XVI СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано наукову та творчу спадщину мислителів і педагогів кінця XIV – XVI століття (Р. Агрікола, Ф. Ар'єс, Х. Вівес, Я. Вімпфелінг, Г. Громе, Дж. Колет, Піко делла Мірандолла, Т. Мор, Еразм Роттердамський), виявлено тенецу, взаємозв'язки та взаємовпливи педагогічних ідей щодо формування духовно-моральної сфери людини; визначено сутність, зміст, методи та засоби духовного виховання та розвитку особистості, доведено їх актуальність у сучасних умовах подолання духовної кризи суспільства.

Ключові слова: *духовність, духовне виховання, «християнський гуманізм», етичні принципи, духовно-моральні цінності, релігійно-філософський рух «нове благочестя».*

Постановка проблеми. Прагнучи до створення демократичного суспільства й інтеграції в європейську спільноту, Україна має прилучитися до надбань її культури, у тому числі й педагогічної. У зв'язку з цим виникає необхідність ґрунтовнішого дослідження європейського досвіду освіти й виховання, який має бути переосмислений і творчо використаний теоретиками педагогіки та організаторами навчально-виховного процесу.

У нашому недавньому минулому, коли єдино правильною методологічною основою будь-якої науки виступала діалектико-матеріалістична філософія, роль релігії, церкви, загалом духовності в історії педагогічної думки фактично не розглядалися, а випадки звернення до неї сприймалися як помилкові й хибні. Проте релігія завжди справляла величезний

вплив на педагогічну думку та практику виховання. Особливо це стосується християнського вчення, у якому питання сенсу людського буття, совісті, честі, обов'язку завжди займали багато місця. А моральні норми в християнстві, на відміну від інших релігій, подаються не в формі заборони, а в формі позитивних приписів, заповідей – «дій саме так».

Сучасне християнство, наприклад, вважає головними моральними цінностями «вірність поставленій меті, здатність до співчуття, почуття надійності, безпеки, переконаність, прагнення до співпраці з іншими, мужність, наполегливість у досягненні мети, активне ставлення до життя, справедливість, вірність, почуття товарищескості» тощо. Не дивно, що велику увагу автори різних педагогічних систем приділяли християнським моральним нормам і цінностям. Не могли обійтися без них і теоретики та практики педагогічної справи епохи європейського Відродження, зокрема представники «християнського гуманізму», які запропонували низку пропозицій щодо виховання духовно розвиненої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічні ідеї епохи європейського Відродження здавна привертали увагу дослідників (праці У. Бойда, Л. Брагиної, О. Варьяш, В. Володарського, У. Х. Вудварда, Е. Гарена, М. Гуковського, М. Демкова, М. Кареліна, О. Кудрявцева, Ф. Мануеля, К. Маннгейма, Н. Ревякіної, Л. Софронової, К. Шмідта та ін.). Концепції соціально-етичного та морально-духовного виховання розробляли вітчизняні та зарубіжні вчені (І. Бех, А. Бойко, Г. Васянович, О. Вишневський, І. Зязюн, І. Мар'єнко, О. Савченко, С. Сисоєва, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.). Проте особливості процесу духовного виховання особистості в добу Ренесансу висвітлено поверхово.

Мета статті – на основі аналізу творів мислителів і педагогів кінця XIV – XVI століття (Р. Агрікола, Ф. Ар'єс, Х. Вівес, Я. Вімпфелінг, Г. Гроте, Дж. Колет, Піко делла Мірандолла, Т. Мор, Еразм Роттердамський) визначити сутність, зміст, методи та засоби духовного виховання особистості.

Виклад основного матеріалу. Європейський гуманізм загалом мав спільну ренесансну основу, однак акценти в різних його течіях розставлялися по-різному. Це стосується й філологічних студій, і розробки проблем етики та виховання. Так, у країнах північного гуманізму (Нідерланди, Німеччина, Англія) питома вага етико-релігійних питань була більшою, ніж в Італії. Це зумовлене наростанням реформаційних тенденцій, а також іншими явищами «осені Середньовіччя». До останніх, зокрема, слід віднести релігійно-філософську течію й рух «нового благочестя» (*devotio moderna*), або «братів спільного життя», який був поширений у Німеччині та Нідерландах.

Педагогічний план «нового благочестя» представлений низкою ідей, пов'язаних із процесом духовного виховання і становлення особистості. Саме особистісний підхід, індивідуалізація лежали в основі педагогіки «братів спільного життя». Мова йшла про моральне вдосконалення особистості, яке досягалося наполегливою розумовою та емоційною працею. Заохочувалися саморефлексія й самоаналіз, увага зверталася на витонченість душевних рухів, емоційне сприйняття божественних істин. Ідеологи руху були переконані, що шлях до справжнього благочестя у кожної людини свій, індивідуальний.

Важливу роль у філософсько-релігійній доктрині «нового благочестя» відігравала ідея «наслідування Христа», відповідно до якої людина повинна суворо дотримуватися в повсякденному житті проголошених Спасителем етичних норм, діяти за законами справедливості, братерства й любові.

Засновник руху, девентерський учений і релігійний діяч Герт Гроте відзначався великою духовною активністю. «Праведним шляхом» християнина він і його прихильники вважали не монастирське усамітнення, а світське життя, працю, піклування про хворих і немічних, організацію освіти, пізніше – книгодрукування. Особливо слід відзначити їхній інтерес до виховання дітей і створення братських шкіл.

Особливістю педагогів «нового благочестя» був ще й тонкий психологізм, уміння працювати з учнями індивідуально, розмовляти з ними щиро й відверто. Велика увага приділялася культурі читання морально-релігійної літератури, яке перетворювалося на інтимний процес. Усе це вплинуло на тогочасне духовне життя населення Нідерландів і Німеччини та створило

передумови для сприйняття ренесансних ідей. Проте нідерландсько-німецький гуманізм ще довго зберігав «відданість церковній ортодоксії» (Брагіна, Варьяш, Володарский, 2001, с. 122). Це яскраво простежувалося у педагогічній діяльності Р. Агріколи, Якоба Вімпфелінга та інших.

Головним пропагандистом ідей духовності в Англії став гурток оксфордських інтелектуалів, до якого, крім Дж. Колета, входили Вільям Лілі, Томас Лінекр і Вільям Гросін та інші.

Абсолютизуючи людину, члени гуртка наділяли її майже божественними властивостями й безпосередньо прирівнювали до Бога, підносили до небес людську природу, говорили про здатність людини, подібно до Протея, набувати будь-якої форми та змінювати свою сутність. Удосконалюючи себе, людина спроможна вдосконалювати й своє оточення. «У цьому інтимно-творчому ставленні до світу вгадується відчуття рівнозначності потенцій людини й божества» (Кудрявцев, 1996, с. 22).

Палкий прихильник раціонального знання італієць Піко делла Мірандолла також не заперечував релігії як форми пізнання вищих істин, «божественних справ». Проблему вдосконалення людини він пов'язував із релігією, акцент робив на духовності, а філософія, що трактувалася тоді як універсальна мудрість, на його думку, охоплювала й теологічні питання.

Ідеї Піко підтримували Томас Мор та іспанець Хуан Луїс Вівес, який у «Міфі про людину» (1518 рік) популярно виклав основні положення концепції Піко делла Мірандоли. Перед ними людина поставала здебільшого «...розумною, справедливою, товариською (socius), м'якосердою, поштивою, яка разом з усіма мешкає в містах, здійснює владу й сама підкоряється їй, дбає та піклується про благо й користь суспільства, нарешті, є істотою громадянською та соціальною» (Вивес, 1996, с. 290).

Європейські гуманісти, зокрема Дж. Колет, закликали очистити католицьку церкву від схоластичної хитромудрості та відновити справжній зміст учення Христа. Католицька церква, на їхню думку, не може виконати своєї виховної місії без реформ і морального оновлення.

Повернувшись у 1496 році з Італії, Дж. Колет читав студентам Оксфордського університету той курс публічних лекцій про тлумачення Послань апостола Павла, який став сенсацією англійського культурного життя (Софронова, 1991, с. 245).

Залишивши Оксфорд, гуманіст 1505 року став настоятелем собору Святого Павла, де виступав з яскравими, полум'яними проповідями, які були дійсно шедеврами теорії й практики морально-релігійного виховання. На слухачів діяла сама особистість проповідника, його глибока ерудиція, блискучий талант педагога та висока моральна чистота.

Колет добре розумів значення підготовки різнобічно освіченого, відданого християнським ідеалам молодого покоління. У гуртку «оксфордських реформаторів» розроблялася ідея всеохоплюючого оновлення суспільства шляхом просвіти, пропаганди моральності за зразком Євангелія і практики раннього християнства. Визнання величезної ролі релігійного виховання – характерна риса педагогічної концепції «оксфордців». Тому Дж. Колет проявив інтерес до шкільної педагогіки й виступив із проектом створення нової граматичної школи з гуманістичною програмою освіти й виховання. Поряд із латинською та грецькою мовами, діти повинні були прилучатися до християнської літератури, Нового Заповіту і творів Отців церкви. Коли у 1505 році помер батько Дж. Колета, залишивши йому велику спадщину, гуманіст здійснив свій давній план. Він відкрив при соборі Святого Павла школу, у якій навчалося 153 учні (Софронова, 1991, с. 247).

Це була світська школа, проте її статут не вимагав, щоб учитель був обов'язково світською людиною. Дж. Колет бачив учителя таким: «...це має бути людина здорова тілом, чесна, благочестива, освічена в галузі гарної й чистої латинської літератури, а також грецької, якщо це можливо, сімейна людина або самотня, або священик...» (Софронова, 1991, с. 256–257). У класі над кріслом учителя стояла якісно виконана статуя маленького Ісуса в позі учителя, над нею височів образ Бога-отця, який казав: «Слухайте його». Ці слова Дж. Колет написав за порадою Еразма Роттердамського. Усі учні, які входили до школи, або виходили з неї, вітали Христа гімнами. Образ Ісуса послужив Еразмові Роттердамському темою для серії віршів. Ось один із них:

Хлопчики, передусім, ви у мене навчайтеся,
Звичаї честі наслідуйте, потім до них
Благо науки і знань додавайте (Софронова, 1991, с. 265).

Так у доступній для дітей формі Еразм Роттердамський висловив кредо християнсько-гуманістичного виховання. Дж. Колет та інші педагоги школи Святого Павла з великою любов'ю ставилися до дітей (у статуті школи вони ніжно називалися «*parvuli Chrisiti*»). Там не застосовували тілесних покарань. Зі слів Еразма Роттердамського, англійський гуманіст «захоплювався чистотою й наївністю природи дітей, наслідувати яку Христос заповідав своїм учням; він любив порівнювати дітей з ангелами» (Софронова, 1991, с. 266). У передмові до підручника з граматики Дж. Колет звертався до учнів з такими словами: «...я прошу вас, малята і всі маленькі діти, щоб ви легко й з радістю вивчали цей невеличкий твір і старанно запам'ятовували. Я вірю у цей щасливий початок і в те, що згодом ви дійдете до досконалої літератури та станете, насамкінець, великими та високоосвіченими людьми. Простягніть же свої маленькі білі ручки до мене, бо я молюся за вас перед Богом» (Софронова, 1991, с. 266). Тут можна побачити й нове для Середньовіччя розуміння дитини й дитинства, тенденцію до створення дитячої релігії Христа, про яку говорить Ф. Ар'єс у багатьох своїх працях із розглядуваної проблеми.

Дж. Колет і його ідеї значною мірою вплинули на формування світогляду й педагогічне мислення Томаса Мора. Погляди автора «Утопії» на виховання, які сформувалися так само в руслі «християнського гуманізму», пов'язувалися з соціально-політичними завданнями перетворення суспільства на основі «справжньої» християнської етики в дусі вчення Христа (Stalla, 1995, р. 368). Недарма відомий дослідник світової утопічної думки К. Маннгейм розглядав її як спосіб демонстрації потреб епохи, доказ обмеженості діючих порядків (Mannheim, 1965, р. 19–20). А багато інших учених-істориків, філософів, психологів висловлюють ідею, що утопія є неминучим атрибутом суспільної свідомості як у минулому, так і сьогодні (Manuel, 1996, р. 9).

В «Утопії» педагогічним проблемам Т. Мор приділяв не так уже й багато уваги, але ми відчуваємо їхнє повне злиття з соціальним контекстом – пануванням на острові соціальної справедливості та громадського способу життя.

У вихованні на острові релігія відігравала велику роль. Її дух пронизував відносини чоловіків і жінок, батьків і дітей. Якщо звичай годування немовлят материнським молоком Т. Мор, очевидно, запозичив у Плутарха та Платона, то поведінка дітей під час трапези відповідала християнській ментальності. Вона дуже нагадувала зміст латинського трактату 1531 року «Про дисципліну та освіту отроків», де в розділі «Про поведінку під час прислуговування за столом» говориться: «Стій прямо, стуливши ноги, старанно спостерігай, чи немає в чомусь браку. Коли потрібно щось налити, або подати, або принести, прибрати, роби це ввічливо...» (Мор, 2001, с. 289).

Навчанням дітей у державі утопійців займалися священники. Як виховний засіб, там використовували богослужіння, проповіді, сповідь. «Священники утопійців відзначалися особливим благочестям...». Їх обирав народ (таємним голосуванням), вони були своєрідними «охоронцями традицій», їх обов'язок – «умовляння й напучування» (тобто фактично – виховання). Піклувалися вони передусім про моральність і добродієність утопійців. Це вважалося важливою соціальною функцією, адже державний лад занепадав «від вад, які виникають через хибні думки...» (Мор, 2001, с. 326–327).

Неважко побачити, що релігійне виховання розумілося Т. Мором (2001) у дусі широкої віротерпимості. Розділ його твору, де мова йде про священників, дуже нагадує нам опис галльських жерців-друїдів; до того ж на острові були поширені культи сонця, місяця, інших планет. Дехто вшановував якусь окрему людину за її «доблесть і славу». «Але набагато більша і розсудливіша частина... вірила в якесь єдине божество... Йому одному вони приписували зародження, зростання, просування, зміни та кінець усіх речей...» (с. 321). Отже, без релігії Т. Мор не уявляв виховання, без благочестя – справжньої моральності. Легко й охоче визнали утопійці Христа. Вагому роль у цьому відіграла та обставина, що «Христові подобалося спільне життя, таке, яке існувало в них...» (с. 322).

Найбільш повно й ґрунтовно педагогічний аспект розуміння духовності гуманістами епохи європейського Відродження представив Еразм Роттердамський. Його духовна парадигма –

«філософія Христа» – сформувалася під впливом релігійно оновленого нідерландського руху «нового благочестя», ідей Джона Колета, флорентійського неоплатонізму та ранньохристиянської патристичної літератури.

Це було глибоке педагогічне вчення. Його основні положення гуманіст виклав у праці «Енхірідіон, або Зброя християнського воїна» (1501 рік). Енхірідіон – це символічний образ кинджала, посібника й порадики. Таку моральну зброю автор радив невпинно встромляти у власні груди, щоб стати в результаті важких випробувань справжнім християнином і справжньою високоморальною людиною.

Відправним пунктом «філософії Христа» Еразма Роттердамського стала притаманна ренесансному гуманізмові «сакраменталізація античності» (Ревуненкова, 1989, с. 155). Змінити спотворену офіційною церквою свідомість християн він пропонував за допомогою поетів, ораторів, філософів Стародавнього світу та представників ранньої патристики. Глибокий інтерес до античної культури, бажання використати її у вихованні справжнього християнина – невід’ємна риса Еразмової «філософії Христа». Це знайшло відображення в педагогічних трактатах «Про мету навчання» і «Про словесне багатство» (1512 рік), в «Адагіях» – збірнику давніх прислів’їв і приказок. Антична думка настільки переплелася в Еразма з християнською, що він навіть стверджував, що найбільший з усіх епікурейців – Христос (діалог «Епікуреєць»). Він називав святим Сократа і бачив душі Вергілія Марона і Горація Флака серед блаженних («Благочестиве застілля»).

Але центральне місце в його комплексі морально-духовного виховання належить релігії. Релігійне виховання він трактував як виховання благочестя – світського, практичного, очищеного від схоластики та догматизму. Поділяючи релігію на істинну та хибну, внутрішню й зовнішню, особисту й церковну, гуманіст віддавав перевагу першим, а в Святому Письмі – Новому Заповіту.

Справжня віра не повинна зводитися до обрядовості. «Не кажи мені тут, що любов (до Бога – Б. Г., Н. Г.) у тому, щоб часто ходити до церкви, припадати до статуй святих, запалювати

свічки, повторювати завчені молитви. Нічого такого Богові не потрібно», – писав він у «Енхірідіоні». При цьому пояснював, що справжня віра, за апостолом Павлом, – це прагнення «створити ближнього, уважати всіх членами одного й того ж тіла, усвідомити, що всі єдині у Христі, радіти вдачі братів у Господі, як своїй, допомагати їх бідам, як власним. Звикніть направляти тих, хто помиляється, навчіть тих, хто не знає, допоможіть тим, хто страждає», – закликав гуманіст (Еразм Роттердамський, 1986, с. 157).

Як бачимо, Еразм Роттедамський (1986) вважав, що обрядовість не повинна заступати справжній зміст Христового вчення, тому повторював без утоми: «...Я чую й бачу, що багато хто зміст благочестя вбачає в одязі, їжі, постах, рухах тіла, співах... і про ближнього судить відповідно до цього та всупереч Євангелію...». Навіщо витрачати стільки грошей на «створення, прикрашання й збагачення храмів», до чого «стільки купелей, свічників, золотих статуй», стільки витрат на органи тощо, коли «брати й сестри наші, живі храми Христові, занепадають від голоду та байдужості ближніх?» (с. 158, 177). «Ти вшановуєш образ Христа, створений із дерева й каменю, та ще й розмальований фарбою, коли набагато благочестивіше віддати шану втіленню того розуму, який святим духом закарбований у текстах Писання» (Ревуненкова, 1989 с. 155).

Сьогодні доведено, що християнські гуманісти піддавали гострій критиці тогочасну католицьку церкву, моральний занепад священиків та інші вади суспільного життя. Водночас реформування релігії, оновлення засобів морально-духовного виховання Еразм Роттердамський (1986) уважав можливим лише на основі «наслідування Христа». Христос повинен, на думку гуманіста, впливати на віруючих безпосередньо всім своїм земним життям, кожною подією й словом. Він – моральний зразок, головний орієнтир у справжньому благочесті. Треба, щоби Христос був метою життя, «...до нього єдиного зверни всі прагнення, усі зусилля, усі справи та дозвілля. Знай, що Христос не пустий звук, а ніщо інше, як любов, щирість, терпіння, чистота – одне слово, усе, чого Він учив...» (с. 135). «Якщо ти нічого не любиш, окрім Христа... якщо біди всіх людей

хвилюють тебе, як свої власні, – тоді ти береш участь у богослужінні... дійсно духовно» (с. 147). Морально-духовна цінність образу Христа в Еразма Роттердамського реалізувалася в таких поняттях, як любов, доброта, сердечність, доброзичливість, чистота. Наслідування Христа, за гуманістом, – кращий засіб морально-духовного виховання. «Наш взірець – Христос, у ньому одному закладені передумови щасливого життя. Його можна наслідувати в усьому без винятку, а гарна людина – це прототип Христа», – зазначав мислитель (с. 166). Еразм Роттердамський був переконаний, що іншого прикладу доброчестя немає, бо «...кожний, хто відхилиться від нього бодай на палець, відійде від правди й загубить дорогу...» (с. 163).

Гуманіст закликав якомога раніше розпочинати виховання християнина, бо ніщо не вкорінюється в людську душу, якщо не потрапляє туди з раннього дитинства. «Тому головна турбота християн повинна бути про те, щоби діти вже з колиски серед ніжностей годувальниць і батьківських поцілунків, у руках освічених людей жилися переконаннями, гідними Христа» (Еразм Роттердамський, 1986, с. 164). Ці чесноти виховуються прикладом батьківського благочестя: «...поза дитячими вушками мають бути дитячі пісеньки... Нехай діти не чують, як плаче мати від втрати речі, як, утративши сестру, вона кричить, що нещасна й залишена. Хай не чують вони батька, коли той дорікає, що хтось не віддячив за образу...» (с. 164). Усе це є порушенням заповідей Христових, поганим прикладом для наслідування.

У широкому спектрі питань, розглянутих Еразмом Роттердамським, були й самовиховання та самовдосконалення. Гуманіст закликав «...удосконалюватись у добрих звичаях... зберігати незаплямованими чистоту та добре ім'я... здобувати знання та засвоювати науки...» (Ревякина, 1989, с. 78). Особливої уваги Еразм Роттердамський (1969) надавав формуванню в молодій людині навичок саморефлексії, медитації та сповіді як засобу виховання. Вона повинна бути неформальною, регулярною й зверненою до самого Христа. «Христу сповідуватися нелегко, йому лише тоді сповідаєшся, коли проймаєшся ненавистю до свого гріха. І я викладаю йому все, як є, і гірко плачу, якщо завинив важко, – проливаю сльози, ридаю, кричу, благаю

милосердя», – говорив Еразмів герой Гаспар. Священику ж він сповідувався поверхово, відбираючи лише ті провини, які походять від злого умислу та гордині (с. 65–66). Взірцем для наслідування хлопчик обрав життя Христа, бо він – «...справжнє світло... вічне сонце», під його керівництвом Гаспар сподівався «досягти життя вічного», а головне – здійснити свої земні плани.

Актом високого духовного напруження була в гуманіста й молитва, де синтезувалися розум, воля й почуття віруючого. Вона індивідуалізована, орієнтує на особистісне ставлення до християнських істин.

«Християнський гуманіст» Еразм Роттердамський прагнув використати у вихованні справжній моральний зміст Святого Письма, передусім Нового Заповіту. Він неначе секуляризувався, пристосовувався до повсякденного життя людини. Спираючись на багатовіковий досвід християнства, поєднуючи його з античною спадщиною, гуманіст сформулював низку етичних принципів та цінностей, які заслуговують на увагу і в наші дні. Його улюбленим гаслом було: «Нічого надмірно!» Воно неодноразово повторювалося в «Адагіях», діалогах, «Розмовах за просто». Еразм Роттердамський (1969) учив: «За будь-яких обставин пам'ятай: нічого надмірно; краще середина; будь поблажливим до чужих звичаїв, на легкі вади дивись крізь пальці. Не зазнавайся, не тримайся надто вперто за власні погляди, але намагайся пристосуватися до смаків інших людей; нікого не ображай, нікому не супереч, будь з усіма ввічливим» (с. 557).

Саме в цих актуальних ідеях європейських гуманістів полягав виховний потенціал християнської доктрини. Основи духовності, християнської етики, які мала давню традицію, ставали доступними для широких кіл суспільства.

Висновки. У наш час, коли ведуться пошуки нових форм і методів духовно-морального виховання, коли постає проблема подолання духовної кризи молоді, а цивілізованим суспільством визнається роль релігії у вихованні підростаючого покоління, корисним є звернення до ідей і досвіду гуманістів епохи європейського Відродження, творча спадщина яких є багатою, різноплановою, а роздуми над розглядуваною проблемою перевірені багатовіковою практикою.

Список літератури

- Брагина, Л. М., Варьяш, О. И., & Володарский, В. М. (2001). *История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения*. Л. М. Брагина (Ред.). Москва: Высшая школа.
- Бивес, Х. Л. (1996). Миф о человеке. *Чаша Гермеса: Гуманистическая мысль эпохи Возрождения и герметическая традиция*. Москва: Юристъ.
- Кудрявцев, О. Ф. (1996). «Великое чудо человек». *Чаша Гермеса: Гуманистическая мысль эпохи Возрождения и герметическая традиция* (с. 5–28). Москва.
- Мор, Т. (2001). Утопия. Эразм Роттердамский. *Воспитание христианского государя* (с. 229–335). Москва.
- Ревуненкова, Н. В. (1989). Эразм и Кальвин. Л. С. Чиколини (Ред.). *Эразм Роттердамский и его время* (с. 154–168). Москва: Наука.
- Ревякина, Н. В. (1989). Трактат Эразма «О воспитании детей» и итальянская гуманистическая педагогика первой половины XV в. Л. С. Чиколини (Ред.). *Эразм Роттердамский и его время* (с. 78–90). Москва: Наука.
- Софронова, Л. В. (1991). Грамматическая школа св. Павла: гуманистические принципы организации образования. К. И. Салимова, В. Г. Безрогова (Ред.). *Школа и педагогическая мысль Средних веков, Возрождения и начала Нового времени (исследования и материалы)* (с. 245–268). Москва: Издательство АПН СССР.
- Софронова, Л. В. (1991). Грамматическая школа св. Павла: гуманистические принципы организации образования. К. И. Салимова, В. Г. Безрогова (Ред.). *Школа и педагогическая мысль Средних веков, Возрождения и начала Нового времени (исследования и материалы)* (с. 245–268). Москва: Издательство АПН СССР.
- Эразм Роттердамский. (1969). *Разговоры запросто*. Москва: Художественная литература.
- Эразм Роттердамский (1986). Оружие христианского воина. В. В. Соколов (Ред.). *Философские произведения* (с. 90–217). Москва: Наука.
- Mannheim, K. (1965). *Ideologie und Utopie*. Frankfurt/Main: Schulte-Bulmke.
- Manuel, F. (1966). *Utopia and Utopia's Thought*. Boston: Houghton Mifflin.
- Stalla, B. (1995). Utopia, Sonnenstaat und das Labyrinth der Welt: Literarisch-paedagogische Analyse der Utopien von Morus, Campanella und Comenius. *Pedagogische Welt* (Jd. 49, 8.).

Borys Hod, Nataliia Hod

SPIRITUALITY IN THE EDUCATIONAL TRADITION OF HUMANISTS OF THE EPOCH OF THE EUROPEAN REVIVAL (END OF XIV – XVI CENTURY)

In connection with the integration of Ukraine into the European community, there is a need for a more substantive study of the European experience of education and upbringing, in particular the legacy of representatives of «Christian humanism». European humanism had a common Renaissance foundation, but the emphasis in different currents did not coincide.

The religious and philosophical movement «devoteo moderna» (founder G. Grote) was propagated in Germany and the Netherlands. Its representatives supported the individualization of education, moral perfection of the individual through persistent mental and emotional work, «imitation of Christ», reading religious

literature, caring for the sick and the unable. They had an initiative to establish fraternal schools, and later – the organization of book printing.

The main propagandist of the ideas of spirituality in England became the group of «Oxford intellectuals (reformers)» (V. Grossin, J. Colet, V. Lilly, T. Linekr, etc.). The group developed the idea of renewal of society through enlightenment, propaganda of morality on the model of Gospel and practices of early Christianity. J. Kolet called for the restoration of the true meaning of the teachings of Christ by addressing the project of creating a new grammatical school with a humanistic program of education and upbringing.

T. Moore and H. Vives continued the ideas of Pico della Mirandolly, partly Gallic priests-druids. T. Moore linked the spiritual development of a person with the socio-political transformations of society on the basis of «true» Christian ethics in the mould of the doctrine of Christ, a broad tolerance. The teaching of children in the state of utopians was practiced by priests as «"guardians of traditions».

«Philosophy of Christ» by Erasmus of Rotterdam was formed under the influence of «new piety», the ideas of J. Kolet, Florentine Neoplatonism and early Christian patristic literature. He believed that ritualism should not interfere with the true meaning of Christ's doctrine, urged as soon as possible to begin the upbringing of a Christian, to maintain self-perfection through reflection and confession. «Mentor of Europe» offered the actual ethical principles and values for the present.

In our time, when searches for new forms and methods of spiritual and moral education in the conditions of overcoming the spiritual crisis are conducting, it is useful to apply to the pedagogical ideas and experience of humanists of the epoch of the European Renaissance, verified by centuries of practice.

Keywords: *spirituality, spiritual education, «Christian humanism», ethical principles, spiritual and moral values, religious-philosophical movement «new piety», group of «Oxford intellectuals».*

References

- Brahyna, L. M., Variash, O. Y., & Volodarskyi V.M. (2001). *Ystoryia kultury stran Zapadnoi Evropy v epokhu Vozrozhdenyia*. [History of the culture of the countries of Western Europe during the Renaissance]. L. M. Bragin (ed.). Moscow: Vysshaja shkola.
- Vives, Kh. L. (1996). *Mif o cheloveke*. [Myth about man]. Bowl of Hermes: The Humanist Idea of the Renaissance and the Hermetic Tradition. Moscow: Jurist.
- Kudriavtsev, O. F. (1996). «Velykoe chudo chelovek». [«Great miracle man»]. Bowl of Hermes: The Humanist Idea of the Renaissance and the Hermetic Tradition, (p. 5–28). Moscow.
- Mor, T. (2001). *Utopiia*. [Utopia]. Erasmus Rotterdam. Education of the Christian monarch (p. 229–335). Moscow.
- Revunenkova, N. V. (1989). *Erazm i Kalvin*. [Erasmus and Calvin]. . L. S. Chikolin (ed.). Erasmus of Rotterdam and his time (p. 154–168). Moscow: Nauka.
- Reviakina, N. V. (1989). *Traktat Jerazma «O vospitanii detej» i ital'janskaja gumanisticheskaja pedagogika pervoj poloviny XV v.* [Treatise Erasmus «On the upbringing of children» and the Italian humanistic pedagogy of the first half of the XV century]. L. S. Chikolin (ed.). Erasmus of Rotterdam and his time (p. 78–90). Moscow: Nauka.
- Sofronova, L. V. (1991). *Grammaticheskaja shkola sv. Pavla: gumanisticheskie principy organizacii obrazovanija*. [Grammar school of St. Paul: Humanistic principles of organization of education]. K. I. Salimova, V. G. Bezrokova (Eds.), School and pedagogical thought of the Middle Ages, Renaissance and the beginning of the New Age (research and materials) (p. 245–268). Moscow: Publishing House of the Academy of Pedagogical Sciences of the USSR.

- Jerazm Rotterdamskij. (1969). Razgovory zaprosto. [Conversations are easy]. Moscow: Hudozhestvennaja literatura.
- Jerazm Rotterdamskij. (1986). Oruzhie hristianskogo voina. [The weapon of a Christian warrior]. V. V. Sokolov (ed.), Philosophical works (p. 90–217). Moscow: Nauka.
- Mannheim, K. (1965). Ideologie und Utopie. Frankfurt/Main: Schulte-Bulmke.
- Manuel, F. (1966). Utopia and Utopia's Thought. Boston: Houghton Mifflin.
- Stalla, B. (1995). Utopia, Sonnenstaat und das Labyrinth der Welt: Literarisch-paedagogische Analyse der Utopien von Morus, Campanella und Comenius. Pedagogische Welt (Jd. 49, 8).

Одержано 11.12.2017 р.

УДК 351.854-055.2:37(477)(091)

Олена Ільченко,
м. Полтава

ЖІНОЧА БЛАГОДІЙНІСТЬ В ОСВІТІ УКРАЇНИ КРІЗЬ ОЦІНКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено історико-педагогічну оцінку жіночого благодійного досвіду в освіті України XVII – останньої чверті XVIII ст. Параметрами оцінки жіночої благодійності обрано: а) розширення мережі шкіл, покращення їх матеріальної бази; б) здатність навчальних закладів надати якісну підготовку учням; в) рівень фінансового забезпечення освітньої установи; г) виховання духовно-моральних цінностей людини, формування її внутрішньої потреби і переконань розвивати освітню галузь на засадах милосердя і гуманності. При визначенні даних параметрів враховано і фактори, що мають вплив на їхнє формування. До них віднесено: рівень розвитку суспільства, соціально-політичні умови, стан економіки в країні, визначені пріоритети в освітній політиці, місце держави на міжнародній арені. Сучасну оцінку досвіду благодійної діяльності жінок в освіті України означеного періоду здійснено з позицій її осмислення, як: 1) духовно-морального феномену; 2) історико-педагогічного феномену; 3) соціально-громадського феномену; 4) соціально-економічного феномену.

Ключові слова: *благодійність, жіноча благодійність в освіті, історико-педагогічний досвід, історико-педагогічна оцінка.*

Постановка проблеми. За ствердженням дослідників історії педагогіки (Л. Березівська, М. Богуславський, М. Демков, О. Піскунов, З. Равкін, О. Сухомлинська та ін.), використання

історико-педагогічного досвіду в сучасних умовах є важливим джерелом обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку парадигми освіти ХХІ ст. «Лише історичний аспект, – зазначає О. Сухомлинська (2003), – генеза феноменів, що розглядаються, відкриють природу явищ в усій їх повноті і значущості...» (с. 10). У зв'язку з цим перетворення сучасної національної системи освіти, яка є стратегічним ресурсом суспільства, «найбільш масштабною і людиномісткою сферою українського соціуму, визначальним чинником його політичної, соціально-економічної, культурної й наукової організації» (Національна доктрина розвитку освіти (витяг), 2005, с. 3), потребує ґрунтовного аналізу та узагальнення її історико-педагогічного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація науково-пошукової роботи щодо вичення історико-педагогічного досвіду жіночої благодійності, аналізу єдності теорії і практики благодійних ініціатив зумовила використання широкої джерельно-інформаційної бази. Особливу увагу зосереджено на працях гендерної зорієнтованості на «жіночу проблематику», в яких у різних контекстах висвітлюються окремі аспекти теорії та історії благодійної діяльності жінок досліджуваного періоду. Серед таких робіт у поле нашого зору потрапили авторитетні праці відомого ученого ХІХ ст. М. Костомарова «Нарис домашнього життя та норівів великоруського народу в ХVІ – ХVІІ ст.», історичні дослідження О. Лазаревського «Люди старої Малоросії», «Нариси, помітки й документи з історії Малоросії», О. Левицького «Нариси народного життя в Малоросії», С. Шашкова «Нариси історії руської жінки», праці польського історика Й. Ролле (Антонія І) «Українські жінки», «Жінки при Чигиринському дворі»; роботи французького інженера, етнографа, картографа Гійома Левассера де Боплана «Опис України» й ін., у яких дослідники на тлі вивчення питань історії українського жіноцтва торкаються проблеми участі жінок у благодійній діяльності.

У руслі вивчення теорії та історії жіночого руху в Україні певні аспекти благодійних ініціатив жінок висвітлюються в солідних наукових роботах М. Богачевської «Дума України – жіночого роду», Н. Полонської-Василенко «Видатні жінки

України», Л. Смоляр «Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні», О. Лугового «Визначне жіноцтво України», у працях за редакцією В. Борисенко «Українки в історії», «Українки в історії: нові сторінки» й ін. Суттєвим доповненням до зображення жінок досліджуваної доби й, зокрема жінок-меценаток, стали роботи Л. Андрієнко, С. Геника, О. Гуржія, О. Козулі, О. Кривошия, О. Лобур, З. Хижняк, Ю. Хорунжого й ін. Вважаємо за доцільне виділити окремі праці персонологічного характеру, які присвячені життєпису та зображенню конкретних історичних постатей жінок. Серед таких досліджень цінними для нас стали роботи В. Біднова, О. Гуржія, О. Дзюби, О. Кривошия, О. Лазаревського, О. Левицького, З. Хижняк й ін.

Чільне місце серед широкого масиву наукових праць, на які звернено увагу, займають дослідження польських учених різних часів, у яких висвітлено історію розвитку українського шкільництва, а також роль благодійності і, зокрема жінок, у цьому процесі (Р. Даровські, В. Добровольська, С. Кардашевич, Ж. Культіс, Х. Кавальська, Й. Коханович, К. Лен, Й. Лукашевич, С. Ольшак, Р. Пельцер, К. Пуховські, К. Харлампович, А. Яблоновські й ін.).

Мета статті. У статті маємо намір осмислити минуле жіночої благодійності з позицій наукової педагогіки, об'єктивно оцінити історичні реалії, неупереджено вивчити особливості генезису історико-педагогічних надбань досліджуваних століть. Із цією метою за основу «виходу в сучасність» (З. Равкін) нами взято третій підхід, запропонований російським ученим З. Равкіним (1993), сутність якого полягає в аналітично-синтетичному узагальненні конкретного історичного процесу (факту, явища), близького за значенням та умовами перебігу до певної події у сфері сучасної освіти (с. 7). Проведений аналіз специфіки історико-педагогічного контексту досліджуваної доби, а також виявлення особливостей розвитку вітчизняної освіти на сучасному етапі показали співзвучні тенденції в загальних підходах щодо реалізації стратегічної мети і завдань національної системи освіти на початку третього тисячоліття.

Виклад основного матеріалу. Часовий вимір XVII – останньої чверті XVIII ст. був складним і суперечливим етапом відчайдушної боротьби волелюбного українського народу за своє

ідейно-політичне, соціально-економічне, національно-релігійне, духовно-культурне визволення від польсько-шляхетського поневолення та московського царського, згодом імперського утиску; спробою ствердження історично існуючих в Україні демократично-республіканських козацьких «прав і вольностей»; намаганням об'єднати всі українські землі у межах соборної національної держави.

Освітня галузь в Україні того часу залишалася в центрі уваги найкращих представників національної еліти. З одного боку, вона спиралася на православно-візантійські традиції Київської Русі, з іншого, – на західноєвропейську модель освітньої культури в «... їх синтезі зі специфікою українських соціально-культурних процесів тогочасного життя...» (Сухомлинська, 2003, с. 54). Саме для козацької доби («доби українського бароко») характерними були «... риси порубіжжя, коли власне, своє витворювалося із залученням європейських ідей гуманізму і раннього просвітництва з відчутною опорою на власні пошуки сутності людини та її місця в світі. Людина як духовний і тілесний феномен стає ключовою ознакою цього періоду» (Сухомлинська, 2003, с. 55). В руслі такої освітньої ідеології відбувалося становлення і розвиток «нової» школи, яка поєднувала здобутки західноєвропейських духовних цінностей із традиціями давньоруської освіти і культури, яка забезпечувала практично повну грамотність населення, вітчизняну вищу освіту для молодого покоління патріотів, здатних протистояти будь-якому пригнобленню й спроможних вибороти існування вільної, незалежної і самостійної України.

Ці ідеї минулого співзвучні з положеннями, задекларованими у діючих нормативних актах в освітній галузі, зокрема в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. У документі значиться, що освіта, як соціальна основа, що «... відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал народу, виховує патріота і громадянина країни» (Національна доктрина, 2005, с. 3), має належати до найважливіших напрямків державної політики України. З огляду на окреслені пріоритети, найважливішим для держави в Національній стратегії визначено «... виховання людини

інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави» (Національна стратегія, с. 86). Здійснення цього процесу не можливе без формування глибокого патріотизму особистості, її активної громадянської позиції, почуття обов'язку, відповідальності та соціальної справедливості.

Як бачимо, спільність педагогічних принципів та ідей минулого і сучасного, зокрема таких, як доступність, якість, конкурентоспроможність, демократичність, народність освіти, її національний, гуманістичний характер, людиноцентризм, єдність традиційного та інноваційного, здатність до модернізації і розвитку й ін., свідчить про високу духовність і культуру українського народу впродовж століть, його споконвічну мудрість і прагнення жити у вільній, демократичній і процвітаючій Україні. Лише в такій державі освіта утверджує національну ідею та сприяє зміцненню авторитету й формуванню позитивного іміджу країни. Тож аксіома українського суспільства «вільна людина – розвинене громадянське суспільство – сильна держава» була, є і залишиться для нашого народу відбитком його ментальної природи, свідченням волелюбного і незалежного характеру.

Водночас, як можемо спостерігати з реалій сьогодення, на тлі позитивних соціально-політичних, ідеологічних, освітньо-культурних трансформацій нинішній рівень освіти в Україні не має можливості в повній мірі забезпечити виконання функції «ключового ресурсу» соціально-економічного розвитку країни та підвищення її добробуту. На наш погляд, особливо критичним у цьому аспекті виявляється: по-перше, не достатня престижність освіти і науки в суспільстві, а відтак, слабка мотивація громадськості та бізнесових структур до інвестування освітньої галузі; по-друге, стрімке падіння суспільної моралі, бездуховність і низька культура поведінки значної частини громадян, у яких відсутнє почуття відповідальності та обов'язку, безкорисливе, милосердне бажання допомоги і захисту, а отже, – культура благодійної діяльності як духовно-морального феномену.

Слідуючи концепції дослідження, в якості дієвого важеля розбудови та розвитку освітньої галузі України XVII – останньої

чверті XVIII ст. обґрунтовуємо жіночу благодійну діяльність. Як складний історико-педагогічний процес визначаємо її як добровільну, безкорисну, соціально-значущу діяльність, що базується на принципах гуманності, милосердя, жертвовності, любові до ближнього, кордоцентричності, гласності й скеровується на пожертви в підтримку та розвиток освітньої галузі України. Гендерний аспект, що зосереджує увагу на «жіночій складовій» суспільних процесів і трансформацій, підкреслює важливість проведеного дослідження.

Параметрами оцінки історико-педагогічного досвіду жіночої благодійності в Україні XVII – останньої чверті XVIII ст. нами обрано: а) розширення мережі шкіл, покращення їх матеріальної бази; б) здатність навчальних закладів надати якісну підготовку учням; в) рівень фінансового забезпечення освітньої установи; г) виховання духовно-моральних цінностей людини, формування її внутрішньої потреби і переконань розвивати освітню галузь на засадах милосердя і гуманності. При визначенні даних параметрів враховуємо і фактори, що впливають на їхнє формування. До таких варто віднести: рівень розвитку суспільства, соціально-політичні умови, стан економіки в країні, визначені пріоритети в освітній політиці, місце держави на міжнародній арені. У контексті зазначеного, сучасну оцінку досвіду благодійної діяльності жінок в освіті України XVII – останньої чверті XVIII ст. здійснюємо з позицій її осмислення, як: 1) духовно-морального феномену; 2) історико-педагогічного феномену; 3) соціально-громадського феномену; 4) соціально-економічного феномену.

Оцінюючи благодійність жінок в освіті XVII – останньої чверті XVIII ст. як **духовно-моральний феномен**, слід зауважити, що в досліджуваній період, коли превалував релігійний світогляд, мораль людей являла собою сукупність релігійних духовних понять, принципів, етичних норм і цінностей, якими вони керувалися в житті. Для тих часів бути добропорядним християнином – означало бути благодійником, який не лише дбав про те, щоб доброю справою підняти рівень суспільного благополуччя, а й про те, щоб підняти рівень власної духовної досконалості. «Дай тому, хто в тебе просить, а хто хоче позичити в тебе, не відвертайся» – ці слова Христа виражали основу

«милосердних справ» того часу і були моральним імперативом, що визначав сутність вчинку особистості.

У ході дослідження встановлено, що християнський контекст благодійної діяльності XVII – останньої чверті XVIII ст. набував особливих ознак у зв'язку з участю в цьому процесі жінок, які робили його більш релігійним, гуманним, духовним, кордоцентричним, жертвним. Нами з'ясовано, що впродовж культурно-історичного розвитку суспільства саме жінками, завдяки їхній чуйності, сердечності, турботливості, самовідданості, створювався специфічний простір духовності й моралі, де найбільш вдало трансформувалися внутрішньо-емоційні потреби людини творити добро в конкретно-практичні дії реальної допомоги. Тож, доходимо висновку, що «милосердна природа» благодійності, поєднана з «ментальною природою» жінок закладали парадигмальні основи жіночої благодійності в освіті як духовно-морального феномену.

Уважаємо за потрібне підкреслити, що особливістю духовно-морального феномену благодійної діяльності є те, що в усі часи національних криз і негараздів вона була тією, майже єдиною силою, що «згуртовувала» суспільство, допомагала йому вистояти і пережити скрутні часи, зберегти етнічну самобутність, національні традиції, освіту і культуру.

Оцінюючи благодійну діяльність із позицій духовності й моралі, можемо стверджувати, що в сучасних умовах «комерціалізації» і «ринковизації» освіти певною мірою нівелюються одвічні християнські цінності милосердності, жертвності, безкорисливості, любові до ближнього, що створює загрозу появи бездуховності, меркантильності, нехтування моральних, правових, соціальних норм суспільства. У свою чергу, це спричинює зміщення акцентів мотивації благодійної діяльності в бік раціоналізму, надмірного прагматизму, особистої вигоди та заробітку; зумовлює перетворення «милосердних справ» в «данину моді» або рекламування винятково свого імені (назви), торгової марки; популяризацію чи зміцнення іміджу власної підприємницької діяльності. Принцип «Ти – мені, я – тобі» стає домінуючим над ідеєю «безкорисливого милосердя».

Таким чином, духовно-моральне відродження українського суспільства в цілому та освітньої галузі зокрема сьогодні є вкрай актуальним і необхідним. Ці процеси безпосередньо пов'язані з благодійною діяльністю в освіті; вони взаємозумовлюють, взаємовпливають і взаємодоповнюють один одного. Розвиваючи сектор благодійних ініціатив в освітній галузі ХХІ ст., слід звернути вагу на підтримку національних освітньо-культурних програм, проектів, громадських ініціатив, які виховують у молодого покоління добро, милосердність, жертівність; на підготовку педагогічних кадрів, які формують у дітей стійкі моральні якості та духовні цінності; на заснування приватних і фінансування державних навчальних закладів, які не лише є освітніми осередками, а й центрами формування духовності й моралі молоді (школа духовного розвитку, гуртки та літні табори козацького виховання, гуртки духовного співу, просвітницькі, військово-патріотичні, туристично-краєзнавчі, декоративно-ужиткові та образотворчого мистецтва) й ін. Така підтримка духовно-морального напрямку благодійних ініціатив в освіті, скерована на формування духовних і моральних якостей підростаючого покоління, загалом сприяє вихованню майбутніх благодійників, добровольців, меценатів української держави, які в подальшому мають розвивати її міць, добробут; стверджувати міжнародний авторитет і формувати позитивний імідж.

Осмислення благодійної діяльності жінок у площині ***історико-педагогічного сприйняття*** дає можливість проаналізувати цей феномен у контексті розвитку освітньої галузі України ХVІІ – останньої чверті ХVІІІ ст. й визначити суттєві моменти для формування сучасного освітнього простору.

Як нами зазначалося, освітня галузь в Україні досліджуваного часу ґрунтувалася на поєднанні православних традицій Київської Русі із західноєвропейською парадигмою освітньої культури, що в перспективі давало можливість виховати нове покоління освічених людей, здатних ідеологічно протистояти польсько-шляхетському поневоленню та утискам російської імперії. Саме в руслі такої освітньої ідеології зароджуються перші інноваційні для того часу православні осередки: Острозька греко-слов'яно-латинська академія та школа Львівського Свято-

Успенського братства. Ці заклади стали зразком для заснування мережі подібних установ: школи Луцького Хрестовоздвиженського братства, Києво-Могилянського колегіуму, згодом академії; Вінницького, Гощинського, Кременецького, Чернігівського, Переяславського колегіумів й ін.

Модернізація системи освіти XVII – останньої чверті XVIII ст. безпосередньо впливала на розвиток благодійних ініціатив приватних осіб і залежала від них. У ході дослідження зроблено висновок, що саме благодійна діяльність виступала дієвим важелем розбудови та розвитку національної освіти на українських землях розглядуваного періоду. Соціальне усвідомлення необхідності її розбудови як суттєвого чинника збереження самобутньої культури і традицій, формування духовності та етичних цінностей українського народу привертало увагу багатьох патріотично налаштованих громадян, значна частина з яких були жінки. Тож, осмислення обраної проблеми в історико-педагогічному вимірі дає підстави розглядати освітній процес XVII – останньої чверті XVIII ст. в поєднанні з основними завданнями національно-визвольної боротьби українського народу за свободу, волю і незалежність, а отже, встановити тісний взаємозв'язок між благодійною діяльністю жінок, освітньою галуззю України та національно-визвольним рухом.

Екстраполюючи історико-педагогічний вимір жіночої благодійної діяльності на освітню галузь XXI ст., знаходимо багато спільного, зокрема в усвідомленні соціальної необхідності й важливості розбудови та розвитку національної освіти як «стратегічного ресурсу соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів тощо» (Національна стратегія, 2013, с. 86). Ці процеси формуються адекватно сучасним інтеграційним та глобалізаційним тенденціям і нерозривно пов'язані із входженням вітчизняної системи освіти до європейського та світового освітнього простору.

Водночас, як свідчать реалії сьогодення, українське суспільство XXI ст. не повною мірою забезпечило престижність освітньої галузі, як це було за часів XVII – останньої чверті XVIII ст. Проблеми освіти в рейтингах пріоритетних сфер благодійної

діяльності з-поміж соціального захисту, підтримки громадських ініціатив, культури, дозвілля сьогодні займають останні місця, що стало наслідком низької мотивації громадськості та бізнесових структур до інвестування освітнього сектору. У зв'язку з цим першорядним завданням для українського суспільства на порозі третього тисячоліття має стати підвищення престижності та конкурентоспроможності освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки, кожного громадянина (Національна стратегія, 2013, с. 86); популяризація благодійності в освітній галузі; виховання культури благодійної діяльності; творче використання багатого історико-педагогічного досвіду «безкорисливого служіння кращих представників вітчизняної громадськості на освітянській ниві» (Друганова, 2009, с. 405).

Оцінюючи благодійність жінок в освіті XVII – останньої чверті XVIII ст. як *соціально-громадський феномен*, акцентуємо увагу на сфері громадської активності, до якої належить сектор благодійної діяльності. У цьому контексті основною мотиваційною силою благодійних учинків людини виступає не «спасіння власної душі та покаяння перед Богом», а почуття соціальної справедливості, відповідальності, громадського обов'язку і свободи; усвідомлення необхідності збереження самобутньої культури і традицій, формування духовності й етичних цінностей українського народу через розбудову та розвиток національної галузі освіти. Погляд на благодійність як на форму громадянської свободи та ініціативи розкриває закономірність між рівнем благодійності як соціальної практики та свободою економічних суб'єктів самостійно розпоряджатися своїми капіталами і майном, скеровуючи їх на той чи інший об'єкт благодійності. Тож, масштабність благодійної діяльності стає тим більшою, чим вищий кредит довіри, взаємозв'язок та взаємодія між державою і громадянським суспільством.

У досліджуваній період пріоритетною формою організації благодійної діяльності жінок була приватна, яка персоніфікувалася з конкретною особою, окремими родинами або династіями. Ця допомога надавалася об'єктам благодійної підтримки або безпосередньо, або через різні громадські об'єднання того часу: міщанські братства, церковні, монастирські громади тощо.

Відтак, можемо говорити про окремі прояви громадської жіночої благодійності, яка діяла за принципами добровільності, безкорисності, жертвності та була праобразом у майбутньому жіночих благодійних фондів, організацій, товариств, спілок тощо.

У цілому участь прогресивної частини жінок у благодійному процесі в освіті XVII – останньої чверті XVIII ст. ми розцінюємо як прояв їхньої громадської позиції і мужності, особистої відповідальності і обов'язку, патріотизму і свободолюбства, які вони скеровували на боротьбу українського народу за свободу, волю і незалежність. Серед таких жінок, які становили «ядро нації, зберігали її ментальність і цілісність» (С.Геник), ми називаємо імена Ганни Гойської, Галшки Гулевичівни, Раїни Могилянки-Вишневецької, Раїни Соломирецької-Гойської, Раїни Козерад-Боговитиної Ярмолинської, Марини Мокієвської-Мазепи (у чернецтві Марія-Магдалена Мазепина), Анастасії Скоропадської, Наталії Розумовської, Наталії Долгорукої (у схимі Нектарія) й ін. Благодійна діяльність цих жінок скеровувалась не лише на допомогу окремих нужденних верств населення, а й передусім на поліпшення умов громадського життя, виконання важливих функцій розвитку суспільства, країни і нації в цілому. Отже, тут ми бачимо приклад поєднання «милосердної природи» благодійності з її «громадською сутністю», з чого робимо висновок про те, що «рівень розвитку благодійності залежить не скільки від багатства багатих і бідності бідних, а напряду залежить від рівня розвитку громадської свободи та ініціативи в країні» (Благотворительность в России, 2004, с. 16).

Такими чином, розвиваючи сектор благодійних ініціатив в освіті України XXI ст., слід зважати на аксіому «вільна людина – розвинене громадянське суспільство – сильна цивілізована держава», що робить акцент на громадській сутності благодійності і передбачає виховання громадянської культури населення, його патріотизму, соціальної відповідальності, обов'язку на засадах егалітаризму і паритетної рівності. У свою чергу це змінює сучасну природу благодійних практик (з милосердної на громадську), яка сьогодні є основою для розвитку концепції системної благодійності, сучасного інституту волонтерства, соціальної відповідальності бізнесу, формування громадської думки щодо

благодійних ініціатив, фандрайзенгу як перспективної стратегії благодійної діяльності в освіті тощо. У зв'язку з цим концептуальними засадами сучасної благодійної діяльності стає гуманізм, демократизм, плюралізм, прозорість, партнерство, солідарність, інноваційність, системність, відповідальність, суспільна довіра, толерантність, гендерна рівність, правове забезпечення і регулювання, керованість, підзвітність, професіоналізм. Слід звернути увагу й на відповідальність та обов'язок з боку держави за розвиток благодійних ініціатив, що має проявлятися у створенні відповідної законодавчої бази, моральному заохоченні благодійників, прямому субсидюванні благодійних інституцій тощо (Благотворительность в России, 2004).

Отже, як бачимо, головне завдання становлення і розвитку благодійної діяльності в освіті на сучасному етапі формування демократичного, громадянського і правового суспільства полягає у створенні належних умов для сприйняття населенням, бізнесовими структурами і державою благодійної діяльності як форми громадської свободи та ініціативи. Разом із тим, вважаємо, що на тлі окреслених тенденцій все ж не варто зневажати милосердною природою благодійних практик, яка має залишатися в основі всіх благодійних намірів і справ.

Осмислення жіночої благодійної діяльності в освіті у **соціально-економічному вимірі** тісно пов'язано з попереднім тлумаченням благодійності як соціально-громадського феномену. Це виходить із того, що масштаби благодійної діяльності як соціальної практики насамперед залежать від рівня свободи економічно спроможних суб'єктів самостійно розпоряджатися частиною своїх доходів і скеровувати їх на власний розсуд до тієї чи іншої сфери громадського життя. На цій основі благодійна діяльність жінок виступає «свободною і добровільною формою перерозподілу коштів або майна приватних осіб та корпорацій» (Благотворительность в России, 2004, с. 10). З позицій регулювання стратифікаційних процесів суспільства благодійність являє собою своєрідний соціальний буфер, що контролює економічний перерозподіл між бідними та багатими, тож сприймається суспільством як необхідний і гуманний акт милосердя і соціальної справедливості, як недержавний

«соціально добровільний податок» на «свій добробут», на «розкіш життя» тощо.

У досліджуваній нами період благодійна підтримка освітньої галузі проявлялася через надання значних грошових унесків, земельних володінь; дарування маєтностей, цінних коштовностей, що було можливим за наявності багатих дарувальників, – суб'єктів благодійності. Такими на той час були світські магнатські родини та православна церква. У ході дослідження встановлено, що в українському суспільстві були створені майже всі соціально-економічні передумови, що визначали фінансову незалежність і свободу жінки, а відтак – й забезпечували її повноцінну участь у благодійному процесі як важливого суб'єкта.

Таким чином, благодійна діяльність як соціально-економічний феномен («соціалізація справедливості») є невід'ємною і важливою складовою цивілізованого розвитку суспільства. Чим більшою є економічно-майнова різниця між «багатими» і «бідними», тим ця діяльність у масштабах держави набуває значнішої соціальної цінності і справедливості, необхідної, у першу чергу, для зняття соціально-економічної напруги в суспільстві. У зв'язку з цим сучасний сектор благодійності в освіті потребує оптимального і цільового використання переваг ринкової економіки (багатоканальне фінансування освіти через запровадження систем субсидій, грантів, кредитів; запровадження корпоративного зв'язку вищих навчальних закладів із роботодавцями; розробка системи замовлень від структурних підрозділів освіти на розробку та виробництво продуктів, що забезпечуватимуть освітні процеси й ін.); використання інноваційних технологій фандрайзенгу; запровадження в діяльності благодійних фондів та організацій схем соціального маркетингу; скорочення фінансових витрат шляхом залучення волонтерів; підготовка менеджерів із питань благодійності; зміцнення зв'язків у тріаді «державо-бізнес-громадський сектор»; розробки нових механізмів економічної підтримки сектору благодійної діяльності тощо.

Висновки. Отже, факт історичного існування благодійної діяльності жінок як дієвого важеля розбудови та розвитку освітньої галузі України свідчить про життєздатність і перспективність цього феномену, його можливість еволюціонувати, розвиватися, адекватно оновлюватися і гнучко реагувати на динамічні зміни в соціально-економічному, культурному та духовному житті суспільства. Зважаючи на прогностично-проективний потенціал жіночої благодійності, вважаємо, що в сучасних умовах входження України до світового освітнього простору саме благодійність як суспільно-громадська, соціально-економічна та професійно налагоджена сила (поряд із державними програмами підтримки) має стати важливим засобом розбудови та розвитку освітньої галузі, яка забезпечує особисте благополуччя людини, економічне процвітання держави, її могутність та авторитет.

Список літератури

- Благотворительность в России 2003/2004. Исторические и социально-экономические исследования.* (2004). Санкт-Петербург: Изд-во им. Н. И. Новикова.
- Друганова, О. М. (2009). *Розвиток приватної ініціативи в освіті України (кінець XVIII – початок XX століття)*. (Дис. док. пед. наук.). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків.
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, (2013). *Вища школа*, 2, с. 86–106. Київ: ДП «Преса».
- Національна доктрина розвитку освіти (витяг). (2005). Затверджено Указом Президента України №347/2002 від 17.04.2002. *Управління освітою*, 15-16, с. 25–46.
- Равкин, З. (1993). *Актуальные проблемы методологии историко-педагогических исследований*. Москва.
- Сухомлинська, О. В. (2003). *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ: А.П.Н.

Olena Ilchenko

WOMEN'S CHARITY IN EDUCATION OF UKRAINE THROUGH THE ASSESSMENT OF THE XXI CENTURY

The article deals with the historical and pedagogical assessment of women's charitable experience in education of Ukraine in the 17th century – the last quarter of the 18th century. The parameters of the assessment of women's charity are chosen: a) the expansion of the network of schools, improving their material base; b) the ability of schools to provide high-quality training of students; c) the level of financial security of the educational institution; d) education of spiritual and moral values of the person,

the formation of their internal needs and beliefs to develop education industry is based on the principles of charity and humanity.

The determining of parameters and factors has an impact on their formation when the data are taken into account. They are: the level of development of the society, socio-political conditions, the state of the economy in the country, the identified priorities in education policy, the place of the state on the international arena. In the context of the stated, the modern assessment of the experience of the charitable activities of women in Ukrainian education in the 17th century – the last quarter of the 18th century is made from positions of comprehension: 1) the spiritually-moral phenomenon; 2) the historical-pedagogical phenomenon; 3) social-public phenomenon; 4) socio-economic phenomenon.

The study highlights the fact of the historical existence of women's charitable activities as an effective tool of the development of education in Ukraine testifies to the vitality and sustainability of this phenomenon, its ability to evolve, develop adequately updated and flexibly respond to dynamic changes in the socio-economic, cultural and spiritual life of the society.

According to the prognostic-projective potential of women's charity, we believe in modern conditions of entering of Ukraine into the global educational dimension, it is the charity as a socio-civic, socio-economic and professionally organized force (along with the public programs support) has become an important means of building and development of the educational sector, which provides the personal well-being of the person, the economic prosperity of the state, its power and authority.

Keywords: *charity, women's philanthropy in education, historical and pedagogical experience, historical-pedagogic assessment.*

References

- Blagotvoritelnost v Rossii 2003/2004. Istoricheskie i socialno-jekonomicheskie issledovanija. (2004). [Charity in Russia 2003/2004. Historical and socio-economic studies]. St. Petersburg: Publishing house. N. I. Novikova.
- Druhanova, O. M. (2009). Rozvytok pryvatnoi initsiatyvy v osviti Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX stolittia). [Development of private initiative in education of Ukraine (the end of the XVIII – the beginning of the twentieth century)]. (Dissertation by Doctor of Pedagogical Sciences). Kharkiv National G. S. Skovoroda Pedagogical University, Kharkov.
- Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na 2012-2021 roky, (2013). [National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012-2021]. Vyscha shkola, 2, 86–106. Kyiv: State Enterprise «Press».
- Natsionalna doktryna rozvytku osvity (vytiah). (2005). [National Doctrine of Education Development (Extract)]. Approved by Decree of the President of Ukraine No. 347/2002 from 17.04.2002. Education Management, 15-16, 25–46.
- Ravkin, Z. (1993). Aktual'nye problemy metodologii istoriko-pedagogicheskikh issledovanij. [Actual problems of the methodology of historical and pedagogical research]. Moscow.
- Sukhomlynska, O. V. (2003). Istoryko-pedahohichniy protses: novi pidkhody do zahalnykh problem. [Historical and pedagogical process: new approaches to common problems]. Kyiv: A.P.N.

Одержано 4.09.2017 р.

УДК 378.011.3-051:17.022.1

Ольга Ніколенко,
м. Полтава

ГОЛОКОСТ – ВІЧНИЙ УРОК ЛЮДСТВУ (Виховання протидії расизму й ксенофобії на матеріалі сучасної зарубіжної літератури та кіномистецтва)

У статті розглянуто сучасні твори художньої літератури (письменників Дж. Бойна, М. Зузака, Т. Кініллі, Е.-Е. Шмітта та ін.) й кіномистецтва (режисерів Б. Персиваля, Р. Поланські, С. Спілберга, М. Хермана та ін.) на тему Другої світової війни та Голокосту. Відзначено поєднання документальної основи та художнього вимислу в літературних творах і кінострічках про трагічні події минулого століття. Визначено засоби художньої виразності, які дозволяють митцям висловити протест проти расизму й ксенофобії. Особливу роль приділено мотивам людяності, творчості й культури, які автори протиставляють негативним явищам. Сучасний дискурс зарубіжної літератури та кіномистецтва має великий гуманістичний потенціал для виховання молоді.

Ключові слова: Друга світова війна, Голокост, сучасна зарубіжна література, сучасне кіномистецтво, протидія расизму й ксенофобії, виховання молоді.

Постановка проблеми. У зв'язку із кризовими явищами сучасного суспільства, поширенням воєнних конфліктів у деяких регіонах світу та зростанням напруги в соціально-політичних відносинах між країнами напрочуд актуальним є виховання в молоді поваги й толерантного ставлення до представників різних рас, національностей, вірувань і традицій. Новітня художня література й кіномистецтво чутливо реагують на виклики сучасності. Культура завжди була й залишається потужним засобом протидії таким негативним явищам, як расизм і ксенофобія. Тому в сучасний період з'явилося чимало творів зарубіжних письменників (Дж. Бойн, М. Зузак, Т. Кініллі, Е.-Е. Шмітт та ін.) на тему Другої світової війни й Голокосту, які дають можливість поколінню третього тисячоліття переосмислити трагічні явища минулого й не допустити їх у теперішній час. Не випадково, що літературні тексти антивоєнної тематики талановито екранізовані

видатними режисерами світу (Б. Персиваль, Р. Поланські, С. Спілберг, М. Херман та ін.). Ставши популярними на різних континентах, літературні твори й кінофільми на тему Другої світової війни й Голокосту дають молодим людям, які не були учасниками тих далеких подій, особливий духовний досвід і нове бачення проблем сучасного суспільства.

Поява шедеврів художньої літератури та кіномистецтва на тему Другої світової війни та Голокосту потребує осмислення в науково-педагогічному й соціально-культурному аспектах. Необхідно виявити духовний потенціал цих творів та можливість їх використання у процесі виховання української молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки твори сучасних зарубіжних письменників про Другу світову війну знайшли широке втілення в кіномистецтві, екранізації фактично затулили самі літературні тексти. Кінофільми нерідко ставали об'єктом великої уваги з боку критиків і мистецтвознавців (Шак, 2010), зокрема українських (Бойн, 2017, Дремлюга, 2002). Проте сучасні романи й повісті про трагічні події Другої світової війни фактично залишилися поза увагою дослідників. У зв'язку з тим є потреба детально розглянути літературні першоджерела, порівняти їх із втіленням засобами кіно й виявити гуманістичний потенціал книжок і фільмів для виховання сучасної молоді.

Мета статті. Головна мета статті полягає у розгляді дискурсу сучасної зарубіжної літератури та новітнього кіномистецтва на тему Другої світової війни й Голокосту, виявити актуальний зміст і засоби увиразнення протидії расизму й ксенофобії в літературних текстах і кінофільмах, їхній потенціал для виховання покоління третього тисячоліття.

Виклад основного матеріалу. Одним із яскравих антивоєнних творів кінця ХХ ст. став роман «Список Шиндлера» або «Ковчег Шиндлера» («Schindler's Ark», 1982) австралійського письменника Томаса Кініллі (Thomas Keneally, народився 1935) (Дремлюга, 2000). Відзначений міжнародною премією «Букер» (1982), роман став відомим широкій публіці завдяки його втіленню в кінематографі – у фільмі «Schindler's List» (1993) геніального режисера сучасності Стівена Спілберга. Т. Кініллі є одним із яскравих представників жанру історичного роману

останніх десятиліть. «Список Шиндлера» побудований на документальній основі. Реальні факти про члена NSDAP, німецького комерсанта й мільйонера Оскара Шиндлера, які Т. Кініллі почув від Леопольда Пфедферберга у 1980-ті роки, були доповнені документами й спогадами багатьох інших людей, котрі пережили трагічні події Другої світової війни. Оскар Шиндлер урятував сотні євреїв у жахливі роки Голокосту. Прагнувши знайти фінансовий зиск під час війни, він організував виробництво емальованого посуду, залучивши найдешевшу в той час робочу силу – євреїв. Однак поступово Оскар Шиндлер змінюється і проймається болем приречених на приниження, страждання, неволю і смерть людей. Врешті-решт натомість збільшення капіталу, він витрачає всі свої гроші на те, щоб викупити з полону й зберегти життя 1300 євреїв. Дія в романі розгортається в реальних місцях, пов'язаних із Голокостом: місто Краків, єврейські гетто, концтабір Аушвіц та інші. Спочатку Оскар Шиндлер сприймав війну як спосіб збагачення і завоювання свого місця в «аморальній і дикій системі». У творі про Оскара Шиндлера знайшли відбиток традиції поеми «Мертві душі» М. Гоголя (образ Чичикова з його жагою накопичення) і п'єси «Матінка Кураж та її діти» Б. Брехта (мотиви цинізму й заробітку на війні). Однак саме Друга світова війна стала для Оскара Шиндлера великим моральним випробуванням, викликавши в ньому такі духовні сили, які не тільки внутрішньо змінили його самого, але й вплинули на долі інших людей. Оскар Шиндлер, йдучи шляхом біблійних героїв – Ноя, Мойсея і Христа (хоча «він не мав великих чеснот», як зазначає автор), захищає і збирає єврейський народ. Він зрозумів, що війна, під час якої він вирішив примножити капітал, дала йому зовсім інше багатство – духовну відповідальність за людей, які повірили йому всім серцем, і відчуття нерозривної єдності з ними. Він складає список «своїх євреїв», яких починає викупляти, щоб вивезти в безпечне місце, подалі від Кракова. За кожного з них було заплачено великі гроші. Але людське життя безцінне.

Режисер С. Спілберг у виразив провідні мотиви твору Т. Кініллі засобами кіномистецтва. Фільм «Список Шиндлера» створений у кольоровій гамі старих кінострічок, на тлі чорного й

сірого лише одна яскрава пляма – дівчинка в червоному пальті, яка не розуміє того, що відбувається довкола, й гине разом зі своїм народом. Ця «сльозинка дитини» є нотою високої напруги й виміром абсурдності тогочасного світу.

У фіналі С. Спілберг, як і Т. Кініллі, засобами мистецтва утверджує думку про перемогу добра над смертю й насильством. Коли євреї, які вижили, приходять разом зі своїми дітьми на могилу Оскара Шиндлера, у фільмі знову з'являються яскраві кольори, які символізують силу життя й праведності. Оскар Шиндлер відзначений високим званням «Праведник Світу» і похований в Єрусалимі. Його життєва історія, втілена в літературному творі й кінофільмі, має великий повчальний зміст для сучасного покоління.

Повість французького і бельгійського письменника Еріка-Еммануеля Шмітта (Éric-Emmanuel Schmitt, народився 1960) «Діти Ноя» (2004) (Зузак, 2016) також присвячена всім Праведникам Світу. У творі йдеться про католицького священика, який у пансіоні рятує єврейських дітей від нацистів. Толерантне ставлення до представників різних релігій – у центрі уваги митця, який проектує події Другої світової війни на сучасність.

Ірландський письменник Джон Бойн (John Boyne, народився 1971), автор близько двадцяти книжок для дітей і підлітків, створив зворушливу повість для юних і дорослих читачів «Хлопчик у смугастій піжамі» («The Boy in the Striped Pyjamas», 2006), (2017). Цей твір, перекладений понад 50 мовами, одразу облетів увесь світ. У сюжеті твору відчуваються архетипи фольклорних казок, зібраних братами Я. і В. Грімм. У німецькій казці «Гензель і Гретель» йдеться про двох дітей, які внаслідок дій жадібної мачухи та безвольного батька-дроворуба потрапили в чужий і ворожий простір лісу, де їм загрожує загибель у пічці страшної відьми. Проте винахідливість і спритність дозволяють дітям не загинути в полум'ї. У своєму романі Дж. Бойн розповідає про історію двох німецьких дітей – брата й сестри (Бруно і Гретель), які також опинилися у ворожому світі, тільки це вже реальний простір часів Другої світової війни. Батько Бруно й Гретель працює комендантом табору неподалік від Берліна, де знищують полонених євреїв із різних куточків

Європи. Маючи гострий і допитливий розум, дев'ятирічний Бруно, який мріє бути дослідником, випадково знаходить дорогу до табору. Біля огорожі він зустрів однолітка – єврейського хлопчика Шмуля, з яким затоваришував. Оповідь у творі ведеться переважно з точки зору Бруно, який не розуміє, чому люди в таборі ходять «у смугастих піжамах», «хто такі євреї» і «чим вони там займаються», «хто є ми» і «що з нами таке погане, що ми не можемо туди піти погратися». Прагнучи допомогти Шмулеві знайти батька, якого «не можуть знайти», надівши «смугасту піжаму», принесену товаришем, Бруно перелізає через огорожу табору й зникає в страшному горнилі печі, яка стала символом знищення цілого народу. Піч як архетип зла у німецькій казці перетворюється в романі Дж. Бойна на втілення реального вселенського зла – Голокосту.

За мотивами роману «Хлопчик у смугастій піжамі» режисер Марк Херман у 2008 році зняв однойменний фільм (автори сценарію – Джон Бойн і Марк Херман). У фільмі порівняно з книжкою емоційно посилено символічні образи печі й чорного диму, а також психологічний конфлікт Бруно з батьком – комендантом табору. Бруно прагне гордитися батьком, але постійно пересвідчується в тому, що той робить «щось не добре». У повісті комендант здогадався про лихо, яке сталося з його сином, лише через рік після його зникнення. А у фільмі батько одразу знаходить залишки одягу Бруно біля огорожі й комендант повною мірою відчув увесь біль, який він завдавав євреям, на собі. Горе батька зображується у фільмі як закономірний наслідок його відданості нацизму. Гретель у фільмі Марка Хермана показано як представницю юного покоління німців, які потрапили під вплив жахливої гітлерівської ідеології. Хоча у фіналі вона залишається жити, хоча й сумує за загиблим братом, але глядач, який добре знає хід історії, не впевнений, чи виживе Гретель у подальшому.

Помітним явищем останніх років став історичний фільм «Піаніст», знятий режисером Романом Поланські в 2002 році. Ця стрічка була удостоєна «Золотої пальмової гілки» на кінофестивалі в Каннах і трьох премій «Оскар». Кінофільм розповідає про реальну історію видатного польського композитора й піаніста

Владислава Шпильмана, який зазнав переслідувань за часів Другої світової війни. Режисер Р. Поланські акцентує увагу глядачів на протиприродності й ганебності расової політики третього рейху. Натуралістичні сцени масових убивств, деталі нелюдських умов гетто, подробиці боротьби за виживання формують у глядачів гострий протест проти війни й усього, що з нею пов'язане. Режисер протиставляє страшним явищам людяність, яку виявляли представники різних національностей у жахливих умовах. Поляки (представники польського опору) і навіть німець (Вільгельм Хозенфельд) допомагають Владиславу Шпильману не тільки вижити, а й зберегти свій великий талант.

Особливу роль у книжках і кінофільмах про Другу Світову війну і Голокост відіграє мотив культури, яка рятує людські душі. Хлопчик Бруно любить поезію, п'єси і пригодницькі книжки. Він не розуміє, чому йому не дозволяють читати улюблені твори й бере приклад з героїв Р. Л. Стівенсона і Ж. Верна. Владислав Шпильман у фільмі «Піаніст» у найскрутніших умовах намагається подумки грати на роялі й творити чарівні мелодії. Це дає йому сили не перетворитися на тварину й залишитися собою – обдарованою, духовно багатою особистістю.

Тема культури напрочуд потужно звучить у романі австралійського письменника Маркуса Зузака (Markus Zusak, народився 1975) «Крадійка книжок» («The Book Thief», 2005) (Дремлюга, 2002). М. Зузак не бачив подій Другої світової війни, проте чув багато історій про неї, які розповідали його батьки та знайомі. А ще він багато часу приділив вивченню історичних фактів у бібліотеках та архівах. Отже, незвичайність роману «Книжковий злодюжка» полягає в тому, що в цьому творі ніби акумульовано досвід багатьох поколінь у переосмисленні подій Другої світової війни. Це і досвід тих, хто особисто пережив її, і досвід їхніх нащадків. Це досвід тих народів, які потерпали від фашизму, і досвід простих німців, яким довелося жити в умовах фашистської Німеччини, досвід дорослих і досвід дітей. Переплавлений художньою уявою талановитого письменника, цей колективний досвід відкриває нове бачення Другої світової війни з позиції сучасності.

Роман М. Зузака – яскравий приклад поліцентричного сучасного роману, де немає одного-єдиного центрального героя. У творі багато різних героїв – і тих, хто виходить на перший план, і тих, хто на задньому плані, і тих, хто навіть не говорить ані слова. Та все ж таки історія кожного з персонажів важлива, а разом усі життєві історії сплітаються в єдину картину страшного часу – Другої світової війни.

На переконання письменника, війна і смерть – нерозривні поняття, тому розповідь у романі веде незвичайний оповідач – Смерть, що бачить людей у різних обставинах. На межі життя й смерті люди виявляють свою справжню духовну сутність, власне, вони випробовуються на свою внутрішню міць. Уведення образу Смерті в ролі оповідача надає подіям Другої світової війни широкого онтологічного смислу. Смерть створює незвичайний ракурс зображення всьому тому, що відбувається на землі. Смерть панує там, де є війна. Як же подолати смерть і війну? Що може допомогти здолати смертельний жах, що оселився в душах людей? Чи є щось таке, що можна протиставити смерті? Над цими питаннями спонукає читачів замислитися письменник.

Війна в зображенні М. Зузака постає не в описах фронтових боїв, а в повсякденному житті німецького міста, де прості люди щодня відчують на собі вплив гітлерівської машини. Втративши батьків і болісно переживши смерть брата, дівчинка Лізель потрапляє в дім Ганса Хуберманна і його дружини Рози, вони стають її названими батьками. У ворожому світі й серед чужих людей їй доведеться відчути чимало страждань. Але автор стверджує, що навіть тоді, коли здається, що зовсім немає виходу, несподівано приходить порятунок від добрих людей, які зберігають у собі бажання творити добро попри смерть і насильство. Маляр Ганс Хуберманн навчив Лізель читати, у підвалі свого будинку він намалював для неї алфавіт, і в цьому чарівному світі букв Лізель знайшла душевний притулок і порятунок. Букви складаються в слова, потім – у книжки, які стали невід'ємною частиною життя Лізель.

М. Зузак спонукає читачів переглянути уявлення про німецький народ, якому випало пережити фашизм. У романі йдеться про те, що маленькі люди нацистської Німеччини так само потерпали від насильства, як і народи інших країн Європи.

Простих німців силоміць забирали в армію, примушували воювати, вони не мали достатньо грошей і хліба, але й серед них були люди, у яких жеврів невидимий протест проти насильства. Ганс Хуберманн врятував не тільки душу Лізель від зла, він також врятував від переслідувань єврея Макса. Зумівши переконати свою не дуже доброзичливу дружину Розу, Ганс Хуберманн, незважаючи на небезпеку, робить свій підвал місцем тимчасового помешкання для єврея. І з того моменту саме в підвалі розгортаються події, важливі для становлення Лізель. Вона і Макс разом читають книжки, обговорюють їх, сміються над фюрером. Макс створює для Лізель власну книжку, замалювавши сторінки «Майн Кампф» білою фарбою. І в цьому полягає величезна перемога цих маленьких людей над фашизмом. М. Зузак утверджує думку про те, що подвиг – це не тільки щось видиме й героїчно величне, а й непомітні справи маленьких людей, які зберегли в собі живу душу й були милосердними.

Війна наклала відбиток на життя і стосунки Лізель та Руді, котрий із першого погляду закохався у незвичайну дівчинку. Руді, який вимагав обличчя сажею, щоб бути схожим на свого кумира – африканського спортсмена, одразу викликає симпатію у читачів. Він ніяк не може збагнути, чому не можна наслідувати чорношкірого бігуна, чому деякі його співвітчизники вважають себе «вищою расою», чому не можна спілкуватися з євреями. І таких «чому», на які немає відповіді, у його голові дуже багато.

Зворушлива й віддана дружба підлітків, їхні перші почуття – усе це створює контраст жахливим картинам воєнного часу. Лізель і Руді мусили бути учасниками молодіжної гітлерівської організації, вони повною мірою відчували на собі роботу ідеологічного механізму нацизму, були свідками численних факельних маршів і спалення книжок. Війна руйнувала душі багатьох молодих людей, та все ж таки в цих улюблених героях М. Зузака фашизм не зміг здобути перемогу. Лізель і Руді залишилися вільними у світі своєї уяви й у світі своїх почуттів.

Очима Лізель і Руді М. Зузак змальовує один із найдраматичніших моментів твору, коли нацисти женуть євреїв. Підлітки всім серцем не сприймають насильства, співчувають полоненим. І в цьому також була їх незрима духовна перемога над фашизмом.

Важливу роль у становленні Лізель відіграють книжки. Саме книжки допомогли їй вижити в скрутних обставинах. Завдяки книжкам вона змогла не тільки пережити випробування й відсторонитися від реального світу нацистської Німеччини, а й зберегти живу душу, залишитися собою. Принісши білизна, яку випрала Роза Хуберманн для родини бургомістра, Лізель несподівано для себе (завдяки бургомістровій дружині) опинилася в бібліотеці. І тут для неї відкрився широкий і вільний простір художньої літератури. Вона читала все підряд, і книжки давали їй ту свободу, якої в неї ніколи не було в житті. А коли бургомістр викрив дружбу своєї дружини з бідною дівчинкою, вигнавши Лізель з дому, вона стала потайки красти книжки з бібліотеки, бо вже не могла жити без них – без цього вільного повітря.

Книжки рятують не тільки Лізель. З допомогою книжок вона рятує від смерті єврея Макса, дарує віру, надію й духовну силу тим людям, котрі мусять переховуватися в бомбосховищах. Слово, на думку письменника, здатне рятувати світ. Мистецтво дає духовну мету людському існуванню, а ще – особливе відчуття свободи, внутрішньої гідності, які ніхто не може відібрати в людей, які читають.

За мотивами роману М. Зузака «Крадійка книжок» режисер Брайан Персиваль у 2014 році зняв однойменний фільм, у якому головний розповідач часів Другої світової війни – Смерть – відступає перед силою людяності й культури. Смерть не здобула остаточної перемоги в людському світі, стверджує митець. Бо в своїй душі Лізель зберегла любов до людей і до книжок. А це означає, що війна рано чи пізно відступить, і Смерть піде з людського світу, коли припиниться війна.

Висновки. Культура і людяність нерозривні, стверджують видатні письменники й режисери сучасні, які борються проти війни, расизму й ксенофобії засобами літератури й кіномистецтва. Їхні твори допомагають поколінню третього тисячоліття не забувати трагічних уроків історії й зберігати мир у спільному домі Земля. У сучасних літературних творах і кінофільмах про Другу світову війну й Голокост негативним явищам протиставлені мистецтво, взаєморозуміння й духовні цінності різних народів.

Тема Другої світової війни й Голокосту, набувши особливої популярності в останні десятиліття, постійно збагачується

новими шедеврами літератури й кіномистецтва. Тому ця тема потребує поглибленого вивчення й надалі. У нових навчальних програмах із зарубіжної літератури для 5-9-х класів (керівник авторського колективу О. М. Ніколенко) та 10-11 класів (наукові консультанти О. М. Ніколенко та ін.) закладів середньої освіти в розділі «Сучасна література» уведено для текстуального вивчення твори про Другу світову війну «Крадійка книжок» М. Зузака, «Діти Ноя» Е.-Е. Шмітта, «Список Шиндлера» Т. Кініллі та ін. У зв'язку з вивченням цих літературних шедеврів учителі та учні обов'язково звернуться й до кінофільмів, знятих за цими творами. Тому необхідно розробити спеціальну методику роботи з цими мистецькими текстами.

Список літератури

- Бойн, Дж. (2017). *Хлопчик у смугастій піжамі*. Львів: Видавництво Старого Лева.
- Дремлюга, М. М. (2000). Психологічний аналіз як методологічне підґрунтя сучасних кінознавчих пошуків. *Кіноосвіта в Україні* (с. 65–68). Київ: Академія мистецтв України.
- Дремлюга, М. М. (2002). *Кінематографічний дискурс психоаналізу*. (Автореф. дис. канд. мистецтвозн.). Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Т. Рильського, Київ.
- Зузак, М. (2016). *Крадійка книжок*. Харків: Клуб сімейного дозвілля.
- Кініллі, Т. (2017). *Список Шиндлера*. Харків: Клуб сімейного дозвілля.
- Шак, Т. Ф. (2010). *Музыка в структуре медиатекста*. (Автореф. диссер. док. искусствовед.). Краснодарский государственный университет культуры и искусств, Краснодар.
- Шмитт, Э. Э. (2011). *Дети Ноя*. Санкт-Петербург: Азбука.

Olha Nikolenko

THE HOLOCAUST AS AN ETERNAL LESSON FOR MANKIND (Education of resistance to racism and xenophobia on the basis of contemporary foreign fiction and cinema)

The theme of the Second World War and the Holocaust is one of the topical themes of contemporary fiction and cinema. Outstanding writers and directors of our time are turning to the embodiment of this tragic topic. They set themselves the task of comprehending the past and giving the third millennium generation spiritual experience that will help young people combat the manifestations of racism and xenophobia in the modern world. The article deals with the novel "Schindler's Ark" by Th. Keneally, "The Children of Noah" by E.-E. Schmitt, "The Boy in the Striped Pajamas" by J. Boyne, "The Book Thief" by M. Zusak and movies that are based on these books. In the genres of a historic novel and psychological story based on the documents, the writers revealed the complicated social processes in Europe during 1930-1940. The writers described the historic events within the life of ordinary people who lived in the terrible circumstances of the totalitarian system. The symbols played

the main role in revealing the subject of the Holocaust in the novels and films about the Second World War and the Holocaust. Thomas Keneally continued the traditions of romantic irony and added to it some social, psychological and philosophical meanings. The irony in the novel by Thomas Keneally "Schindler's Ark" plays an important role in the investigation of European society in the tragic period of the 20th century. In the novels by Thomas Keneally irony takes place on the different levels such as plot, composition, imagology, time and space, style and language. T. Keneally broadens the meaning of irony and its function in the documentary and historic novel. The irony in the novel "Schindler's Ark" maintains some main functions: social for explaining the anti-humanistic essence of fascism, war, racial hatred, research in investigating the tragedy of the Holocaust and its consequences, psychological in revealing the psychology of people of different social class, philosophical in discussing the important issues of human life in the word, axiological dealing with the values of mercy, morality, the ability to resist violence. T. Keneally represents different forms of irony such as the irony of the narrator, the irony of the author, the combination of controversial documentary facts, the contradiction of phenomenon and notions, the comparison of the different points of view, self-irony, irony as inner enlightenment, catharsis. In the novel "Schindler's Ark" by T. Keneally the author of the article analyzed the traditions of world literature such as B. Brecht within the motive of personal financial profit from the war, N. Gogol within the motive of buying and selling the dead souls. The writer represented these motives in his own way as the events took place during the real historic time, and he found the inner power in people of past century to keep their life, humanity and culture on the Earth. The irony is a unique feature of T. Keneally's individual style and it enriched the genre of novel.

Keywords: *the Second World War, the Holocaust, contemporary fiction, contemporary cinema, resistance to racism and xenophobia, the education of the young.*

References

- Boyne J. (2017). Khlopych u smuhastii pizhami. [The Boy in the Striped Pyjamas]. Lviv: Vidavnytstvo Starogo Leva.
- Dremlyuga, M.M (2000). Psykhoanaliz yak metodolohichne pidgruntia suchasnykh kinozhnavchykh poshukiv [Psychoanalysis as a methodological basis of modern cinema research]. Kinoosvita v Ukraini (p. 65–68). Kyiv: Akademia mystestva Ukraini.
- Dremliuha, M.M. (2000). Kinematohrafichnyi dyskurs psykhoanalizu. [Cinematic discourse of psychoanalysis]. (Avtoreferat dissertacii na zdobuttya naukovogo stupenya kandidata mystestvoznavstva). Kyiv.
- Zuzak, M. (2016). Kradiika knyzhok. [The Book Thief]. Harkiv: Klub simejnogo dozvillya.
- Keneally, T. (2017). Spysok Shyndlera. [Schindler's Ark]. Harkiv: Klub simejnogo dozvillya.
- Shak, T. F. (2010). Muzyka v strukture medyateksta. [The music in the structure of media text]. (Avtoreferat dissertacii na soiskanie nauchnoj stepeni doctora iskustvovedeniya). Krasnodar.
- Schmitt, E. E. (2011). Deti Noja. [The children of Noah]. Sakt-Peterburg: Azbuka.

Одержано 13.01.2018 р.

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

УДК 378.011.3–051:78.087.68–057.875

.....Галина Сагач,
м. Київ

РОЛЬ КЕРІВНИКА СТУДЕНТСЬКОГО ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ В ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто функції та роль хорового мистецтва у формуванні особистості. Розкрито зміст творчої діяльності заслуженого діяча мистецтв України, професора Г. С. Левченка та українського народного хору «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Розглянуто форми і методи вокально-хорової роботи в студентському хоровому колективі. Висвітлено значення діяльності керівника студентського мистецького колективу для професійної підготовки майбутнього вчителя.

Ключові слова: *хоровий спів, творча діяльність, студентський хоровий колектив, професійна підготовка.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі інтеграції України в європейський освітній простір, модернізації системи вищої освіти значно актуалізуються проблеми підвищення ефективності навчально-виховного процесу, удосконалення професійної теоретичної та практичної підготовки майбутнього вчителя. Їх успішному вирішенню сприятимуть не лише поліпшення наукового та навчально-методичного забезпечення, розробка інноваційних педагогічних підходів і технологій, але й упровадження передового педагогічного досвіду сучасних вітчизняних педагогів і митців.

Фахова підготовка вчителя музичного мистецтва передбачає формування в нього спеціальних професійних компетентностей, зокрема вокально-хорових і диригентських. Їх формування відбувається в рамках як формальної, так і неформальної мистецької

освіти, у різноманітних гуртках і колективах художньої самодіяльності. Дослідження цього процесу викликає певний науковий інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професійної підготовки вчителя, різноманітні аспекти мистецької та музично-педагогічної освіти досліджувались у наукових працях О. Отич (2008) (висвітлено історичний досвід використання мистецтва у формуванні особистості, проаналізовано методологічні підходи до розвитку індивідуальності педагога його засобами), Н. Сулаєвої (2013) (представлено концептуальні засади неформальної мистецької освіти, умотивовано необхідність конвергентного поєднання формальної педагогічної освіти з неформальною мистецькою освітою, висвітлено її потенціал у збагаченні професійної компетентності майбутніх учителів), Т. Танько (1988) (визначено етапи становлення і розвитку музично-педагогічної освіти в Україні, обґрунтовано систему музично-педагогічної підготовки вчителів), А. Козир (2011) (розглянуто особливості диригентсько-хорової підготовки майбутнього вчителя музики), Л. Сбітнєвої (2009) (розкрито сутність і обґрунтовано необхідність удосконалення диригентської підготовки студентів), Т. Смірнєвої (2008) (розглянуто актуальні проблеми диригентсько-хорової підготовки вчителя, висвітлено досягнення і недоліки дореволюційної педагогіки, проаналізовано наукові дослідження диригентсько-хорової освіти вчителя музики за радянських часів) та інших вітчизняних істориків, педагогів, мистецтвознавців. Значний науковий інтерес викликає специфіка професійної підготовки майбутнього вчителя в студентських самодіяльних хорових колективах. Надзвичайно цінним є досвід видатного педагога і диригента, заслуженого діяча мистецтв України, професора Г. С. Левченка, який упродовж майже сорока років очолює український народний хор «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Метою статті є виявлення ролі керівника хорового колективу в професійному становленні майбутнього вчителя на прикладі творчої діяльності Г. С. Левченка та українського народного хору «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Виклад основного матеріалу. Античні мудреці справедливо твердили: «Життя коротке, мистецтво вічне!». Любов до музики, рідної солов'їної мови, співу – ментальні для України, бо пісня – генетичний код українського народу, Божий дар особливого, мистецького буття нації, пісенної творчості предків, музичного світосприйняття, важливий інструмент культури, феномен національного мистецтва, етико-естетичний спосіб існування українців. Вони піснею, співом прагнуть художньо-естетично перетворити світ на кращий, зробити своє життя щасливішим, радіснішим, повноцінним.

Духовно-моральна, етико-естетична культура серця українського народу, збагачена нестримним потягом до «музики небесних сфер» (за Платоном), до самовираження й самореалізації, як народ із Божим даром кордоцентризму, осердеченого розуму (за Г. Сковородою, І. Галятовським, П. Юркевичем, Т. Шевченком, М. Гоголем).

Україна подарувала світові великих композиторів, поетів, співаків, хормейстерів і хорові колективи, які зачудували Європу, інші країни незвичайною силою, красою, чарами пісні – золотого ключа до таємниці національного менталітету. Український хоровий спів – феномен національної культури, який народився на світанку культури «нації гречкосіїв», як нас називали ті, хто не знали вищого призначення колективного трудового пісенспіву – засівати в душах насіння віри, надії, любові, милосердя, благодаті, миру, гармонії, краси і добра.

Хоровий спів – ефективний інструмент, ключ до розуміння світу в собі та себе в світі. Нині актуалізується усвідомлення хорового співу як «хорового неокласицизму», генератора розвитку моральності, естетичного збагачення, духовності, як система історичного розвитку надбіологічних програм людської діяльності, спосіб творчої діяльності людини, надприродний засіб накопичення й передачі родового, національного та індивідуального співочого досвіду. Дослідники визначають основні функції хорового співу, які яскраво представлені у творчості видатного диригента, професора Г. С. Левченка та українського народного хору «Калина»: екзистенційно-етична (олюднююча), катарсична (очищення душі), комунікативна (спосіб спілку-

вання), відображальна (співзвучна ментальності народу), виховна і перетворювальна (перетворює людину, суспільство), історична (вплив хорового співу на сучасні погляди суспільства на хорові форми), пізнавально-просвітницька, концертно-виконавська, евідемоногізуюча (ощаслиблююча), філософсько-світоглядна (гармонізуюча).

Заслуженого діяча мистецтв України, заслуженого працівника культури України, композитора, фольклориста, аранжувальника, засновника та незмінного керівника українського народного хору «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, професора і талановитого педагога-музиканта Г. С. Левченка називають «дивомайстром», «диволюдиною», «характерником», «диваком», «чародієм», «живою легендою», «сонцем, піснею “Калини”».

Восени 2017 року на IX Міжнародному форумі з етнодизайну (м. Полтава – м. Дніпро – с. Петриківка) у Полтавському педагогічному університеті відбувся виступ українського народного хору «Калина» під керівництвом Григорія Семеновича Левченка. Складно описати духовно-моральне, етико-естетичне потрясіння усіх слухачів, пережитий катарсис від високого мистецтва на концертах колективу. Спів цього талановитого хору як дотик до Вічності, «музики сфер», глибинних сакральних таємниць української душі, як засіб окрилення генієм народу, який піснею молиться Богу, сповідується небесам, творить «гуманітарну ауру нації», за Ліною Костенко, проповідує вічні цінності буття.

Виняткове враження справляють інтенсивна позитивна енергія, краса полум'яної, різнобарвної, колоритної групи хористів (понад 100 осіб) і музикантів в українських національних костюмах з елементами вишуканого, майстерного дизайну, особливо жіночої частини колективу.

Сильні, дзвінкі, повнозвучні, прекрасні голоси хору линуць у незвідані світи, обсипаючи, ніби перлами, дарами талантів авторів, виконавців, чудодіяння хормейстера Г. С. Левченка. Дивовижні піснеспіви молитовно-сповідально здіймаються в небеса, широкий репертуар вражає простотою, геніальністю народного, класичного, сучасного хорового співу, обдаровує високою технікою, естетичним смаком, диригентською

майстерністю натхненного керівника та його сподвижників, творців духовно-моральної культури.

Г. С. Левченко – хормейстер від Бога, великий патріот і подвижник, який відроджує, розвиває демократичні засади в хоровому русі, виконує високу місію музично-естетичного і духовно-морального виховання молоді, своїх сучасників, віртуоз своєї «сродної праці», стрімкий і легкий у рухах, із полум'яним блиском в очах, видатний педагог-вихователь, майстер публічної комунікації та людина мистецької харизми. Він уміло пробуджує в хористів і музикантів, слухачів і глядачів сокровенні думки й почуття, як «король диригентської палички», звеличуючи серця і душі до Ангелоподібності, створюючи сердечний рай (за Тарасом Шевченком). Г. С. Левченко має дар Божественною силою керувати музикою, співом, серцями виконавців і слухачів. Він – володар унікальної інтуїції в доборі репертуару, у державницько-патріотичному, духовно-моральному вихованні хористів і всіх, хто готовий до самовідданої праці і благословенної зустрічі з Вічним і Прекрасним.

Г. С. Левченко – «природний ентузіаст краси» (за К. Бальмонтом), талант емпатійної комунікації, майстер емоційного розвитку майбутніх учителів різних профілів і спеціальностей, який використовує в творчо-педагогічній діяльності такі підходи: акмеологічний, гуманістичний, аксіологічний, рефлексивний, діяльнісно-поведінковий.

Григорій Семенович – неопасіонарна особистість нашого часу з унікальним, інтимізованим стилем спілкування, особливим, активно-творчо-контактним керуванням хоровим колективом «Калина». Він майстерно мотивує студентів до хорової діяльності, викликає в них потяг до глибоких емоційних переживань, розвиває стійкість особистості, вміння протистояти негативним впливам оточення й суспільства.

Учасники «Калини» відзначаються високою когнітивно-емотивною культурою, чітко усвідомлюють мистецькі завдання усім своїм єством. Активна діалогова взаємодія керівника з хористами, музикантами, що створює особливу комфортність комунікації, поглиблює психологічний контакт, сприяє розшифруванню необхідної інформації, розвиває музичне

мислення, культуру серця, психічне налаштування колективу на співтворчість та успіх.

Вербальна комунікація професора Г. С. Левченка дарує відчуття його природної красномовності, підсилена досконалою невербальною комунікацією: його виразний погляд, емоційні рухи, емоційний тонус, самовладання, емоційна чутливість і сприйнятливність, виразна міміка, гнучкі пластичні жести. Вони надихають калинян на репетиціях, під час виступів, у неформальному спілкуванні – завжди і всюди Григорій Семенович має потужний сугестивний вплив на кожну людину, з якою його зводить Доля, професійна діяльність.

Зазначимо, що Григорій Семенович володіє великими організаційно-компетентнісними дарами: активно й успішно залучає хористів до різних видів музичної діяльності; високопрофесійно організовує злагоджену роботу в творчому колективі, уміло розподіляє доручення, координує спільні дії. Його харизма і пасіонарність – секрети творчого успіху «Калини», визнання хорového колективу в Україні та далеко за її межами у різних країнах світу.

Відомі факти багатолітньої дружби шанованого й улюбленого наставника з колишніми хористами, які ніколи не забувають радості й щастя творчого спілкування. Він – видатний педагог-вихователь елітної генерації співаків-педагогів. Його сила духу, велич гармонійної особистості та диригентського дару вражають хористів і шанувальників творчості «Калини».

Цей міцний фундамент сприяв втіленню інноваційних міжнародних проектів, зокрема, зі швейцарськими тележурналістами, великими шанувальниками творчості Г. С. Левченка і народного хору «Калина» Катрін Азад і Фредерік Гонзет.

Митець – людина особливого духовного споглядання світу, емоційно-естетичного сприйняття, що здатна до співучасті, співчуття, смислового й емоційного сприйняття іншого або інших. Митці усіх видів, жанрів мистецтва створюють можливість гармонійно співіснувати в єдиному Часопросторі, одухотворюючи предметний світ, надихаючи тих, кому присвячують плоди свого мистецтва.

У нових історичних умовах відбувається розвиток старих і виникнення нових видів, жанрів мистецтва, ускладнюється палітра музично-поетичних виражальних засобів, зокрема, у сфері музики, співу, хорового мистецтва. Трансформується сприйняття мистецького твору аудиторією, на жаль, із тенденцією до «розважальності», «шоу», часом за рахунок висоти змістовного наповнення із превалюванням «пошуків» у сфері форми, формальних, технотронних ознак епохи постмодернізму.

Класичні жанри пісень поступово «архаїзуються»: трудові, ігрові, родинно-побутові, ліричні, протяжні, коломийки тощо. Натомість в умовах духовно-моральної, соціокультурної, економічної кризи зростає попит на «полегшені» жанри форми, види мистецтва з ухилом до веселощів, гумору невисокого рівня, спрощеності змісту. ХХІ ст. породжує глобальні виклики і загрози високому класичному мистецтву, істинно народному мистецтву, зокрема, хоровому, бо змінюються смаки слухачів, глядачів у бік примітивізації, некритичного споживання сурогатного продукту псевдомистецтва, особливо поп-музики, шоу-бізнесу. У частини молоді псуються смаки, знижується духовно-моральна культура, звужується сфера музичної свідомості (музичні потреби, музичне сприймання, нівелюються емоції та почуття, збіднюються музичні інтереси, судження, оцінки).

Ці негативні процеси не можуть не хвилювати педагогів-патріотів, професіоналів-митців усіх видів і жанрів мистецтва, до яких належить і професор Г. С. Левченко. Вони усвідомлюють загрозу національній культурі як загрозу державній безпеці України, демократичній незалежній країні із прадавньою культурою, багатою мистецькою спадщиною, кращими духовно-естетичними здобутками нації.

Висновки. Творчі досягнення українського народного хору «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка є визначним культурним феноменом. Вони здійснені завдяки високому професіоналізму, щирому таланту, винятковим організаційним здібностям видатного педагога, хормейстера, диригента професора Григорія Семеновича Левченка. Його багаторічна музично-педагогічна діяльність спрямована на формування професійних компетентностей майбутніх учителів, їх готовності до гармонічного розвитку та виховання молодого покоління громадян України.

Список літератури

- Козир, А. (2011). Диригентсько-хорова підготовка як основа фахового становлення майбутнього вчителя музики. *Молодь і ринок*, 11(82), 31–37.
- Отіч, О. М. (2008). *Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти*. І. А. Зязюн (Ред.). Чернівці: Зелена Буковина.
- Сулаєва, Н. В. (2013). *Підготовка вчителя в педагогічному просторі неформальної мистецької освіти*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Сбітнєва, Л. М. (2009). Проблема диригентської підготовки майбутніх учителів музики. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 23 (186), 123–129.
- Смирнова, Т. А. (2008). *Теорія та методика диригентсько-хорової освіти у вищих навчальних закладах: психолого-педагогічний аспект*. Горлівка: ПП «Видавництво Ліхтар».
- Танько, Т. П. (1998). *Музично-педагогічна освіта в Україні*. Харків: Основа.

Galina Sagach

THE ROLE OF A HEAD OF A STUDENT CHOIR COLLECTIVE IN THE PROFESSIONAL FORMATION OF A FUTURE TEACHER

The article deals with Ukrainian choral singing as a phenomenon of national culture and reveals its characteristic features. The functions of choral art (existential-ethical, cathartic, communicative, reflective, educational, transformative, historical, cognitive-educational, concert-performing, evdemonic genesis, philosophical and world-view) and its role in the formation of personality are determined. The creative portrait of the artistic director and conductor of the Ukrainian folk choir «Kalyna» of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, the Honored Worker of Arts of Ukraine, Professor G. S. Levchenko, is described. The main approaches (acmeological, humanistic, axiological, reflexive, and activity-behavioral) and the principles and methods of his musical and pedagogical activity are revealed. The content, forms and methods of the vocal and choral work of the artist in the student choir collective are considered. The creative activity of the Ukrainian folk choir «Kalyna» is described, features of his repertoire, technical and artistic performances, and outstanding cultural, artistic and pedagogical significance are revealed. The role of the head of the student choir collective in the professional development of the future is highlighted.

Keywords: *choral singing, creative activity, formation, student choir collective, professional training.*

References

- Kozyr, A. (2011). Dyryhentsko-khorova pidhotovka yak osnova fakhovoho stanovlennia maibutnoho vchytelia muzyky. [Conductor-choral training as the basis for the professional formation of the future teacher of music]. *Youth and Market*, 11(82), 31–37.
- Otych, O. M. (2008). *Mystetstvo u rozvytku indyvidualnosti pedahoha: istorychnyi i metodolohichnyi aspekty*. [Art in the development of the individual's personality: historical and methodological aspects]. I. A. Ziaziun (Ed.). Chernivtsi: Green Bukovina.

- Sulaieva, N. V. (2013). Pidhotovka vchytelia v pedahohichnomu prostori neformalnoi mystetskoї osvity. [Teacher training in the pedagogical space of non-formal art education]. Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
- Sbitnieva, L. M. (2009). Problema dyryhentskoї pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzyky. [The problem of conducting training for future music teachers]. Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University, 23 (186), 123–129.
- Smyrnova, T. A. (2008). Teoriia ta metodyka dyryhentsko-khorovoi osvity u vyshchykh navchalnykh zakladakh: psykholoho-pedahohichnyi aspekt. [Theory and method of conducting-choral education in higher educational institutions: psychological and pedagogical aspect]. Horlivka: Private enterprise «Publishing Lantern».
- Tanko, T. P. (1998). Muzychno-pedahohichna osvita v Ukraini. [Musical-pedagogical education in Ukraine]. Kharkiv: Basis.

Одержано 10.12.2017 р.

УДК 793.3–051Василенко(091)

Олександр Жиров,
м. Полтава

МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА КІМА ВАСИЛЕНКА ЯК КУЛЬТУРНО- ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН

У статті здійснено спробу узагальнити та доповнити уявлення про феномен творчої особистості відомого українського педагога-митця К. Василенка. Розглянуто різні грані його діяльності як науковця, хореографа, педагога, дослідника танцювального мистецтва, організатора культурного життя в країні, фундатора вищої хореографічної освіти в Україні. Систематизовано його мистецько-педагогічні ідеї. Встановлена непересічна роль К. Василенка у формуванні й розвитку української народно-сценічної хореографії.

Ключові слова: К. Василенко, педагог, український народний танець, хореографія, мистецько-педагогічна спадщина, «Дніпро», «Дарничанка».

Постановка проблеми. В умовах сучасних соціокультурних глобалізаційних процесів, на глибоке переконання багатьох філософів, вагоме місце має посісти концепція поліцентричного світового розвитку, що заснована на світоглядних засадах

оригінальності й рівноправності національних культур і цивілізацій. У цьому контексті пріоритетним вектором побудови нового глобального суспільства стає дослідження особливостей національних культур, знаходження історичних аналогій у розвитку етносів і цивілізацій, проектування шляхів майбутнього поглиблення міжкультурного діалогу, особливо в питаннях взаєморозуміння різних історичних традицій (Чаркіна, 2016, с. 36), всебічне наукове осмислення й використання цінного досвіду минулого, вивчення маловідомих сторінок у суспільному, культурно-історичному й мистецькому житті країни, у творчій спадщині її провідних діячів.

До непересічних особистостей ХХ століття, чий доробок склав цілий пласт в історії національної культури і може бути розглянутий у контексті епохи як невід'ємний складник її культурно-мистецького життя, належить Кім Василенко – український педагог, мистецтвознавець, хореограф, етнограф, фундатор вищої хореографічної освіти в Україні. К. Василенко – новатор у галузі української народної хореографії, засновник і перший завідувач кафедри хореографії Київського державного інституту культури, автор теоретичних праць, підручників і посібників із хореографії, навчальних планів і програм, репертуарних збірників, численних сценаріїв, постановок і записів танців. Він створив і понад 25 років керував відомими у світі Заслуженим ансамблем танцю УРСР «Дніпро» і Заслуженим ансамблем пісні й танцю УРСР «Дарничанка», був популяризатором української культури за кордоном. К. Василенко удостоєний звань «Заслужений артист УРСР», «Заслужений діяч мистецтв УРСР», лауреат всесоюзних і міжнародних художніх конкурсів, нагороджений орденом «Знак пошани» і бойовими медалями як учасник Великої Вітчизняної війни. Доцільність звернення до мистецько-педагогічної спадщини К. Василенка зумовлена вагомістю його внеску в розвиток української народної хореографії, у піднесення патріотичного виховання молоді засобами народної хореографії та необхідністю використання в умовах сьогодення набутого ним досвіду (Жиров, 2007, с. 1).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранна спадщина К. Василенка висвітлена фрагментарно, переважно з історико-мистецьких позицій, а тому дає далеко неповне уявлення про розвиток української народної хореографії в його діяльності. У працях І. Антипової, В. Данилейка, А. Нагачевського, Ю. Станішевського, Ю. Тертичного, Ю. Чурко, М. Шатульського, А. Шевчука репрезентовані фрагменти дослідницької та балетмейстерської діяльності К. Василенка. У дисертаціях П. Білаша, С. Легкої, Т. Павлюк, В. Шкоріненка розглядається його внесок у дослідження танцювальної лексики, української хореографічної культури, еволюції українського народного танцю. Значні виховні потенційні можливості мистецько-педагогічної спадщини К. Василенка розкриваються в рецензіях і відгуках І. Антипової, М. Вантуха, П. Вірського, В. Вронського, А. Гуменюка, С. Забрєдовського, Р. Захарова, А. Немченка, В. Преображенського, Б. Степаненка на його теоретичні праці. Висвітленню його культурно-просвітницької діяльності присвячено статті й нариси С. Козака, В. Коломійця, В. Рябініної, В. Туркевича, Т. Швачко. Важливим джерелом вивчення творчої особистості К. Василенка та його мистецько-педагогічної спадщини є публікації його сина – Микити Василенка, у яких він намагався об'єктивно оцінити внесок батька в розвиток української народної хореографії. Водночас доводиться констатувати, що недослідженим залишається питання цілісного висвітлення спадщини К. Василенка як культурно-історичного феномена.

Мета статті – розглянути феномен творчої особистості К. Василенка як унікального, цілісного культурно-історичного явища в історії української хореографії.

Виклад основного матеріалу. У другій половині ХХ століття з'являється ціла плеяда талановитих педагогів-хореографів, які відіграли визначальну роль у становленні та розвитку української народної хореографії. Провідною тенденцією в їх діяльності було звернення до джерел народної творчості як потужного засобу виховання, збереження та примноження національних духовних цінностей. Найбільш повно ці ідеї знайшли своє відображення у творчій спадщині К. Василенка.

Кім Василенко належить до покоління українців, чії педагогічні погляди та світогляд формувалися під впливом відбудовчих процесів після Великої Вітчизняної війни. Він народився 3 березня 1925 року в місті Кам'янське, на Дніпропетровщині. Дитячі та юнацькі роки майбутнього педагога пройшли в робітничому середовищі. Навчання К. Василенка припадає на 30-ті рр. ХХ ст., коли в країні набирає оберти сталінізм, авторитарні методи управління державою. Маленький Кім на собі відчув голод, холод, на його очах відбувалися репресії, спрямовані проти передових діячів культури й освіти. Але все це не могло змінити його потягу до знань. У шкільні роки Кім мало чим відрізнявся від своїх ровесників: був веселим і безтурботним, добре навчався, відзначався лідерськими якостями, дуже любив дивитися виступи самодіяльних колективів і, звичайно, танцювати. Свій творчий шлях розпочав у танцювальному гуртку Будинку культури металургів заводу імені Ф. Е. Дзержинського в 1937 р. Згадуючи це, він зазначав, що «йому в житті напрочуд пощастило: з юнацьких років зрозумів, знайшов своє покликання і потім завжди займався справою, яка була до душі... З дитячих років я полюбив танцювальне мистецтво, із задоволенням осягав складність хореографічної техніки і виконавської майстерності; з кожним днем мене все більше захоплювала стихія українського народного танцю» (Рябініна, 1971, с. 3). Так розпочалося професійне становлення видатного педагога й хореографа, дослідника українського народного танцю К. Василенка.

Цілісне вивчення мистецько-педагогічної спадщини К. Василенка дозволило встановити, що феномен педагога-митця значною мірою був обумовлений його сімейним вихованням; активною участю в художній самодіяльності під час навчання в школі; творчими ідеями та співпрацею з видатними українськими діячами ХХ ст. (М. Рильським, Г. Березовою, В. Верховинцем, П. Вірським, В. Авраменком, Р. Герасимчуком, А. Гуменюком, Н. Уваровою); культурно-просвітницькою діяльністю в Заслужених ансамблях танцю УРСР «Дніпро» і «Дарничанка»; етнографічно-дослідницькою діяльністю в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії; науково-педагогічною діяльністю в Київському державному інституті культури;

активною співпрацею з культурно-просвітницьким товариством «Україна»; особистісним і професійним самовдосконаленням педагога впродовж життя (після війни він навчався на курсах балетмейстерів при Всесоюзній Центральній Раді Професійних Спілок у Москві, музичних курсах при Всесоюзному Будинку народної творчості імені Н. Крупської в Москві, у Дніпропетровському технікумі підготовки культосвітніх працівників, у Державному інституті театрального мистецтва ім. А. Луначарського в Москві) (Жиров, 2007).

На хвилі нового національного піднесення К. Василенко в 1947 р. очолює самодіяльний танцювальний колектив Палацу культури металургів у м. Дніпродзержинську. Впродовж 1947–1962 рр. його балетмейстерська діяльність тісно пов'язана з ансамблем «Дніпро». У цей період творчості були поставлені такі танцювальні композиції, як: «Шевчик», «Кучерява Катерина», «Гарненька молодичка», «Танець петриківських ложкарів», «На вулиці», «Дудочка», «Метелиця», «Український весільний танець», «Танець дніпровських плотарів», «Червона калинонька», «Купальські розваги», «Червона стрічка», «Гопак», «Обжинки», «Слов'янська сюїта», «Російський перепляс», «Гуцульський», «Поліська полька», «Черевички». У 1957 р. на Всесоюзному художньому конкурсі, а згодом і на VI Всесвітньому фестивалі молоді і студентів у Москві ансамбль «Дніпро» здобув золоті медалі переможців і звання Лауреата міжнародного конкурсу. За видатні успіхи у справі популяризації українського народно-сценічного танцю ансамблю народного танцю «Дніпро» – першому із самодіяльних танцювальних колективів СРСР – присвоєне звання Заслуженого ансамблю Української РСР (1959 р.), а К. Василенку – «за заслуги в розвитку українського народного самодіяльного хореографічного мистецтва, радянського театального і музичного мистецтва, велику громадську діяльність, за проведену підготовчу роботу до Декади української літератури і мистецтва в Москві у галузі народної хореографії» – 24 листопада 1960 р. звання Заслуженого артиста Української РСР (Особисті справи, 1960, арк. 145; Укази і Постанови, 1960, арк. 333).

Визначальним для подальшого становлення К. Василенка як педагога, науковця та дослідника українського танцювального

мистецтва став 1960 р. Під час участі в концерті, присвяченому Декаді української літератури й мистецтва в Москві, де ансамбль «Дніпро» виконував «Купальські розваги», він знайомиться з М. Рильським. Відомого українського поета вразило те, як у цій постановці «засобами танцю передана духовна краса і велич народу» (Шаповалов, 1971, с. 4). «Вам треба серйозно зайнятися наукою. Народний український танець – то невичерпна криниця мистецтва. Приїздіть у Київ, приходьте до нашого Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії», – запропонував М. Рильський балетмейстеру. Ця перша зустріч стала початком міцної творчої дружби між знаним у всьому світі письменником, ученим і керівником самодіяльного колективу, який тільки починав свою науково-пошукову діяльність. Натхнений підтримкою М. Рильського, К. Василенко з ентузіазмом береться до постановок нових танців, основою яких стають народні ігри, звичаї та обряди. Його мистецько-педагогічна діяльність у цей час відзначалася збиранням і систематизацією виховного фольклорного хореографічного матеріалу. Значний вплив на становлення його фольклорно-дослідницьких інтересів та педагогічних поглядів мали творчі принципи В. Верховинця, якого він уважав найвидатнішим дослідником народної хореографії першої половини ХХ ст. У своїй праці «Український танець» педагог писав: «В. Верховинець значно збагатив сценічну палітру танцю, переносив на сцену етнографічно-фольклорні замальовки й обряди, звичаї з танцями, піснями, атрибуцією, розробив стилістичну лексику, багато працював над музикою для українських танців... Дослідник зібрав і систематизував надзвичайно цінний матеріал, характерний для українського танцювального фольклору» (Василенко, 1997, с. 105). З особливою повагою К. Василенко ставився до творчості В. Авраменка, К. Балог, П. Вірського, А. Гуменюка, Р. Герасимчука, Т. Ткаченко, Н. Уварової. Вивчення досвіду роботи відомих українських хореографів і дослідників мистецтва сприяло використанню й розвитку педагогом їхніх надбань у процесі власних етнографічних досліджень і в ході розробки науково-теоретичної бази національної хореографії.

Значні досягнення ансамблю танцю «Дніпро» в царині народно-сценічної хореографії, визнання його керівника К. Василенка як одного з кращих і перспективних балетмейстерів-педагогів художньої самодіяльності України стали запорукою успіху колективу під час закордонних гастролей у Японії в жовтні 1962 р. Заслуговує на увагу той факт, що вперше в історії самодіяльного танцювального мистецтва СРСР аматорський колектив представляв країну за кордоном. Японці були зачаровані національним колоритом українських народних танців, музичним супроводом, мальовничими костюмами, високою майстерністю виконавців. Виступи ансамблю «Дніпро» назвали в пресі тріумфом української й радянської художньої самодіяльності.

У 1962 р. після чергового запрошення М. Рильського митець переїжджає до Києва, де працює в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії та очолює ансамбль пісні й танцю «Дарничанка», яким керував до 1975 р. За рік новостворений колектив отримав золоті медалі на республіканському й всесоюзному конкурсах, а в 1964 р. йому було присвоєне звання самодіяльного народного ансамблю. У цьому ж році ансамбль «Дарничанка» представляв країну на VI міжнародному робітничому фестивалі в Німеччині (м. Гера) і здобув звання лауреата конкурсу. Високий рівень майстерності став запорукою успішних виступів у Польщі, Австрії, Італії, Чехословаччині, Фінляндії, Болгарії, Франції. Увесь світ аплодував танцям «Буковинські примовки», «Дарничанський гопак», «Вишеньки-черешеньки», «Ходить гарбуз по городу», «Величальна урожайна», «На карнавалі», «Весілля на Україні», «Оберек», «Козацькому роду – нема переводу». Слід зауважити, що метою закордонних поїздок була не тільки участь у міжнародних фестивалях і конкурсах, а й популяризація української національної культури.

Із кожним роком розквіт колективу «Дарничанка», керованого К. Василенком, ставав усе стрімкішим. Досягнення ансамблю не залишилися не поміченими – у 1967 р. за заслуги в розвитку українського народного самодіяльного мистецтва йому було присвоєне звання Заслуженого ансамблю пісні й танцю УРСР, нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної

Ради УРСР, а в 1969 р. його керівникові – К. Василенку – присвоєне почесне звання Заслуженого діяча мистецтв УРСР.

На основі багаторічного досвіду К. Василенко розробив і теоретично обґрунтував дидактичні основи роботи з хореографічним колективом, які передбачали реалізацію таких напрямів діяльності: політико-масова робота; навчально-виховна діяльність; постановочна робота; концертна діяльність; організаційна та культурно-масова робота; навчальні семінарські заняття творчих груп і громадських керівників-хореографів [1]. Ця методика швидко набула поширення в колективах художньої самодіяльності України як засіб розвитку народної хореографії.

Працюючи з самодіяльними хореографічними колективами, К. Василенко постійно відчуває брак теоретичних знань, відповідної літератури, досвіду впровадження у практику новітніх ідей і методів навчання. Розуміючи важливе виховне значення народного танцю та прагнучи подолати існуючі недоліки, педагог уважав за необхідне створити ґрунтовну теоретичну базу для подальшого розвитку української хореографії. Тому активну культурно-освітню діяльність в ансамблі «Дарничанка» він поєднував із науково-дослідною роботою. Починаючи з 1957 р., К. Василенко накопичений досвід передає у вигляді статей на сторінках періодичної преси, а з 1960 р. – друкуються його наукові теоретичні праці: «Українські танці на клубній сцені», «Танці ансамблю “Дніпро”», «Дзержинці танцюють», «Композиція українського народно-сценічного танцю», «Український народний танець». У 1971 р. уперше світ побачила наукова книга К. Василенка «Лексика українського народно-сценічного танцю», яка пережила три видання і на сучасному етапі вважається найґрунтовнішою вітчизняною теоретичною працею в галузі народної хореографії, у якій зібрані й систематизовані українські танцювальні рухи.

Одним із засобів розвитку української народної хореографії в спадщині К. Василенка стало різноаспектне вивчення хореографічної лексики як невід’ємного складника національної культури. Узагальнення науково-практичної діяльності К. Василенка дозволило визначити провідні педагогічні аспекти вивчення ним лексики українського народно-сценічного танцю:

а) науковий аналіз шляхів збагачення й розширення народно-сценічної танцювальної лексики; б) узагальнення та уніфікація танцювальних рухів; в) систематизація та класифікація українських танцювальних рухів; г) розробка дидактичних основ виконання українських танцювальних рухів (Василенко, 1996). Поєднавши педагогічну теорію й практику, педагог заклав наукові підвалини української хореографії, розробив методику виконання хореографічних рухів.

У педагогічній спадщині та творчій діяльності К. Василенка чільне місце відведено організації системи професійної хореографічної освіти й художньо-естетичного виховання дітей і молоді. Так, у 1970 р. в Київському державному інституті культури на факультеті культурно-освітньої роботи К. Василенком було започатковано першу в Україні кафедру хореографії, завідувачем якої він був у 1970-1995 рр. Аналіз спадщини й змісту педагогічної діяльності педагога дозволив розкрити засоби його діяльності у вищій школі, які сприяли розвитку народної хореографії: розробка та впровадження в практику роботи вищих навчальних закладів головних дидактичних принципів, методів і прийомів викладання хореографічних дисциплін, розробка змісту вищої хореографічної освіти в Україні, створення навчально-методичної бази для вищої школи, забезпечення якісної підготовки педагогічних кадрів (Жиров, 2007, с. 15).

У цей час педагог вдало поєднує свою професійну хореографічно-педагогічну діяльність з активною культурно-просвітницькою роботою. Він організовує численні виступи, концерти, гастрольні поїздки керованих ним ансамблів «Золоті ворота», «Дарничанка», бере активну участь у проведенні оглядів художньої самодіяльності, хореографічних фестивалів, різноманітних свят і культурних заходів. Починаючи з 1971 р., педагог стає учасником і художнім керівником теоретико-практичних семінарів з української народної хореографії для співвітчизників із діаспори (організатори – кафедра хореографії, Товариство культурних зв'язків із українцями за кордоном «Україна» і Міністерство культури УРСР). Програмою таких заходів було передбачено знайомство з культурою українського народу, відвідування концертів і репетицій провідних ансамблів танцю,

вистав театру опери та балету, опанування основ класичного та народно-сценічного танців, знайомство з методикою роботи в танцювальних колективах, розучування танцювальних композицій відомих ансамблів танцю, зокрема «Дарничанка», обмін досвідом та літературою. Упродовж 1971-2000 рр. товариством «Україна» спільно з кафедрою хореографії Київського державного інституту культури було проведено понад 40 семінарів, у яких взяли участь групи балетмейстерів та солістів-виконавців із майже 30 країн світу. На цих міжнародних семінарах для співвітчизників, які живуть за кордоном, К. Василенко поставив понад 60 оригінальних українських танців. За свідченням преси, акція по вивченню народної хореографії дала могутній імпульс у справі розвитку та популяризації української національної культури і мистецтва, створення сотні нових танцювальних гуртків, ансамблів від Австралії до Аляски.

Узагальнюючи хореографічно-педагогічний досвід, постійно експериментуючи, К. Василенко сміливо поєднував результати творчих пошуків із науковими дослідженнями, уважно розглядає їх взаємозв'язок, взаємодію, взаємопроникнення, тобто охоплює всі аспекти художньо-історичного розвитку хореографічного мистецтва й виявляє його закономірності. Результатом потужної діяльності стала низка фундаментальних теоретичних праць, навчально-методичних матеріалів та записів сценаріїв і постановок танців: «Український народний танець» (1981 р.), «Композиція українського народно-сценічного танцю» (1983 р.), «Українські народні танці для дітей» (1985 р.), програма курсу «Український танець» (1986 р., 1997 р.), «Методика роботи із самодіяльним танцювальним колективом» (1987 р., 1991 р.), «Мистецтво балетмейстера» (2002 р.). Але найбільшу цінність для становлення науково-теоретичної бази народної хореографії мали «Лексика українського народно-сценічного танцю» (1990 р., 1996 р.) та «Український танець» (1997 р.).

Висновки. Отже, масштабність унікальної постаті Кіма Василенка визначається не лише його високими професійними якостями, інтелігентністю та широкою ерудованістю. Той внесок, який він зробив у розвиток української народно-сценічної хореографії та вищої хореографічної освіти, у піднесення

громадянського й патріотичного виховання молоді засобами народної хореографії, безумовно, був під силу лише надзвичайно вольовій і харизматичній особистості. Глибинність творчого спрямування особистості педагога-митця, що проявилася практично в усіх сферах його діяльності, і є одним із секретів культурно-історичного феномена К. Василенка.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребує культурно-освітня та організаційно-педагогічна діяльність К. Василенка в хореографічних молодіжних об'єднаннях.

Список літератури

- Василенко, К. Ю. (1960). *Українские танцы на клубной сцене*. Москва: Профиздат.
- Василенко, К. Ю. (1996). *Лексика українського народно-сценічного танцю*. (Вид. 3-тє). Київ: Мистецтво.
- Василенко, К. Ю. (1997). *Український танець*. Київ: ІПК ПК.
- Жиров, О. А. (2007). *Розвиток української народної хореографії у мистецько-педагогічній спадщині та діяльності К. Василенка (50-90 роки ХХ ст.)*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир.
- Особисті справи осіб, яким присвоєно почесне звання Заслуженого артиста Української РСР на літери А-В, (1960)*. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). Фонд 1, опис 24, справа 4925, аркуші 145-153.
- Рябініна, В. (1971). Хореограф Кім Василенко. *Культура і життя*, 34, с. 3.
- Укази і Постанови Президії Верховної Ради УРСР, 1960 р.* (1960). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). Фонд 1, опис 16, справа 1008, аркуші 326-333.
- Чаркіна, Т. (2016). Глобалізація: соціально-культурний аспект. *VERSUS*, 1 (7), 36-41.
- Шаповалов, О. (1971, Січень 12). Танцює «Дарничанка». *Київська правда*, 4.

Oleksandr Zhyrov

ARTISTIC AND PEDAGOGICAL HERITAGE OF KIM VASYLENKO AS A CULTURAL AND HISTORICAL PHENOMENON

The article attempts to generalize and supplement the notion of the phenomenon of the creative personality of the famous Ukrainian teacher-artist K. Vasylenko. Various aspects of his activity as a scientist, choreographer, teacher, researcher of dance art, organizer of cultural life in the country, founder of higher choreographic education in Ukraine are considered. His artistic and pedagogical ideas are systematized. The role played by K. Vaselenko in the processes of formation and development of Ukrainian folk-stage choreography has been established.

The pedagogical experience of K. Vasylenko's activity in amateur dancing groups «Dnipro» and «Darnychanka» is analyzed. The didactic components of the

content of the creative pedagogical process in the groups of amateur performances (political and mass work, educational and upbringing activities, stage work, concert activities, organizational and cultural-mass work, seminars of the creative group and public leaders of choreographers) are determined and grounded. The place of dance folklore in the system of education of dancers-amateurs has been established. The peculiarities of cooperation of the choreographer with the cultural-educational society «Ukraine», aimed at popularization of national culture in Ukraine and abroad, are revealed.

The factors that determined the phenomenon of K. Vasylenko has been established: family upbringing; participation in amateur activities during schooling; cooperation with prominent Ukrainian figures of the 20th century; cultural and educational activities at the Dance and Honored Dance ensembles of the Ukrainian SSR «Dnipro» and «Darnychanka»; ethnographic research activity at the Institute of Art Studies, Folklore and Ethnography; scientific and pedagogical activity at Kiev State Institute of Culture; active cooperation with the cultural-educational society «Ukraine»; personal and professional self-improvement of the teacher throughout life.

Keywords: *K. Vasylenko, a teacher, Ukrainian folk dance, choreography, artistic and pedagogical heritage, «Dnipro», «Darnychanka».*

References

- Vasilenko, K. Ju. (1960). *Ukrainskie tancy na klubnoj scene* [Ukrainian dances on the club stage]. Moscow: Profizdat.
- Vasylenko, K. Yu. (1996). *Leksyka ukrainskoho narodno-stsenichnoho tantsiu* [The vocabulary of Ukrainian folk-stage dance]. (Vyd. 3-tie). Kyiv: Mystetstvo.
- Vasylenko, K. Yu. (1997). *Ukrainskyi tanets* [Ukrainian dance]. Kyiv: IPK PK.
- Zhyrov, O. A. (2007). *Rozvytok ukrainskoi narodnoi khoreografii u mystetsko-pedahohichnii spadshchyni ta diialnosti K. Vasylenka (50-90 roky XX st.)* [Development of the Ukrainian National Choreography in an Art-Pedagogical Heritage and Activity of K. Vasylenko (50–90^s of the 20th Century)]. (The author's abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences). Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr.
- Osobysti spravy osib, yakym prysvoieno pochesne zvanntia Zasluzhenoho artysta Ukrainkoi RSR na litery A-V, (1960)* [Personal cases of persons who were awarded the honorary title of the Honored Artist of the Ukrainian SSR on the letter A-B (1960)]. *Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchekh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVOV Ukrainy)*. Fond 1, opys 24, sprava 4925, arkushi 145–153.
- Riabinina, V. (1971). *Khoreograf Kim Vasylenko* [Choreographer Kim Vasilenko]. *Kultura i zhyttia*, 34, 3.
- Ukazy i Postanovy Prezydii Verkhovnoi Rady URSR, 1960 r.* [Decrees of the Presidium of the Supreme Council of the USSR, 1960]. (1960). *Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchekh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVOV Ukrainy)*. Fond 1, opys 16, sprava 1008, arkushi 326–333.
- Charkina, T. (2016). *Hlobalizatsiia: sotsialno-kulturnyi aspekt* [Globalization: the socio-cultural aspect]. *VERSUS*, 1 (7), 36–41.
- Shapovalov, O. (1971, Sichen 12). *Tantsiue «Darnychanka»* [Dancing «Darnychanka»]. *Kyivska pravda*, 4.

Одержано 10.12.2017 р.

УДК 378.011.3-051]:37.013.015.31:7

Вікторія Ірклієнко,
м. Полтава

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ НЕФОРМАЛЬНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розкривається проблема формування естетичної культури особистості, структурними елементами якої є інформаційний, почуттєво-емоційний та діяльнісний; визначено, що ефективним засобом її формування є народне свято як модель вискоестетизованого побуту; окреслено умови формування естетичної культури особистості; підкреслено важливість комплексної підготовки майбутніх учителів до естетичного виховання особистості в умовах неформальної мистецької освіти у вищому навчальному закладі.

***Ключові слова:** особистість, естетичне виховання, естетична культура, неформальна мистецька освіта, народне свято.*

Постановка проблеми. Сучасна соціокультурна ситуація в Україні характеризується складними і неоднозначними тенденціями оновлення суспільства, яка дозволяє констатувати зростання потреби цілеспрямованого естетичного виховання особистості. Естетичний розвиток має за мету формування естетичної культури особистості, що є інтеграцією особистісних якостей, які обумовлюють здатність до оцінювання прекрасного і потворного, вияв почуттів та емоцій у творчості. Кожна особистість утверджується в різних сферах соціальної дійсності. Мистецтво є фактором інтегрування індивіда і середовища, людини і суспільства, засобом розвитку самооцінки людини, бо сприяє зросту внутрішньої впевненості, встановлює емоційний баланс особистості і середовища. Дієвим засобом естетичного розвитку є залучення молодого покоління до національної спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування естетичної культури особистості досліджувалася в

різних аспектах: філософському (А. Арнольд, Ю. Борєв, І. Зязюн, М. Каган, Н. Крилова, С. Кудрявцева, О. Семашко, У. Суна та ін.); психологічному (Л. Виготський, Л. Божович, О. Леонтєв, О. Костюк, Б. Теплов, ін.); педагогічному – Т. Антоненко, Л. Бутенко, М. Волос, Н. Вітковська, О. Глузман, І. Гриценко, С. Жупанин, І. Крицька, С. Мельничук (формування в дітей та молоді естетичної культури у процесі вивчення мистецтва і літератури), В. Басєвський, О. Берестенко, Л. Гончаренко, Л. Горюнова, С. Долуханов, В. Дряпіка, О. Ігнатович, Н. Калашник (формування художніх, музичних, літературних естетичних смаків в учнівської та студентської молоді), Т. Агапова, Є. Антонович, Є. Белкіна, І. Демченко, С. Коновець, В. Лихвар, Л. Любарська (естетичне виховання засобами образотворчого мистецтва, народознавства, народних звичаїв та обрядів). А. Комарова, В. Кудін, Н. Миропольська, О. Рудницька присвятили свої дослідження формуванню естетичної культури студентів у вищих педагогічних навчальних закладах.

Мета статті – визначити сутність та структуру естетичної культури особистості та специфіку її формування у майбутніх учителів в умовах неформальної мистецької освіти.

Викладення основного матеріалу. Поняття «естетична культура особистості» розглядається вченими як накопичені людством, особистістю знання і як процес діяльності людини по створенню, збереженню і споживанню естетичних цінностей. Останні в свою чергу виступають фактором формування людської поведінки і особистості в цілому.

У контексті нашого дослідження засобом формування естетичної культури особистості є народне свято як модель високоестетизованого побуту (за В. С. Ірклієнко), яке у сконцентрованому вигляді відображає основні події функціонування людини, життєві закони, норми, цінності суспільства, типи поведінки і спілкування. Народне свято як інтегроване поняття поєднує уявлення про організацію матеріального і духовного середовища, різні види мистецтва, раціональні та емоційні засоби впливу на особистість (Ірклієнко, 2010), що викриває його потужний естетико-педагогічний потенціал.

За М. Каганом (1990), естетична культура є складною системою, яка поєднує чуттєві та інтелектуальні здібності людини, родові та групові уявлення про реальні предмети і форми поведінки. Доцільно дослухатися до інших концепцій про структуру естетичної культури особистості, розроблену в працях М. Верби, Н. Крилової, О. Семашка, У. Суни, (Крилова, 1990). Грунтуючись на аналізі їх досліджень, ми розглядаємо естетичну культуру як складну систему, що інтегрує інформаційний, почуттєво-емоційний та діяльнісний компоненти. Розглянемо їх детальніше.

Основу інформаційного компонента складають знання про розвиток і становлення української національної культури, здатність особистості відтворити їх у естетичних судженнях. Вони пов'язані з глибиною проникнення в суть явища. Наприклад, у ході ознайомлення з матеріальною і духовною культурою в народних святах українців, учні або студенти довідуються про найрізноманітніші види образного письма: мовленнєве, музичне, хореографічне, образотворчо-прикладне (графічне, малярське, різьблення, вишивка, гончарство тощо). В основі засвоєння теоретичних положень лежить їх усвідомлення і вміння встановити змістовні зв'язки в предметній області знань, вміння актуалізувати набуті знання, зробити висновки.

Емоційно-почуттєвий компонент відтворюється в емоційно-почуттєвому ставленні до естетичних цінностей, до народного свята і до своєї ролі в його підготовці і проведенні, емоційній взаємодії. Емоції і почуття – це своєрідне особистісне ставлення людини до навколишньої дійсності і до самого себе, зокрема до. В естетичному почутті концентруються не тільки багатосторонній чуттєвий досвід людини, але й переживання засвоєних особистістю цінностей культури. Воно забезпечує постійну спрямованість особистості на естетичну діяльність. Більшість учених вважає естетичне почуття реакцією людини на естетичні властивості предметів дійсності і явища мистецтва.

Діяльнісний компонент естетичної культури особистості полягає в орієнтації людини на діяльність, на процес творення естетичних цінностей. Він інтегрує інформаційний і почуттєво-емоційний фактори, надає поняттю «естетична культура»

динамічного характеру, реалізується в орієнтації людини на творення, поширення, споживання естетичних цінностей і впливає на рівень естетичної культури особистості.

Необхідно підкреслити умовність поділу інтегративного поняття «естетична культура» на інформаційний, почуттєво-емоційний і діяльнісний компоненти, оскільки вони взаємопов'язані і впливають один на одного. Знання і почуття вмотивовують особистість до естетичної діяльності, до художньої творчості. У свою чергу діяльнісний компонент впливає на два попередніх. Якщо суб'єкт зайнятий тією чи іншою естетичною діяльністю, то систематично виникає необхідність у нових знаннях, наприклад, про зміст народного свята, його виникнення, головні атрибути і символи, діючі особи та їх функції тощо. Знання стають джерелом естетичних почуттів, а останні – спонукальним мотивом до естетичної творчості. У ході підготовки народного свята необхідно створити умови сприйняття, аналізу і синтезу інформації, що дає можливість для самореалізації особистості шляхом збагачення знань про народну творчість, актуалізації емоційно-почуттєвого ставлення до надбань національної мистецької скарбниці, стимулювання бажання творити, зберігати, поширювати і споживати естетичні цінності. Участь особистості в організації і проведенні народного свята забезпечує її мінімальну підготовленість до повсякденного життя, формує здатність до розуміння змісту й етнографічних особливостей народного свята, до впровадження у своєму особистому житті відповідних умінь і навичок, наприклад, оформлення предметного середовища, використання у ньому кращих зразків декоративно-прикладного мистецтва, зокрема виробів ткацтва та килимарства, художнього різьблення по дереву, гончарства, малярства, вишивки, лозоплетіння, гутництва; застосування музичного мистецтва (пісень календарно-обрядового та родинно-обрядового циклів) тощо.

Моделювання народного свята у виховній роботі закладів освіти ґрунтується на принципах гуманізму, демократизму, культуровідповідності, наступності та спадкоємності освіти й виховання поколінь, єдності сім'ї, закладів освіти, позашкільних і державно-громадських установ. Принцип гуманізму передбачає

визнання цінності особистості кожного учня, студента, гуманне ставлення до особистості; принцип демократизму – поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи особистості; культуровідповідності – опанування молодим поколінням певних набутків народної культури. Особлива роль в організації і проведенні народного свята належить принципу народності, який передбачає розкриття особливостей побуту, трудової діяльності та духовного досвіду українського народу, наступність і спадкоємність освіти й виховання, відродження національних цінностей через залучення до народних традицій, звичаїв, обрядів. Важливим також є принцип єдності сім'ї, школи, позашкільних і державно-громадських установ. Він базується на гармонізації родинного і суспільного виховання через співпрацю, суспільно корисну діяльність, колективну творчість і співдружність учасників виховного процесу (учні, студенти, учнівські, студентські організації та об'єднання; органи самоврядування; адміністрація закладів освіти; викладацький та учительський колективи, представники позашкільних установ, громадських організацій тощо).

Цілеспрямована організація процесу формування естетичної культури особистості реалізується за певних умов, зокрема врахування вищеназваних психолого-педагогічних принципів; оновлення змісту, форм, засобів, методів і прийомів естетичного виховання й розвитку молодого покоління; кадрове забезпечення процесу формування естетичної культури особистості. Підкреслимо важливість кадрового забезпечення, що обумовлює необхідність комплексної професійної підготовки майбутніх учителів, яка може здійснюватися в ході неформальної мистецької освіти.

Неформальна мистецька освіта (за Н. В. Сулаєвою) в системі професійної підготовки вчителя – це добровільна мистецька діяльність особистості, що здійснюється незалежно від формального навчання у вищому педагогічному закладі освіти, реалізується здебільшого в мистецьких колективах і не супроводжується видачею документа. Вибір змісту неформальної мистецької освіти зумовлюється вимогами до збагачення

професійної компетентності майбутніх учителів мистецьким компонентом (Сулаєва, 2013).

Важливим є комплексний підхід до естетичної підготовки майбутнього вчителя, вихователя, його професійного саморозвитку через емоційну активність і самостійність у засвоєнні естетичних цінностей і естетичну діяльність. Сучасний учитель є не тільки викладачем-предметником, який володіє загальними і фаховими компетентностями, але й виконує роль вихователя, порадирика, партнера навчально-виховної діяльності. Тому формування загальнокультурних і фахових компетентностей, зокрема здатності вчителя творчо мислити, спілкуватися у різних ситуаціях і адаптуватися до них, усвідомлювати та уміти застосувати різноманітні технології навчання і виховання; мати комплекс індивідуальних і соціальних цінностей та орієнтуватися на них є запорукою ефективності впровадження методики формування естетичної культури майбутніх учителів засобами народного свята. Неформальна мистецька освіта дає можливість майбутньому вчителю наблизитися до високодуховних зразків народної спадщини, прилучитися до її розвитку й збереження, виділити в ній найсуттєвіші ознаки довершеності людського існування в їх етичному, естетичному та патріотичному проявах.

Майбутні вчителі здобувають неформальну мистецьку освіту в різних художніх колективах, створення і функціонування яких залежить від матеріальних можливостей кожного закладу вищої освіти. Назвемо їх:

- музичні: хорові колективи (народні, камерні), вокальні ансамблі (фольклорні, вокально-інструментальні), індивідуальне вокальне виконавство; інструментальні дуети, тріо, квартети, ансамблі чи оркестри (народних інструментів, камерні, духові, бандуристів, сопілкарів) та різноманітних тимчасових творчих музичних групах тощо;
- образотворчі: гуртки (малюнку, живопису, графіки, декоративного мистецтва), студії, студентські центри;
- хореографічні: ансамблі танців (народних, бальних, сучасних), ансамблі пісні і танцю, індивідуальне хореографічне виконавство;

- театральні (драматичні): театральні студії, драматичні гуртки, індивідуальна драматична діяльність, тимчасові групи для реалізації окремих творчих проєктів;
- літературні: студії, спілки журналістів, поетів, прозаїків, літературних редакторів;
- синтетичні: кіно-фото-відеостудії, студії мультиплікаційних фільмів, циркові колективи тощо.

Участь майбутніх учителів у мистецьких колективах дає можливість через різні форми неформальної мистецької освіти (колективні, групові, індивідуальні) зреалізувати свої організаторські, інтелектуальні, художні обдарування. Здобуті знання, сформовані уміння й навички потребують постійного вдосконалення протягом усього професійного життя через інформальну освіту.

Висновки. Отже, естетична культура є складною комплексною системою, що інтегрує в собі інформаційний, почуттєво-емоційний та діяльнісний компоненти, які взаємопов'язані та доповнюють один одного. Формування естетичної культури особистості має базуватися на національному ґрунті, визначатися гуманізмом та національною спрямованістю. Народне свято як модель високоестетизованого побуту українців виступає самобутнім культурно-історичним явищем, яке забезпечує сприятливі умови для естетичного виховання особистості. Неформальна мистецька освіта майбутнього вчителя створює максимальні можливості для формування естетичної культури, власного професійного зростання та ознайомлення підростаючого покоління з національною культурною спадщиною.

Список літератури

- Ірклієнко, В. С. (2010). Моделювання національно-естетизованого середовища засобами народного свята у сільській школі. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки) (Вип. 4, с. 84–89). Бердянськ: БДПУ.
- Каган, М. С. (1997). *Эстетика как философская наука*. Санкт-Петербург: Петрополис.
- Крылова, Н. (1990). *Эстетический потенциал культуры*. Москва: Прометей.
- Сулаєва, Н. В. (2013). *Підготовка вчителя в педагогічному просторі неформальної мистецької освіти*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.

Vikroriia Irkliienko

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR THE FORMATION OF AESTHETIC CULTURE OF A PERSONALITY BY MEANS OF NON-FORMAL ART EDUCATION

The author of the article considers the fact that art is a factor of integration of an individual and an environment, a person and a society. Every personality asserts in various spheres of social reality. Thus an effective means of aesthetic development is the involvement of future teachers in national heritage and culture, which manifests itself in the traditions of national holidays in order to form an aesthetic culture of the individual.

The concept of "aesthetic culture of the individual" is a multi-faceted category; therefore its structural elements are information, emotional and feeling, and activity components. The basis of the information component is knowledge of the development and formation of Ukrainian national culture, the ability of the individual to reconstitute them in aesthetic judgments. The emotional and feeling component is reconstituted in emotional and feeling attitude to aesthetic values, the interaction of the subject through feelings with the object. Activity component is the orientation of a person towards activity and the process of creating aesthetic values. It integrates information and emotional and feeling factors, gives dynamic nature to the concept of "aesthetic culture"; it is realized in the orientation of a person to create, spread, consume aesthetic values and affects the level of aesthetic culture of the individual.

It is determined that the means of formation of aesthetic culture of the individual is a folk holiday as a model of highly aesthetized life; the conditions for its effective formation are outlined, in particular: updating of the content, forms, methods and techniques of aesthetic education; taking into account age and individual peculiarities of the person in the process of aesthetic education; application of psychological and pedagogical principles, in particular emotional and feeling, rational, systematic, principle of consistency; creating of human recourses for formation of the aesthetic culture of the individual.

The importance of complex training of future teachers to form the aesthetic culture of the individual, which can be realized in the course of non-formal artistic education through participation in various artistic groups while studying at higher educational institutions, is emphasized.

Keywords: *personality, aesthetic education, aesthetic culture, non-formal art education, folk holiday.*

References

- Irkliienko, V. S. (2010). Modeliuvannia natsionalno-estetyzovanoho seredovyshcha zasobamy narodnoho sviata u silskii shkoli [Modeling of the national aesthetized environment by means of a national holiday in a rural school]. Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu (Pedahohichni nauky) (Is. 4, pp. 84–89). Berdiansk: Berdiansk State Pedagogical University.
- Kagan, M. S. (1997). Jestetika kak filosofskaja nauka [Aesthetics as a philosophical science]. Sankt-Peterburg: Petropolis.
- Krylova, N. (1990). Jesteticheskij potencial kultury [Aesthetic potential of culture]. Moscow: Prometej.
- Sulaieva, N. V. (2013). Pidhotovka vchytelia v pedahohichnomu prostori neformalnoi mystetskoj osvity [Teacher training at the pedagogical space of non-formal art education]. Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.

Одержано 14.01.2018 р.

УДК 786.2.071.1(477):378.035.6(045)

*Світлана Глушкова,
м. Полтава*

ФОРТЕПІАННІ ТВОРИ ПОЛТАВСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ У НАВЧАЛЬНОМУ РЕПЕРТУАРІ З МУЗИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ

У статті висвітлено вагомі творчі здобутки, активну просвітницьку діяльність знаних і маловідомих постатей української національної композиторської школи Полтавщини початку ХІХ – середини ХХ ст. (А. Єдлічка, М. Лисенко, П. Щуровський, М. Колачевський, Л. Лісовський, С. Шевченко). Розглянуто питання включення їх фортепіанних творів у сучасний навчальний репертуар студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі опанування ними курсу «Музичний інструмент».

***Ключові слова:** національна композиторська школа, фортепіанний репертуар, інструментальна підготовка, композитори Полтавщини, вчитель музичного мистецтва.*

Постановка проблеми. Духовний розвиток особистості засобами музичного мистецтва залишається однією з актуальних проблем музичної педагогіки вищої школи. Тому особливого значення набуває підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва, розвиток їх професійно-виконавських здібностей на засадах національних музичних традицій, обізнаності з розмаїттям вітчизняного музичного репертуару й готовність гнучко використовувати його в професійній діяльності. В цьому контексті одним із провідних принципів інструментальної підготовки кваліфікованих фахівців ми вбачаємо пріоритет у доборі навчального репертуару доробку композиторської школи Полтавщини як складника світової музичної культури. У такий спосіб ми не тільки розвиваємо професійно-виконавські здібності студентів, а й залучаємо їх до національної культурної спадщини, збереження її надбань і національних музичних традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях В. Мудрика, С. Павлишина, І. Полякової, О. Фрайт розглядається фортепіанна спадщина українських композиторів

минулого й сучасності. На кардинальне значення зв'язку української музики зі світовою музичною культурою в розрізі поєднання зарубіжних стильових здобутків і національної традиції посилаються у своїх працях В. Барвінський, С. Черепанов. Останнім часом опубліковані дослідження з історії української музики О. Верещагіної, Л. Кияновської, Л. Корній. В наукових працях П. Довганя й Н. Ревенко міститься низка положень про можливість широкого використання української фортепіанної музики не тільки на концертній естраді, а й у практиці педагога-музиканта (Кашкадамова, 2006). Грунтовне дослідження музичної культури Полтавщини здійснила А. Литвиненко (2011), окремі розвідки належать Л. Гнатюк, Н. Грицюк, Л. Івахненко, Т. Оскоменко-Парулаві, Г. Полянській (2009), О. Чепіль (2010) та ін.

Мета статті – визначити внесок композиторів Полтавського регіону в розвиток музичної культури й освіти України (початок ХІХ – середина ХХ сторіччя); привернути увагу до фортепіанної спадщини маловідомих митців, ознайомити з використанням їх творчості у практичній діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Музичне життя Полтави першої половини ХІХ століття належить до маловідомих, проте безумовно важливих, сторінок історії української музичної культури, дослідження яких у різних мистецтвознавчих і культурологічних аспектах є однією з актуальних проблем сучасного регіонального музикознавства. Досі не винайдені всі твори цього періоду, відомості про які існують у музикознавчій літературі, адже деякі з них зберігаються в рукописних фондах або у виданнях ХІХ століття в Росії. Провідними жанрами творчості українських композиторів того часу (М. Вербицького, М. Дидинського, А. Єдлічки, М. Завадського, В. Заремби, А. Коципінського, В. Пащенко) були варіації на теми українських народних пісень, парафрази на теми народних танців (Корній, 2011).

В історії української музичної культури ХІХ сторіччя – один із найважливіших періодів, коли сформувалася українська музична класика з виразною національною специфікою.

Фундатором професійної української музики слушно вважається Микола Віталійович Лисенко (1842–1912). Він заснував і визначив шляхи розвитку української національної культури. Композитор залишив нам цінні зразки українського фортепіанного стилю. Провідною тенденцією його фортепіанних творів є спирання на фундаментальні традиції професійної західноєвропейської фортепіанної культури доби класицизму й романтизму та збереження, розвиток і вдосконалення народних національних здобутків музичної культури (Кашкадамова, 2006). Фортепіанна творчість М. Лисенка достатньо відображена в музичних публікаціях і представлена в навчальних програмах.

Творча діяльність Алоїза Венцеславовича Єдлічки – музикознавця, композитора, фольклориста, піаніста, хорового диригента й педагога – у царині української музичної культури ХІХ століття готувала ґрунт для розвитку справжнього професіоналізму, сприяла утвердженню народно-пісенної творчості як основи української національної музичної школи. Чех за походженням, А. Єдлічка (1819, м. Куклен, Чехія – 1894, м. Полтава) здобув музичну освіту в Празькій консерваторії (1837–1842). Працював на Полтавщині протягом 44 років (1848–1892), викладав співи та гру на фортепіано в Полтавському інституті шляхетних дівчат і приватних пансіонах. А. Єдлічка збирав і обробляв народні пісні, писав вокальні й фортепіанні твори. Його пісенні збірки віддзеркалюють музичний побут епохи, характеризують рівень мистецьких смаків населення Полтави, висвітлюють стильові прикмети української професійної музики середини ХІХ століття. Вони вплинули на українську камерно-інструментальну музику. Так, М. Берnard і А. Кіндінгер здійснили їх фортепіанні аранжування (1870, 1878). Фортепіанне попури композитора «Квітоньки України» на теми українських пісень із 20 номерів є спробою автора представити українську народнопісенну творчість у фортепіанному викладі й витримано у фольклорних традиціях романтичної музики. Фантазія «Спогади про Полтаву» на теми з опери І. Котляревського «Наталка Полтавка» («Дід рудий, баба руда», «Віють вітри, віють буйні», «Ой я дівчина-полтавка»), фортепіанні твори «Листок з альбому» – ноктюрн оп. 3,

«Щасливіці» – етюд-фантазія ор. 4, «Спогад про Шопена» ор. 8, польки, мазурки відзначені хорошим смаком і оригінальністю викладу фактури (Литвиненко, 2011). Педагогічну, організаційну, етнографічну й композиторську діяльність А. Єдлічки пронизує ідея духовної спільності європейських народів, у ній поєднуються риси українського, польського, богемського фольклору. Про значущість творчого доробку музиканта говорять неослабний інтерес до нього з боку сучасних дослідників України та Чехії, а також наукові читання з нагоди 175-річчя від дня народження А. Єдлічки, проведені в Полтаві в грудні 1996 року. І. Зінків відзначає, що інструментальні твори А. Єдлічки «відіграли певну прогресивну роль у розвитку української фортепіанної музики», а отже, з успіхом можуть бути використані в сучасному педагогічному репертуарі (Гордійчук, 1989, с. 288).

Мало вивченими залишаються життя і творчі надбання композиторів М. Колачевського, Л. Лісовського, С. Шевченка, П. Щуровського, що в різні часи відкрили красу українського народного мелосу Європі та всьому світові. У їхніх творах спостерігається своєрідне тлумачення жанрів, розвинених у західноєвропейській і російській музиці, завдяки творчому використанню фольклорного тематизму й ладо-гармонічних засобів, а головним принципом організації музичного матеріалу є пісенність. Популярними залишаються обробки народних пісенно-танцювальних мелодій.

На початку 70-х років XIX століття в Полтаві залишив помітний слід Петро Андрійович Щуровський (1850, м. Полтава – 1908, м. Курськ) – піаніст, диригент, композитор, музичний діяч і критик. Випускник Московської консерваторії стажувався в Парижі й Лейпцигу, капельмейстер Московської опери (нині Большой театр), диригував спектаклями за кордоном, вів потужну музично-просвітницьку діяльність (читав публічні лекції, організовував концерти, музичні вечори й ранки), написав посібники для диригентів, методичну працю «Как надо учить наших детей музыке», уклав музичний довідник російських і зарубіжних композиторів і диригентів. П. Щуровський автор опери «Богдан Хмельницький», незакінченої опери «Кузнец

Вакула», 30 романсів, п'єс для фортепіано, «Збірника національних гімнів усіх держав світу». Перлиною фортепіанного доробку митця можна вважати «Елегію», яка має яскраво виражені риси романтизму. Деякий час П. Щуровський очолював Полтавські регентські курси, на яких навчався хоровий диригент і композитор, автор відомої мелодії на слова «Заповіту» Т. Шевченка – Гордій Павлович Гладкий (Гордійчук, 1989).

Михайло Миколайович Колачевський, відомий як Калачевський (1851, Херсонська губернія – 1907, Кременчуцька губернія), на жаль, залишився у пам'яті нащадків автором одного твору – «Української симфонії». Музичну освіту отримав у Лейпцизькій консерваторії (1876), де вивчав теорію та гармонію, поліфонію, композицію, ансамблеву гру. Там, на прилюдному іспиті, вперше прозвучала «Українська симфонія» під орудою автора. Місцева преса писала: «Симфонія Колачевського є видатним твором свіжого погляду на оркестрове виконання» (Корній, 2001). Попри успіх у Німеччині, М. Колачевський повернувся в Україну й оселився у Кременчуці, служив у Кременчуцькому земстві. З метою популяризації світових музичних здобутків і виховання в кременчужан інтересу до серйозної музики, М. Колачевський створив оркестр із аматорів, у якому був ансамблістом, акомпаніатором, диригентом, лектором. До репертуару оркестру входили камерні твори Л. Бетховена, М. Глінки, О. Даргомижського, Ф. Мендельсона, В. Моцарта, П. Чайковського, Р. Шумана та ін. Після його знайомства з диригентом Полтавського симфонічного оркестру Д. Ахшарумовим та іншими представниками музичної громадськості міста, вперше в Україні оркестр Д. Ахшарумова виконав «Українську симфонію» М. Колачевського (1901 р., Кременчук). Частина творчої спадщини митця, що дійшла до нас, налічує партитуру «Української симфонії», струнний квартет, фортепіанне тріо, два духовних твори, романси, фортепіанні твори, «Реквієм». Творчий доробок композитора та піаніста досі очікує компетентної оцінки, а романсова спадщина взагалі залишається невідомою сторінкою українського музичного мистецтва (Корній, 2011). Неоцінним є його внесок у розвиток музичної культури Полтавської губернії кінця ХІХ сторіччя та

України загалом. Ім'я Михайла Колачевського було присвоєно в 2011 році дитячій музичній школі № 3 м. Кременчука (нині – Горишні Плавні).

Музичне життя Полтави на зламі ХІХ–ХХ століть, перебуваючи у стані активного культурного піднесення й спрямованості на професійне становлення в усіх мистецьких сферах, потребувало самовідданої праці таких музикантів-творців і пропагандистів, яким був композитор Леонід Леонідович Лісовський (1866, м. Санкт-Петербург – 1934, м. Харків) – композитор, педагог, музикознавець, музичний критик і громадський діяч. Він належить до когорти тих незаслужено забутих митців, творче зростання яких на терені найкращих традицій західноєвропейської та російської музичної культури водночас позначилося вагомими здобутками в українському професійному музичному мистецтві. Його творча біографія стала, безумовно, важливим явищем в українській музичній культурі, а натхненна праця в царині мистецтва Полтавського краю є вагомим внеском у розвиток вітчизняного музичного мистецтва. Л. Лісовський отримав гуманітарну освіту на історико-філологічному факультеті Харківського університету (1890), а музичну – у Санкт-Петербурзькій консерваторії (1897). Полтавський період життя (1899–1910) став для музиканта важливим у визначенні основних напрямів його подальшої творчої діяльності та співпав із процесом культурного відродження регіону. Митець проводив активну діяльність як педагог (був директором приватної музичної школи Ф. Базилевич, інспектором музики, викладачем фортепіано та хорового співу в Інституті шляхетних дівчат), композитор, піаніст (соліст і акомпаніатор), організатор популярних курсів, рецензент газети «Полтавскія губернскія вѣдомости». У своїх статтях Л. Лісовський відтворював багатогранну панораму гастрольно-концертного життя Полтави початку ХХ століття. Як лектор і піаніст він виступав із В. Оголевцем, мав і авторські концерти. Його твори виконували під керівництвом Д. Ахшарумова в симфонічному зібранні Полтавського відділення ІРМТ, пізніше вони входили до репертуару Квартету імені М. Леонтовича. Вихованцями Л. Лісовського були в

майбутньому відомі діячі українського музичного мистецтва: композитор, диригент і педагог Ф. Попадич; філолог, юрист, композитор і музикознавець О. Оголевець; хоровий диригент і педагог І. Різенко, піаністка А. Силенчук. Різнобічне обдарування Лісовського-композитора проявилось в багатьох жанрах: одноактна опера «Іменини рози» (1901), вокальна сюїта «Ерос і Психея» (1907), симфонічна прелюдія «Un poco di saint – Saëns» (1900), «Думка» для струнних, «Серенада» для скрипки і фортепіано (1905), «Елегія» для віолончелі (1906), «Скерцозний менует» для струнного квартету (1894), цикл етюдів і п'єс для фортепіано (вальси, польки, прелюди, менует, ноктюрн, скерцо), близько 30 романсів, пісень і мелодекламацій, хорова кантата «Слава Україні» (Литвиненко, 2011).

Початок ХХ століття в українській музиці – період активного розвитку різноманітних типів інструментальних фортепіанних творів на пісенно-танцювальній основі, що свідчить про величезний і незгасаючий інтерес композиторів до народних джерел. Спостерігається авторське переосмислення традиційних методів роботи з фольклорним матеріалом. Помітний внесок у розвиток національного фортепіанного мистецтва й організацію музичного життя Полтави першої половини ХХ століття зробив Сергій Амосович Шевченко (1898, м. Кременчук – 1985, м. Полтава) – науковець, педагог, композитор і музикознавець. Він навчався в Полтавському музичному училищі (фортепіано), Харківському університеті, Полтавському інституті народної освіти, у якому деякий час працював лаборантом кафедри мистецтвознавства під керівництвом В. Верховинця. З благословення останнього здобув вищу музичну освіту в Харківській консерваторії (1925–1930), працював там асистентом, а згодом – завідувачем кафедри фортепіанної гри. З 1946 по 1960 роки викладав фортепіанну гру в Полтавському музичному училищі. С. Шевченко – автор низки науково-дослідних праць і статей із теорії та практики фортепіанної гри, у яких розглядаються питання історії, методології, психолого-фізіологічних засад піаністичного мистецтва (1965–1972): «Фортепіанна трель», «Моторика піаністів», «Фінгерзація гам», «Антропометричні дані рук піаністів»,

«До фізіології розумової праці піаністів», «До методології науково-дослідної роботи в галузі піанізму», «Музика і природа», «Нариси музичного життя Полтави і Полтавської області» (Мостова, 1999).

Творчі здобутки митця містять велику кількість фортепіанних п'єс малої форми (прелюдії, сонатини, інвенції, фуги, етюди), Концерт для фортепіано й оркестру с-moll, ансамблі для початківців, посібник «Школа фортеп'янової гри» відзначаються бездоганним володінням формотворення, широким діапазоном звучання музичного інструменту, емоційною насиченістю, яскравою артикуляцією, оптимістичним стрижнем. Привертає увагу звернення митця до фольклорних витоків інтонування, гармонії, образності. Серед численної фортепіанної спадщини композитора безперечною вершиною є Концерт для фортепіано й оркестру с-moll. Головна партія Концерту наслідує (може, цитує?..., побудована на головній темі?) українську народну пісню «Ой у лузі та ще й при березі». Твір містить три частини, епічні за характером, віртуозні за виконанням, гармонійно й фактурно насичені (Лобач, 2009). Першим дослідником життя й творчості Сергія Амосовича (1999) стала кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музики Полтавського державного педагогічного університету Інна Володимирівна Мостова, випускниця Львівської консерваторії (фортепіано) (Лобач, 2009). Переклад Першої частини Концерту для хору і фортепіано створив учень С. Шевченка – заслужений діяч мистецтв, професор, завідувач кафедри музики Григорій Семенович Левченко, а першим виконавцем партії фортепіано (1999) була автор статті, старший викладач кафедри музики, випускниця Харківського інституту мистецтв імені І. Котляревського та асистентури-стажування Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Пізніше партію фортепіано виконувала випускниця кафедри, кандидат педагогічних наук, доцент Наталія Олександрівна Павленко. Завдяки пропагандистській діяльності українського народного хору «Калина» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка під орудою Г. Левченка, мистецький доробок С. Шевченка розпочав своє друге життя.

Висновки. Активне використання в навчальному репертуарі студентів-піаністів творів українських композиторів минулого й сучасності не тільки розширює уявлення про розвиток вітчизняної музичної культури, але й сприяє ефективному формуванню національно-свідомої особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва. Власний педагогічний досвід автора статті доводить необхідність розширення репертуарного діапазону фортепіанними творами забутих і маловідомих авторів, які народилися або працювали в Полтавському регіоні. Тому до навчальної програми курсу «Основний музичний інструмент» (фортепіано), розробленої автором статті, включені доробки композиторів Полтавщини ХІХ–ХХ століття. Вони неодноразово звучали в концертах, на екзаменах, у виконавських конкурсах (фантазія «Спогади про Полтаву» А. Єдлічки; «Ноктюрн» і «Романс» М. Колачевського; «Елегія» П. Щуровського; етюд «Весна», «Мелодія», «Прелюд», Концерт для фортепіано з оркестром С. Шевченка). Під час їх вивчення викладачі й студенти мають можливість визначити національні риси, порівняти жанри й композиторські стилі, особливості фактури й драматургії, художні образи, а отже, сформуванню цілісного уявлення про риси національного музично-інструментального мистецтва в контексті світової культури.

Список літератури

- Гордійчук, М. М. (Ред.) (1989). *Історія української музики* (Т.2). Київ: Наукова Думка.
- Кашкадамова, Н. (2006). *Історія фортеп'янного мистецтва ХІХ сторіччя*. Тернопіль: АСТОН.
- Корній, Л. (2001). *Історія української музики* (ч. 3: ХІХ ст.). Київ – Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць.
- Корній, Л., Сюта Б. (2011). *Історія української музичної культури*. Київ: Національна музична академія України.
- Литвиненко, А. І. (2001). Лісовський і музичне життя Полтави на зламі ХІХ – ХХ ст. *Культура України: мистецтвознавство* (Вип. 8, с. 167–174). Харків: Харківська державна академія культури.
- Литвиненко, А. І. (2011). *Полтавщина: музична культура (ХІХ – початок ХХ століття)*. Київ: Автограф.
- Лобач, О. (2009). Діаманти братів Єдлічок в українській культурі. *Музичне краєзнавство Полтавщини: від витоків до сьогодення* (с. 234–242). Полтава: ПОППО.

- Мостова, І. (1999). Виховний потенціал фортепіанної спадщини композиторів Полтавщини. *Формування національної культури молоді засобами народного мистецтва у контексті творчої спадщини В. М. Верховинця* (с. 140–146). – Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка.
- Полянська, Г.М. (2009). Полтавські композитори – члени Всеукраїнського союзу композиторів. О. О. Лобач, Л. Л. Халецька (Ред.). *Музичне краєзнавство Полтавщини: від витоків до сьогодення* (с. 282-295). Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського.
- Чепіль О. В. (2010). *Вулицями старої Полтави*. Полтава : ТОВ «РІК».

Svetlana Glushkova

PIANO WORKS OF THE POLTAVA COMPOSERS IN THE EDUCATIONAL REPERTOIRE OF THE MUSICAL INSTRUMENT

The question of the formation of personality and professionalism of the future music teacher with national repertoire is analyzed. Peculiarities of development of musical art of different periods of the 19th-20th centuries are characterized. National educational value of piano works of Ukrainian national school of composers XIX – XX century; their didactic and cognitive potential reasonably allows you to include them, along with the works of Western European and Russian composers, into learning repertoire of students of music of higher educational institutions. Significant creative achievements, active educational activities of well-known and little-known figures of Ukrainian national composer school of Poltava region from the beginning of the 19th and the middle of the 20th century – A. Yedlychki, M. Lysenko, P. Shchurovsky, M. Kolachevsky, L. Lisovsky, S. Shevchenko is highlighted. Inclusion of their piano works in the modern educational repertoire of students of higher pedagogical educational institutions in the mastering of «Musical Instrument» course is considered. Their piano pieces are played in concerts, exams, performances. Study of the musical repertoire of the Ukrainian composers of Poltava region, understanding the characteristics of its various genres, creates ample opportunity for spiritual formation of the future music teachers.

Keywords: *the national composer school, piano repertoire, instrumental training, plays of composers of Poltava region, teacher of musical art.*

References

- Hordiichuk, M. M. (Ed.) (1989). *Istoriia ukrainskoi muzyky*. [History of Ukrainian music] (T.2). Kyiv: Naukova Dumka.
- Kashkadamova, N. (2006). *Istoriia fortepiannoho mystetstva XIX storichchia*. [History of XIXth century piano art]. Ternopil: ASTON.
- Kornii, L., (2001). *Istoriia ukrainskoi muzyky*. [History of Ukrainian music] (part 3: XIX century). Kyiv – New York: Vydavnytstvo M. P. Kots.
- Kornii, L., Siuta, B. (2011). *Istoriia ukrainskoi muzychnoi kultury*. [History of Ukrainian musical culture]. Kyiv: National Music Academy of Ukraine.
- Lytvynenko, A. I. (2001). *Lisovskyi i muzychne zhyttia Poltavy na zlami XIX – XX st.* [Lisovsky and musical life of Poltava at the turn of the XIX – XX centuries]. *Culture of Ukraine: Art Studies* (ls. 8, pp. 167–174). Kharkiv: Kharkiv State Academy of Culture.

- Lytvynenko, A. I. (2011). *Poltavshchyna: muzychna kultura (XIX – pochatok XX stolittia)*. [Poltava region: musical culture (XIX – beginning of the XX century)]. Kyiv: Autograph.
- Lobach, O. (2009). *Diamanty brativ Yedlichok v ukrainskii kulturi*. [Diamonds of the Edlich brothers in Ukrainian culture]. O. O. Lobach, L. L. Khaletska (Eds.). *Muzychne kraieznavstvo Poltavshchyny: vid vytokiv do sohodennia* [Music regional studies of Poltava region: from the origins to the present] (pp. 234–242). Poltava: Poltava Regional Institute of Postgraduate Education M. V. Ostorgradsky.
- Mostova, I. (1999). *Vykhovnyi potentsial fortepiannoi spadshchyny kompozytoriv Poltavshchyny*. [Educational potential of the piano heritage of the composers of Poltava]. *Formation of the national culture of youth by means of folk art in the context of the creative heritage of V. M. Verkhovytsya* (pp. 140–146). – Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
- Polianska, H. M. (2009). *Poltavski kompozytory – chleny Vseukrainskoho soiuzu kompozytoriv*. [Poltava composers are members of the All-Ukrainian Union of Composers]. O. O. Lobach, L. L. Khaletska (Eds.). *Muzychne kraieznavstvo Poltavshchyny: vid vytokiv do sohodennia* [Music regional studies of Poltava region: from the origins to the present] (pp. 282–295). Poltava: Poltava Regional Institute of Postgraduate Education M. V. Ostorgradsky.
- Chepil, O. V. (2010). *Vulytsiamy staroi Poltavy* [The streets of the old Poltava]. Poltava: TOV «RIK».

Одержано 7.12.2018 р.

ІННОВАЦІЇ У МИСТЕЦЬКІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

УДК 37.013.42–051

Лариса Руденко,
м. Львів

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ ПОНЯТТЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

На основі філософського та психолого-педагогічного аналізу комунікативної культури як особливої системи типових за проявом емоційно-почуттєвих, раціональних і вольових поведінкових реакцій людини на конкретні соціально значущі умови її життєдіяльності, розмежовано поняття «спілкування» і «комунікація», «комунікативна культура» і «комунікаційна культура»; обґрунтовано сутність комунікативної культури як особистісної характеристики фахівців соціономічних професій; у контексті їхньої професійної підготовки доведено, що комунікативна культура є необхідною умовою успішної реалізації особистості в професійній сфері.

Ключові слова: комунікативна культура, спілкування, комунікація, міжособистісна взаємодія, комунікаційна культура, фахівці соціономічних професій, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Становлення поняття комунікативної культури відбувалося на основі певної трансформації й переосмислення поняття «культура спілкування» У дослідженнях із проблем спілкування (переважно педагогічного) останнього десятиріччя ХХ століття виокремилося поняття комунікативної культури (Л. Агафонцева, В. Біблер, І. Зарецкая, С. Курганов, В. Соколова, Т. Старостіна), яке ввійшло в науковий обіг.

Сучасні філософські дослідження переконують, що комунікативна культура з чинника, який супроводить процес соціальної взаємодії, перетворюється на один із провідних чинників досягнення соціальної стійкості й упорядкованості завдяки його стабілізуючому впливу на комунікативні процеси.

Саме культурне наповнення надає цьому феномену поліфункціонального характеру. Філософський зміст поняття «комунікативна культура» полягає у специфічному прояві соціальної культури, що характеризується «людським виміром» суспільних і міжсуб'єктних відносин і спрямований на взаємозбагачення індивідів засобами інформаційного обміну, взаємотрансляції знань, розповсюдження позитивного досвіду спільної життєдіяльності (Сарновська, 2000, с. 9). Комунікативна культура в умовах інформаційної цивілізації стає метою (культура діалогу), підґрунтям (взаєморозуміння), засобом регламентації (культура ділового й повсякденного спілкування) комунікативних процесів. Разом із тим вона виражає специфіку тенденцій сучасного інформаційного суспільства й розглядається як «інтеріоризовані патерни рапортних взаємодій на вербальному й невербальному рівнях репрезентації особистісних потреб» (Садовская, 2011, с. 39). Крім того, комунікативна культура відображає позицію особистості щодо потреб взаємодії з іншими, реалізації творчого потенціалу в комунікативній взаємодії тощо.

Невпинне зростання наукових пошуків свідчить, що комунікативна культура є однією з визначальних властивостей сучасної людини, оскільки займає провідне місце в загальнокультурному і професійному становленні особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних науково-педагогічних дослідженнях відображені різноманітні аспекти комунікативної культури: методологічний (В. Сластьонін, Є. Бондаревська); психолого-педагогічний (Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, О. Бодальов, І. Зимняя, І. Котова, Н. Кузьміна, Б. Ломов, О. Леонтєв, А. Маркова, Л. Мітіна, А. Мудрик, Б. Паригін, Є. Руденський); морально-етичний (С. Батракова, В. Грехнєв, І. Синиця, І. Страхов); творчий (В. Кан-Калик, С. Кондратьєва, М. Нікандров).

Наприклад, за Є. Руденським (2000), комунікативна культура вчителя, як система його особистісних якостей, включає такі компоненти: творче мислення, культуру мовної дії, культуру самоналаштування на спілкування, культуру жестів і пластики рухів у ситуації спілкування, культуру сприйняття комунікативних дій партнера по спілкуванню, культуру емоцій, культуру

комунікативних умінь. В. Кан-Калик (1979) підкреслює, що комунікативна культура педагога виражається в його умінні встановити гуманістичні, особистісно-орієнтовані взаємини з учнями і колегами та передбачає наявність у нього: орієнтації на визнання позитивних якостей іншого; здатності до емпатії, розуміння та врахування емоційного стану іншої людини; вміння налагоджувати позитивний зворотний зв'язок, мотивувати учнів на діяльність і досягнення в ній; конкретних комунікативних умінь; поваги до самого себе, знань про власні сильні сторони та вміння використовувати їх у своїй діяльності; здатності здійснювати педагогічну підтримку спільної діяльності та міжособистісного спілкування учнів; мовної культури.

Як переконає аналіз наукових джерел, осмислення поняття комунікативної культури розвивалося на основі нормативно-етичного підходу до проблем спілкування. Початковий етап його виявлення характеризується виокремленням у структурі спілкування етичної складової – педагогічного такту (Н. Кузьміна, І. Страхов) – відчуття міри й уміння вибрати форму вимогливості, прояв особливої чуйності в усій системі різноманітних стосунків з учнями, їхніми батьками, у вирішенні часом надзвичайно тонких психологічних питань, які виникають у процесі педагогічної діяльності (Кузьміна, 1967, с. 146).

І. Риданова (1998, с. 25) оперує поняттям «культури комунікативної взаємодії», яке характеризує адекватність реакцій учнів на педагогічні дії та вчинки вчителя, синхронність спільної діяльності; емоційно-пізнавальну активність, атмосферу творчого пошуку і співпраці; дотримання етичних норм у діловому й міжособистісному спілкуванні вчителя й учнів. На наш погляд, тут ідеться про культуру спілкування.

Як складова професійної культури педагога, комунікативна культура включає професійну мовленнєву культуру, професійну культуру мислення і характеризується особистісною й професійною цінністю та спрямованістю на іншого суб'єкта комунікативного процесу. У ході останнього комунікативна культура особистості характеризується вмінням кожного з партнерів створювати такі психологічні умови, які сприятимуть

прояву на оптимальному рівні їхнього інтелектуально-вольового й морально-етичного потенціалу.

Підкреслимо, що переважну більшість досліджень присвячено комунікативній культурі педагога, яка має специфічні особливості, пов'язані з професійною діяльністю, і передбачає вміння орієнтуватися в інформаційній структурі спілкування за допомогою етикету з використанням комунікативних стандартів.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб на основі філософського та психолого-педагогічного аналізу поняття комунікативної культури визначити її сутність як особистісної характеристики фахівців соціономічних професій.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні комунікативна культура розглядається стосовно професійної діяльності фахівців соціономічної сфери. Сучасні психологічні розвідки підтверджують широко відомий факт – успіх професійної діяльності, зокрема в досліджуваній сфері, залежить не лише від професійної компетентності, але й на 50% від рівня комунікативної культури фахівця. Вважаємо за доцільне відзначити, що при цьому акцентується увага як на значенні психологічних особливостей учасників спілкування, так і на власне соціальних (економічні, політичні, духовні, ідеологічні) характеристиках змісту культури спілкування. Спираючись на викладене, зазначимо, що зміст поняття комунікативної культури детермінований особистісними чинниками, а це потребує обов'язкового її формування в процесі професійної підготовки.

Враховуючи уявлення про культуру як таку, що складається з двох компонентів – нормативного (цивілізаційного) та креативного (власне культурного), у комунікативній культурі особистості виділяється комунікативна компетентність як нормативна складова і власне комунікативна культура. М. Бастун (2007) пропонує визначення останньої як психологічної якості особистості, що передбачає усвідомлення нею цінностей спілкування, рефлексію їх реалізованості у власному житті та прагнення до їх якнайповнішої реалізації (с. 179). Отже, комунікативна культура характеризується здатністю до узгодження й співвіднесення своїх дій з іншими, прийняття й сприйнятливості іншого, добору аргументів, розуміння й

шанобливого ставлення до думок інших, що забезпечує регулювання взаємин у досягненні спільної мети діяльності; а також готовністю до тактовної комунікативної взаємодії й рефлексії в комунікативній діяльності. Водночас комунікативна культура виражає потребу в іншому, уміння стати на позицію партнера, розширення меж комунікативної діяльності, висуває змістовні засади взаєморозуміння людей у суспільстві, міру й еталони їхніх форм спілкування і поведінки.

У психолого-педагогічній літературі комунікативна культура розглядається дослідниками як: частина культури особистості (А. Мудрик, В. Саф'янов); складова професійної культури фахівця (В. Грехнев, І. Зарецкая, В. Сластьонін); комунікативний аспект професійної підготовки (Н. Кузьміна). У такому контексті комунікативна культура особистості постає як система її внутрішніх ресурсів, необхідних для ефективної комунікації у процесі міжособистісної взаємодії, і включає комплекс певних комунікативних якостей, завдяки яким особистість запобігає виникненню труднощів і прогнозує результативність міжособистісної взаємодії, у тому числі професійної. Рівень єдності комунікативних і соціальних властивостей особистості виявляється в її вмінні розв'язувати різноманітні життєві проблеми за допомогою засобів спілкування, будувати міжособистісні стосунки на різних рівнях, адекватно самореалізуватися й адаптуватися в сучасному суспільстві. У такому випадку користуються поняттям соціально-комунікативної культури (Тернопільська, 2007, с. 49) як технології спілкування і налагодження міжособистісних стосунків у суспільстві: особистість усвідомлює свої вчинки, ставлення до оточуючих, у неї підвищується здатність до саморегуляції.

Становлення і розвиток сфери соціальних комунікацій, зумовлені інформатизацією суспільства, крім впливу на виникнення нової інформаційної виробничо-індустріальної сфери, стали головним чинником змін у людській праці, наблизили до уніфікації всі процеси, пов'язані з інформацією. Все більшого значення в житті суспільства і окремих особистостей набуває робота з інформацією, уміння її знайти, використовувати, обмінюватися, а значить, не просто бути носієм *комунікативної*

культури, а й мати високий рівень *комунікаційної* культури. В багатьох джерелах ототожнюються ці поняття. Для пояснення нашої позиції щодо понять «комунікативна культура» і «комунікаційна культура» в контексті дослідження передусім розмежуємо поняття «спілкування» і «комунікація».

У теорії людської комунікації поняття «спілкування» і «комунікація» розглядаються в рамках соціальної взаємодії, проте часто вживаються як синоніми. Зауважимо, що з точки зору морально-етичного змісту ці поняття істотно відрізняються. Чітке розрізнення спілкування й комунікації обґрунтовує М. Каган (1988): якщо «спілкування має і практичний, матеріальний, і духовний, інформаційний, і практично-духовний характер», то «комунікація ... є суто інформаційним процесом – передаванням тих чи інших повідомлень». Тобто, перша відмінність між ними полягає в тому, що комунікація, як суто інформаційний процес, характеризується трансляцією певних повідомлень; натомість спілкування здатне набувати практично-матеріального, практично-духовного, духовно-інформаційного, і насамперед – цілісно-людського характеру.

Друга відмінність стосується способу зв'язку залучених до взаємодії й тісно пов'язана з першою: як передання певних повідомлень, комунікація має односпрямований характер і не передбачає суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Вона може означати інформаційний зв'язок суб'єкта-передавача з будь-ким, – людиною, твариною, машиною, – хто є приймачем певного повідомлення, здатним його прийняти, декодувати, належно засвоїти й діяти відповідно до нього, тобто безпосередньо постає саме як об'єкт певного інформаційного впливу. На відміну від комунікації, спілкування характеризується власне суб'єкт-суб'єктною спрямованістю. Інформація тут не просто передається, а циркулює між партнерами, метою яких є пошук загальної позиції, спільної системи цінностей. Якщо комунікаційне повідомлення є принципово інперсональним, зверненням до будь-якого адресата, що перебуває в певній ситуації, відповідає певним вимогам тощо, – у справжньому спілкуванні кожен із його учасників звертається до свого партнера саме як до певного суб'єкта – єдиного і неповторного

співбесідника (Каган, 1988, с. 141–156). Прояви суб'єктності особистості, відповідно до рівня розвитку її суб'єктивних властивостей і здібностей, у спілкуванні фіксуються в особливостях перетворювальної активності та у змісті усвідомлення рефлексії особистих стосунків і взаємин зі світом.

Виходячи з такого розуміння суб'єкта спілкування, критеріями визначення його типів повинні виступати спрямованість, інтенсивність, якість перетворювальної активності особистості, що виявляються в її суб'єктивних, особистісних властивостях і водночас зумовлені ними. Фундаментальними типами суб'єкта спілкування є виділені на основі ядерного критерію суб'єктності якості перетворювальної активності особистості відносно себе й інших, представленого в системі її стосунків (Ермакова, П. Н., & Лабунская, В. А., 2007, с. 305–307). У такий спосіб суб'єкт спілкування не лише вносить об'єктивні й суб'єктивні зміни до цього процесу й детермінує зміни особистості, а й розкривається через власну спрямованість, установки, ціннісні орієнтації, тобто через систему стосунків. Перетворювальна активність особистості має розглядатися крізь призму соціальної, культурно-психологічної норми, що ґрунтується на положенні про інтенсивність, силу, знак перетворювальної активності особистості та їх відповідність прийнятим в суспільстві стандартам поведінки. Завдяки цим ознакам саме спілкування (а не комунікація) здатне поєднувати людей у реальну спільноту.

Є. Ільїн визначає спілкування як особливий вид комунікації. У його теорії комунікація – це взаємодія (зв'язок) двох систем, у ході якої від однієї системи до іншої передається сигнал, що несе інформацію. Відповідно до цього, комунікація властива й технічним системам, і взаємодії людини з машиною, приладами, і взаємодії людини з іншими людьми і тваринами. Однак лише останній вид, як специфічний для високоорганізованих живих істот, за Є. Ільїним (2001), належить до спілкування. У ході взаємодії людей виникає психічний контакт, який свідчить про те, що в процесі спілкування відбувається не просто здобуття інформації або обмін нею, але й емоційна взаємодія (с. 205). Під таким кутом зору людське спілкування пов'язує людей і

стимулює виникнення двопільного психічного контакту, який виявляється в передачі партнерові по спілкуванню інформації (вербальної й невербальної) і має на меті досягнення взаєморозуміння і взаємопереживання.

На рівні спілкування комунікацію трактують як окремий випадок взаємодії в системі відносин «людина – людина» і «людина – суспільство». У випадку, коли комунікація розглядається як інформаційна взаємодія, основні параметри її відмінності від спілкування такі: спілкування передбачає не тільки інформаційний, а й особистісно-екзистенціальний, суб'єктивний зв'язок між людьми при збереженні індивідуальності учасників; спілкування симетричне, оскільки передбачає функціональну рівність учасників як суб'єктів єдиної спільної діяльності; інформаційний процес асиметричний, оскільки ролі відправника повідомлення та його адресата різні, тому перший позначається як суб'єкт, а другий – як об'єкт; структура інформаційного повідомлення, як правило, монологічна, а спілкування – діалогічна (Мишаткіна, 2004, с. 140). Діалогічне спілкування ґрунтується на апіорному внутрішньому сприйнятті один одного як цінностей самих по собі та передбачає орієнтацію на індивідуальну неповторність кожного суб'єкта спілкування. На емоційному фоні такої взаємодії виникає прагнення до самовдосконалення, можливість взаєморозкриття, особистісного взаємозбагачення. Отже, саме діалог як універсальна складова спілкування регулює соціальні стосунки між партнерами, накладає відбиток на структуру та функціонування мовлення, і, як наслідок, на свідомість людей загалом.

Із викладеного можемо зробити висновок, що у справжньому спілкуванні немає відправника й одержувача повідомлень, а є *співрозмовники, співучасники* спільної справи. Мета такого спілкування полягає не в обміні інформацією, а в пошуку спільної позиції, створенні чи здобутті або відкритті спільності людей, які спілкуються. Це підтверджує М. Каган (1998), підкреслюючи, що спілкування має на меті прилучення суб'єкта до суб'єкта (с. 141–156). Неважко побачити, що низка основоположних етичних характеристик спілкування як такого – і толерантність, і повага, і співчуття, і співстраждання, і любов –

можуть бути представлені й осмислені як прогресуючі ступені такого «прилучення», або, іншими словами, наближення до Іншого.

Наукове наповнення терміна «комунікаційна культура» визначається змістом поняття «комунікація». Найбільш глибоке тлумачення цього терміна подано у «Філософському енциклопедичному словнику» (Ильичёв, Федосеев, П. Н., Ковалёв, С. М., & Панов В. Г., 1983): «Комунікація (від лат. *communicatio* – повідомлення, передача) – спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями тощо; передача певного змісту від однієї свідомості (колективної або індивідуальної) до іншої через знаки, зафіксовані на матеріальних носіях. Це соціальний процес, що відтворює суспільну структуру і виконує в ній об'єднувальну функцію» (с. 268). Отже, поняття комунікації використовується для визначення загального зв'язку будь-яких об'єктів матеріального і духовного світів.

Визначення комунікації через категорію культури суттєво відрізняє її сучасне значення від технократичного (комунікація – це мережа каналів для передачі певної інформації). Як сутнісна характеристика людини, культура пов'язана з її здатністю цілеспрямовано перетворювати навколишній світ, у ході якого створюється штучний світ речей, символів, а також зв'язків і людських відносин.

Комунікація ж є опосередкованою й доцільною взаємодією двох суб'єктів, яка розгортається в умовах певних глобальних процесів, що супроводжують людську діяльність (документалізація, забезпечення доступу до інформації, її структуризація й трансляція тощо). Сукупність комунікантів, реципієнтів, значеннєвих повідомлень, комунікаційних каналів і служб, забезпечених матеріально-технічними ресурсами і професійними кадрами, утворює суспільну комунікаційну систему, яка переміщує культурні змісти в соціальному просторі й часі (Соколов, 2002, с. 15, 18). Названу систему А. Соколов називає комунікаційною культурою суспільства. Таке тлумачення поняття прийнято для узагальнення різних комунікаційних проявів у педагогіці, соціології, інформатиці, психології, лінгвістиці та інших науках. Відзначимо, що комунікаційна

культура, на відміну від комунікативної, належить до соціальної комунікації й визначається панівними в суспільстві нормами і способами фіксації, збереження і поширення культурних змістів.

Поняття «комунікативна культура» характеризує сутність спілкування як систему взаємодії, стосунків, контактів тощо, визначає його як цілісне суспільне й духовне, зокрема психологічне й моральне утворення. За змістовим наповненням воно наближається до комунікативної етики (системи моральних принципів, норм і цінностей, покликаних надавати міжособистісним і загальносуспільним взаєминам гуманістичного значення) і забезпечує, передусім, успішну адаптацію людини до соціального середовища.

Комунікативна культура відображає ступінь соціальної активності особистості, суспільну значущість норм її поведінки, застосування відповідних засобів комунікативної діяльності. В основу комунікативної культури покладається загальна особистісна культура, виражена в системі потреб, соціальних якостей, стилю діяльності та поведінки людини. Як засіб формування особистості, комунікативна культура ґрунтується на пізнанні її адаптивних можливостей, які допомагають людині діяти відповідно до культурних стандартів значущого для неї оточення.

Викладене дає підстави для **висновку** про те, що комунікативна культура повною мірою включає сутнісні особистісні характеристики (здібності, знання, вміння, навички, ціннісні орієнтації, установки, особливості характеру) і є необхідною умовою успішної реалізації особистості, у тому числі в професійній сфері.

У контексті нашого дослідження комунікативна культура фахівців соціономічних професій розглядається як важлива якість, що сприяє реалізації їхньої професійної компетентності та в сучасних ринкових відносинах визначає рівень успішності й ефективності роботи соціальної сфери. Вважаємо формування комунікативної культури майбутніх фахівців цієї сфери одним із пріоритетних завдань їхньої професійної підготовки. Спираючись на результати аналізу наукових розвідок із проблеми, узагальнивши їх ідеї й положення, пропонуємо розглядати

комунікативну культуру фахівців соціономічних професій як інтегровану характеристику особистості суб'єкта професійної діяльності, що забезпечує реалізацію професійної компетентності в комунікативній діяльності під час трудового процесу і водночас сприяє їхньому особистісному та професійному зростанню (Руденко, 2015, с. 47). Вона ґрунтується на фахових знаннях і комунікативних умінях, соціально-особистісному досвіді та детермінується індивідуальними якостями особистості, необхідними для успішного виконання професійної діяльності. З'ясування філософського-педагогічного змісту поняття комунікативної культури, визначення його сутності в контексті професійної підготовки фахівців соціономічних професій дасть змогу в подальшому визначити шляхи та особливості її формування у вищих навчальних закладах відповідного профілю.

Список літератури

- Бастун, М. В. (2007). Діалогічні методи розвитку культурологічно орієнтованої комунікації. *Діалогічність як форма існування і розвитку особистості* (с. 178–194). Ніжин.
- Ермакова, П. Н., & Лабунская, В. А. (Ред.). (2007). *Психология личности*. Москва: Эксмо.
- Ильин, Е. П. (2011). *Мотивация и мотивы*. Санкт-Петербург: Питер.
- Ильичёв, Л. Ф., Федосеев, П. Н., Ковалёв, С. М., & Панов В. Г. (1983). Коммуникация. *Философский энциклопедический словарь*. Москва: Советская Энциклопедия.
- Каган, М. С. (1988). *Мир общения: проблема межсубъектных отношений*. Москва: Политиздат.
- Кан-Калик, В. А. (1979). *Основы профессионально-педагогического общения*. Грозный: Издательство Чечено-Ингушского университета.
- Кузьмина, Н. В. (1967). *Очерки психологии труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- Мишаткина, Т. В. (2004). *Педагогическая этика*. Ростов-на-Дону: Феникс; Минск: ТетраСистемс.
- Руденко, Л. А. (2015). *Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах*. Львів: Піраміда.
- Руденский, Е. В. (2000). *Социальная психология*. Москва: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ; Сибирское соглашение.
- Рыданова, И. И. (1998). *Основы педагогики общения*. Минск: Беларуская навука.
- Садовская, В. С. (2011). *Основы коммуникативной культуры*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.

- Сарновська, С. О. (2000). *Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз)*. (Автореф. дис. канд. філос. наук). Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Київ.
- Соколов, А. В. (2002). *Общая теория социальной коммуникации*. Санкт Петербург: Издательство Михайлова В. А.
- Тернопільська, В. І. (2007). Теоретичні аспекти феномена «соціально-комунікативна культура». *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. (Вип. 22, с. 44–50). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.

Larisa Rudenko

PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL DIMENSIONS OF THE CONCEPT OF COMMUNICATIVE CULTURE OF SPECIALISTS IN SOCIONIC PROFESSIONS

On the basis of philosophical and psychological and pedagogical analysis of the concept of communicative culture, its essence as a personal characteristic of specialists of socionic professions is determined in the article.

The philosophical meaning of the concept "communicative culture" lies in the specific manifestation of social culture, characterized by the "human dimension" of social and interpersonal relations and aimed at enriching individuals by means of information exchange, the mutual transfer of knowledge, the dissemination of positive experiences of joint life. At the same time, communicative culture involves expanding the boundaries of communicative activities, introducing meaningful principles of mutual understanding of people in society, measures and standards of forms of their communicative interaction. The psychological and pedagogical content of communicative culture is determined by personal factors and consists of the ability of a person to reconcile and correlate his actions with others, the selection of arguments, understanding and respectful attitude to the views of others, which ensures the regulation of relationships in achieving the common goal of activity; as well as in readiness for tactful communicative interaction and reflection in communicative activity.

As a component of the professional culture of specialists in socionic professions, communicative culture is a personal and professional value and is characterized by a focus on another subject of the communicative process, the ability of each partner to create psychological conditions that will promote manifestation at the optimal level of their intellectual-volitional and moral-ethical potential. The communicative culture reflects a degree of social activity of the individual, the social significance of the norms of his behavior, the use of appropriate means of communicative activity. Instead, communicative culture belongs to social communication and is determined by the prevailing norms and ways of fixing, preservation and dissemination of cultural content in society.

In the context of our research, the communicative culture of specialists in socionic professions is regarded as an important quality that promotes the implementation of their professional competence, and in today's market relations determines the level of success and effectiveness of the social sphere. In view of this, we consider its formation as one of the priority tasks of their professional training.

Keywords: *communicative culture, communication, interpersonal interaction, experts in socionic professions, vocational training.*

References

- Bastun, M. V. (2007). Dialohichni metody rozvytku kulturolohichno oriyentovanoi komunikatsiyi [Dialogical methods of development of culturally oriented communication]. *Dialohichnist yak forma isnuvannya i rozvytku osobystosti* (178–194). Nizhyn.
- Ermakova, P. N., & Labunskaya, V. A. (Eds.). (2007). *Psikhologiya lichnosti* [Psychology of Personality]. Moscow: Eksmo.
- Ilin, E. P. (2011). *Motivatsiya i motivy* [Motivation and motives]. Sankt-Peterburg: Piter.
- Ilichev, L. F., Fedoseyev, P. N., Kovalev, S. M., & Panov, V. G. (1983). *Kommunikatsiya. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Kagan, M. S. (1988). *Mir obshcheniya: problema mezhsubyektnykh otnosheniy* [The world of communication: the problem of intersubject relations]. Moscow: Politizdat.
- Kan-Kalik, V. A. (1979). *Osnovy professionalno-pedagogicheskogo obshcheniya* [Fundamentals of professional and pedagogical communication]. Groznyy: Izdatelstvo Checheno-Ingushskogo universiteta.
- Kuzmina, N. V. (1967). *Ocherki psikhologii truda uchitelya. Psikhologicheskaya struktura deyatel'nosti uchitelya i formirovaniye ego lichnosti* [Essays on the psychology of the teacher's work. The psychological structure of the teacher's activity and the formation of his personality]. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta.
- Mishatkina, T. V. (2004). *Pedagogicheskaya etika* [Pedagogical Ethics]. Rostov-na-Donu: Feniks; Minsk: TetraSistems.
- Rudenko, L. A. (2015). *Formuvannya komunikativnoyi kultury maybutnikh fakhivtsiv sfery obsluhovuvannya u profesiyno-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh* [Forming future service sector specialists' communicative culture at vocational schools]. Lviv: Piramida.
- Rudenskiy, E. V. (2000). *Sotsialnaya psikhologiya* [Social Psychology]. Moscow: INFRA-M; Novosibirsk: NGAEiU; Sibirskoye soglasheniye.
- Rydanova, I. I. (1998). *Osnovy pedagogiki obshcheniya* [Basics of Communication Pedagogy]. Minsk: Belaruskaya navuka.
- Sadovskaya, V. S. (2011). *Osnovy kommunikativnoy kultury* [Basics of communicative culture]. Moscow: Gumanitarnyy izdatelskiy tsentr VLADOS.
- Sarnovska, S. O. (2000). *Suchasna sotsialna komunikativna kultura (filosofsko-metodolohichnyy analiz)* [Modern social communicative culture (philosophical and methodological analysis)]. (Thesis of dissertation of the candidate of philosophical sciences). Institute of Philosophy named after G. S. Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv.
- Sokolov, A. V. (2002). *Obshchaya teoriya sotsialnoy komunikatsii* [General Theory of Social Communication]. Sankt Peterburg: Izdatelstvo Mikhaylova V. A.
- Ternopilska, V. I. (2007). *Teoretychni aspekty fenomena «sotsialno-komunikativna kultura»* [Theoretical aspects of the phenomenon of "social and communicative culture"]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya pedahohichna* [Visnyk of Lviv University. The series is pedagogical] (Is. 22, p. 44–50. Lviv: Lviv Ivan Franko National University.

Одержано 15.01.2018 р.

УДК 378.091.33-027.22:502/504-057.875

*Валентина Онілко, Марина Дяченко-Богун
м. Полтава*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються теоретичні аспекти підвищення ефективності формування природоохоронної культури студентів. Пропонуються шляхи й напрями природоохоронної роботи зі студентами через актуалізацію в навчальному процесі відповідної інформації. Висвітлено окремі аспекти природоохоронної діяльності студентів, результатом якої є створення освітнього середовища, комфортного для природоохоронного розвитку та самореалізації.

Ключові слова: природоохоронна освіта, принципи природоохоронного виховання, природоохоронна культура.

Постановка проблеми. Виховна діяльність вищого навчального закладу є невід'ємною частиною цілісної динамічної системи якісної підготовки фахівців. Її системоутворювальним фактором є мета – розвиток активності особистості студента, реалізована у взаємодії його з вузівським співтовариством, навколишнім середовищем; у наданні підтримки та допомоги студенту в самореалізації і творчості, готовності до відстоювання своєї незалежності і відповідальності, у становленні його здатності самостійно вирішувати проблеми, що виникають.

Мета природоохоронного виховання – цілісний розвиток індивіда, суспільства і в глобальному плані – збереження і розвиток культурних, цивілізаційних форм життя. В нашій країні нині накопичено певний досвід природоохоронного виховання молоді. У навчальному процесі вищого педагогічного закладу майбутні вчителі, крім спеціальних предметів природничо-географічного профілю, актуалізується і набуває попиту інформація природоохоронної спрямованості. Розвиток екології як науки призводить до появи наукових праць із проблем природоохоронного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти природоохоронного виховання розглядаються в дослідженнях

В. А. Афоніна, Н. Ф. Винокурової, С. М. Глазачова, Л. А. Реут, Л. В. Романенко, О. С. Сластїоніної тощо. Природоохоронна культура, ті чи інші аспекти її становлення і розвитку розкривають Ю. Ю. Галкін, В. А. Ігнатова, Е. А. Когай, О. Н. Козлова, І. П. Сафронов.

Методологічні підходи до проблеми виховання природоохоронної культури людини ґрунтуються на ідеях сучасних філософів про гармонізацію взаємодії людини, природи і суспільства та ролі культури в цьому процесі (В. І. Вернадський, Е. В. Гірусов, В. Г. Горшков, М. М. Моїсеєв).

Теоретичною основою для осмислення сутності природоохоронної культури людини є положення про те, що природоохоронна культура – це вид майбутньої глобальної культури, фактор розвитку ноосфери (А. А. Горелов, А. Г. Маслеєв, І. Ю. Солдаткіна, К. І. Шилін).

У розробку концептуальних основ природоохоронної освіти на сучасному етапі значний внесок зробили О. М. Захлебний, І. Д. Зверєв, Л. В. Моїсеєва, А. П. Сидельковський та ін.

За останній час проведено ряд дисертаційних досліджень, що вивчають різні аспекти природоохоронної освіти. Формування природоохоронної культури в навчальній роботі на прикладі предметів природничого циклу і факультативних курсів розглядали Г. М. Каропа, Г. Г. Обух, Р. Є. Павлюченко.

Мета статті полягає у висвітленні теоретичних аспектів природоохоронної діяльності студентів, адже результатом цієї роботи зі студентами має стати створення такої моделі природоохоронної освіти і виховання, що дозволить створити освітнє середовище, яке буде комфортним для всіх студентів і відповідатиме потребам їх природоохоронного розвитку та самореалізації.

Виклад основного матеріалу. Природоохоронне виховання – це спеціальний, цілеспрямований, організований, систематичний, послідовний, планомірний педагогічний процес формування системи природоохоронних знань, умінь, навичок, поглядів і переконань, моральних якостей, що забезпечують становлення і розвиток в особистості відповідального ставлення до природи як до універсальної цінності (Андрущенко, 2004, с. 254).

Природоохоронне виховання – це співпраця викладача і студентів, спрямована на підготовку вихованців як духовно багатого, дбайливого господаря особистих і загальнозначущих природних багатств.

Слід виділити такі принципи природоохоронного виховання: міждисциплінарності, безперервності, інтегративності, єдності теорії і практики, комплементарності, системності та систематичності (Крисаченко, Хилько, 2001, с. 47).

Міждисциплінарний характер передбачає включення природоохоронних знань і умінь у програми різних циклів навчальних дисциплін, коли з кожного предмета визначаються теми та обсяг годин занять студентів. Здійснення міжпредметних програм дозволить сформувати у студентів розуміння багатогранності та комплексності проблеми впливу навколишнього середовища, значущості останнього для життя людини, а також умінь використовувати отримані знання на практиці.

Принцип безперервності полягає в тому, що накопичення різних природоохоронних знань відбувається постійно й неухильно впродовж усього людського життя. Він здійснюється в процесі навчання в дошкільних, шкільних, середніх і вищих навчальних закладах.

Принцип інтегративності передбачає включення до змісту навчання програми варіативних інтегрованих курсів «Людина і природа». Вони сприяють синтезуванню природоохоронних знань, розумінню цілісності природи, єдності її та суспільства, необхідності оптимізації їх взаємодії.

Принцип єдності теорії і практики полягає в систематичному залученні студентів до практичної роботи з охорони природи (озеленення, лісовідновлення, благоустрій зелених масивів).

Принцип компліментарності, тобто доповнюваності, потребує комплексного вирішення завдань виховання особистості, а саме: виділення природоохоронного аспекту в моральному, естетичному, фізичному вихованні тощо.

Системність і систематичність припускають узагальнення та класифікацію природоохоронних знань на різних етапах екологічної освіти.

Виховання високої природоохоронної культури, заснованої на загальнолюдських принципах моралі, становлення природоохоронної культури особистості і суспільства як сукупності практичного та духовного досвіду взаємодії людства з природою, забезпечує його виживання і розвиток, є метою природоохоронного виховання (Курлянд, 2007, с. 29).

Академік Г. А. Ягодин визначає так мету природоохоронного освіти і виховання: «... освіта людини, громадянина Всесвіту, здатного безпечно і щасливо жити в майбутньому світі, безперервно вдосконалюючи його, не підриваючи основ розвитку та життя наступних поколінь людей, що на практиці заміняє боротьбу за різні ресурси з іншими людьми та іншими живими істотами на партнерство і об'єднання зусиль, спрямованих на підтримку гармонійної екосфери, людини, відповідальної за інші форми життя на Землі» (Ягодин, 2001, с. 197).

У поняття природоохоронної культури входять такі елементи:

- природоохоронні знання про різноманіття природи, взаємозв'язок і взаємодію її компонентів, суспільства і природи;
- природоохоронні вміння правильно поводитись у природі, здійснювати природоохоронну діяльність;
- природоохоронні переконання – переконання у взаємозв'язку, єдності та цілісності всіх частин природи і суспільства (Курняк, 2006, с. 34).

Під природоохоронною культурою розуміють систему знань умінь, ціннісних орієнтирів у галузі науки, мистецтва, вірувань, законів, звичаїв і традицій, активної природоохоронної діяльності щодо збереження та поліпшення навколишнього середовища (Крисаченко, Хилько, 2001, с. 112).

Таким чином, природоохоронна культура являє собою систему, що складається з низки взаємопов'язаних компонентів:

- природоохоронних знань: природничих, гуманітарних, технічних, нормативних, практичних тощо;
- природоохоронного мислення, що включає встановлення причинно-наслідкових, імовірнісних, прогностичних та інших зв'язків, з'ясування причин, сутностей і шляхів вирішення проблем, прийняття рішень у ситуації морального вибору і прогнозу;

- культури почуттів: «емоційного резонансу», співчуття, співпереживання, почуття громадянськості, патріотизму тощо;
- культури природоохоронно виправданої поведінки, що характеризується реалізацією природоохоронних знань, мислення та культури почуттів у діяльності особистості, яка усвідомила своє космопланетарне призначення (Крисаченко, Хилько, 2001, с. 141).

Отже, природоохоронне виховання пов'язане з формуванням у студентів природоохоронної свідомості, що включає сукупність поглядів та ідей про проблеми оптимального співвідношення взаємодії суспільства і природи відповідно конкретних життєвих потреб людей і можливостей природи. Виховання в цій сфері націлене на зміну технократичного стилю мислення і створення емоційно-психологічної установки на ставлення до природи не тільки як до джерела сировинних ресурсів, а як до середовища проживання, що забезпечує соціальний і культурний прогрес людства.

Для створення суспільства, що складається з грамотних людей, які усвідомлюють значущість навколишнього середовища, необхідно вирішити такі завдання у системі освіти – це формування та розвиток:

- особистостей, що дбайливо ставляться до навколишнього середовища;
- індивідуумів, які вміють знаходити спільні точки дотику штучного і природного середовища;
- індивідуумів, що володіють сукупністю методів і які використовують їх для досліджень навколишнього середовища;
- дослідників, які розуміють і усвідомлюють зв'язок між науками про навколишнє середовище з іншими дисциплінами;
- дослідників, здатних вирішувати проблеми довкілля;
- особистостей, які усвідомлюють гармонію і єдність людини з навколишнім середовищем ;
- дослідників, які пропагують філософію захисту навколишнього середовища;
- особистостей, здатних перетворювати навколишнє середовище через участь у різних видах соціальної діяльності, не руйнуючи при цьому внутрішньої єдності природного середовища та оберігаючи його (Совгіра, 2007, с. 77).

Головною метою, що переслідують вищі навчальні заклади у процесі формування природоохоронної культури, є створення умов для систематичної і послідовної роботи з опанування студентами екологічних знань, а також виховання фахівців у галузі природоохоронної діяльності (Юрченко, 2002, с. 169).

Виходячи з вищевикладеного, найбільш ефективними пропонуються такі шляхи природоохоронної роботи зі студентами у вищих навчальних закладах:

- проведення природоохоронних культурно-масових, фізкультурно-спортивних, науково-просвітницьких заходів, організація дозвілля студентів;
- створення та організація роботи природоохоронних творчих і наукових об'єднань і колективів, об'єднань студентів і викладачів за інтересами;
- організація науково-дослідної роботи студентів;
- сприяння в роботі студентських громадських організацій, клубів та об'єднань;
- інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності студентів, підтримка і розвиток студентських засобів масової інформації;
- наукове обґрунтування існуючих методик, пошук і впровадження нових технологій, форм і методів природоохоронної діяльності;
- створення системи морального і матеріального стимулювання викладачів і студентів, які беруть активну участь в організації природоохоронної роботи;
- розвиток матеріально-технічної бази і об'єктів, призначених для організації природоохоронних заходів (Совгіра, 2007, с. 301).

Висновки. Таким чином, аналіз педагогічної практики багатьох вищих навчальних закладів, дає підстави для висновку про те, що природоохоронна діяльність відповідає традиційним формам навчання майбутніх фахівців. Невипадково, сучасні вищі навчальні заклади, як правило, ведуть широку діяльність щодо залучення студентів до різних позанавчальних програм і заходів, що призводить до розширення та більш повного досягнення природоохоронних цілей навчання та виховання студентської молоді.

Список літератури

- Андрущенко, В. П. (2004). Екологічна політика і освіта: проблеми становлення. *Роздуми про освіту* (с. 253–258). Київ: Знання України.
- Крисаченко, В. С., Хилько, М. І. (2001). *Екологія. Культура. Політика*. Київ: Знання України.
- Курлянд, З. Н. (Уклад.) (2007). *Екологічне виховання студентської молоді*. Київ: Знання.
- Курняк, Л. Д. (2006). Екологічна культура: поняття і реальність. *Вища освіта України*, 3, 32–37.
- Совгіра, С. В. (2007). *Методика навчання екології*. Київ: Науковий світ.
- Юрченко, Л. І. (2002). Екологічні аспекти морального-етичного виховання. *Концептуальні засади модернізації системи освіти в Україні. Всеукраїнська науково-практична конференція, 1 лютого 2002 р.* (с. 169). Харків.
- Ягодин, Г. А. (2001). Образование для устойчивого развития. *Научное наследие В. И. Вернадского в контексте глобальных проблем цивилизации* (с. 195–228). Москва: Издательский дом «Ноосфера».

Valentyna Onipko, Maryna Diachenko-Bohun

THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE ENVIRONMENTAL CULTURE OF STUDENTS

The article deals with aspects of increasing the effectiveness of the formation of the environmental culture of students. The most effective ways and directions of environmental work with students are offered. Environmental protection represents the holistic development of the individual, society in the global plan, the preservation and development of cultural, civilization forms of life. In this context, the development of the student's personality should be considered, precisely because of the close interaction with the university community, and the environment, in providing support and assistance to the student in self-realization and creativity, readiness to assert his independence and responsibility, in developing his ability to independently solve problems. Information about environmental protection, in addition to the study of special subjects of natural and geographical profile at higher educational institutions, is actualized and finds demand.

The authors highlight some aspects related to environmental activities of students, because the result of this work with students should be the creation of such a model of environmental education and upbringing, which will create an educational environment comfortable for all students, and necessary for their environmental development and self-realization.

Keywords: *environmental education, principles of environmental education, environmental culture.*

References

- Andrushchenko, V. P. (2004). Ekolohichna polityka i osvita: problemy stanovlennia [Environmental policy and education: problems of becoming]. *Rozdumy pro osvitu*. (p. 253–258). Kyiv: Znannia Ukrainy.
- Krysachenko, V. S., Khylyko, M. I. (2001). Ekolohiia. Kultura. Polityka [Ecology. Culture. Policy]. Kyiv: Znannia Ukrainy.

- Kurliand, Z. N. (Comp.) (2007). *Ekolohichne vykhovannia studentskoi molodi* [Ecological education of student youth]. Kyiv: Znannia.
- Kurniak, L. D. (2006). *Ekolohichna kultura: poniattia i realnist* [Ecological culture: concept and reality]. *Vyshcha osvita Ukrainy* [Higher education of Ukraine], 3, 32–37.
- Sovhira, S. V. (2007). *Metodyka navchannia ekolohii* [Method of teaching ecology]. Kyiv: Naukovyi svit.
- Yurchenko, L. I. (2002). *Ekolohichni aspekty moralnoho-etychnoho vykhovannia* [Ecological aspects of moral and ethical education]. *Kontseptualni zasady modernizatsii systemy osvity v Ukraini. Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia, 1 liutoho 2002* (p. 169). Kharkiv.
- Yahodyn, H. A. (2001). *Obrazovanye dlia ustoichyvoho razvitija. Nauchnoe nasledye V. Y. Vernadskoho v kontekste hlobalnykh problem tsivilizatsii* [Scientific heritage of V. I. Vernadsky in the context of global problems of civilization] (p. 195–228). Moscow: Yzdatelskyi dom «Noosfera».

Одержано 17.01.2018 р.

УДК 376–056.26:373.2(438)

Magdalena Plaskura,
Kielce (Poland)

DZIECKO ZE SPECJALNYMI POTRZEBAMI EDUKACYJNYMI W POLSKIM PRZEDSZKOLU

У статті розглядаються можливості дошкільної підготовки у польських дитячих садках дітей із особливими освітніми потребами. Особливу увагу приділено інклюзивній освіті та ролі допоміжних учителів та інших фахівців, діяльність яких спрямована на адаптацію дитини з особливими освітніми потребами до умов дошкільного навчального закладу.

Ключові слова: *виховання, дитина, особливі освітні потреби, неспроможність, аутизм, допоміжний учитель.*

Specjalne potrzeby edukacyjne to oddziaływania edukacyjne wobec uczniów niepełnosprawnych. Dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi posiada orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego w związku z tym ma specjalne potrzeby edukacyjne, które przedszkole/szkoła musi zrealizować.

System edukacji w Polsce oferuje szeroką gamę rozwiązań dotyczących sposobów edukacji dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Dzieci z niepełnosprawnością przed podjęciem edukacji bądź w trakcie na wniosek rodzica lub nauczyciela do poradni psychologiczno-pedagogicznej ze względu na posiadane dysfunkcje otrzymują:

- orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego ze względu na: niepełnosprawność intelektualną, niesłyszenie i słabe słyszenie, niewidzenie i słabe widzenie, autyzm, w tym zespół aspergera, niepełnosprawność ruchową, w tym afazję, niepełnosprawność sprzężoną,

- orzeczenie o potrzebie indywidualnego obowiązkowego rocznego przygotowania przedszkolnego dla dzieci, których stan zdrowia uniemożliwia lub znacznie utrudnia uczęszczanie do przedszkola,

- opinie o potrzebie wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka od chwili wykrycia niepełnosprawności do podjęcia nauki w szkole.

Po otrzymaniu orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego rodzic kierując się zaleceniami poradni psychologiczno-pedagogicznej wybiera odpowiednie przedszkole dla swojego dziecka.

Rodzic może wybierać wśród *przedszkoli*: ogólnodostępnych, ogólnodostępnych z oddziałami specjalnymi, integracyjnych, ogólnodostępnych z oddziałami specjalnymi, specjalnych, oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych, innych form wychowania przedszkolnego.

Różnica między przedszkolami integracyjnymi a specjalnymi polega na tym, że do przedszkoli specjalnych uczęszczają wyłącznie dzieci z niepełnosprawnościami. Natomiast przedszkola integracyjne, to takie, w których uczą się zarówno dzieci niepełnosprawne jak i pełnosprawne.

Liczba dzieci w oddziale przedszkola integracyjnego i oddziale integracyjnym w przedszkolu ogólnodostępnym oraz liczba uczniów w oddziale szkoły integracyjnej i w oddziale integracyjnym w szkole ogólnodostępnej wynosi nie więcej niż 20, w tym nie więcej niż 5 dzieci z niepełnosprawnościami (*Dobra szkoła*).

Liczba dzieci w oddziale przedszkola specjalnego i oddziale specjalnym w przedszkolu ogólnodostępnym wynosi: nie więcej niż 4 dla dzieci z autyzmem (w tym zespole Aspergera) oraz dla dzieci z

niepełnosprawnościami sprzężonymi, nie więcej niż 8 wynosi dla dzieci niesłyszących i słabosłyszących oraz dla dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, nie więcej niż 10 dla dzieci niewidomych i słabowidzących oraz nie więcej niż 12 dla dzieci z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej*).

Dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w przedszkolu specjalnym otrzymuje specjalistyczną opiekę oraz ma możliwość uczestniczenia w różnych zajęciach mających na celu wzmocnienie mocnych stron dziecka. Dzieci mają możliwość korzystania z zajęć specjalistycznych prowadzonych przez logopedę, oligofrenopedagoga, psychologa, terapeutę zajęciowego, pedagoga czy też fizjoterapeutę. Dzieci mają również zajęcia typu dogoterapia, arteterapia, socjoterapia, psychoedukacja itd. Mimo szerokiej oferty przedszkoli specjalnych coraz częściej zdarza się, że dzieci ze SPE uczęszczają do przedszkoli ogólnodostępnych. W stosunku do dzieci posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydanego ze względu na autyzm, w tym zespół Aspergera lub niepełnosprawności sprzężone w przedszkolach samorządowych zatrudnia się dodatkowo nauczycieli wspomagających, asystentów nauczycieli lub pomoc nauczyciela (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej*).

Rola nauczyciela wspomagającego. Nauczyciel wspomagający ułatwia adaptację dziecka ze SPE w środowisku przedszkolnym. Pomaga w nawiązywaniu kontaktów społecznych z innymi dziećmi. Inicjuje gry i zabawy w kąciakach zainteresowań. Podczas codziennych sytuacji stosuje wzmocnienia pozytywne, wzmocnia samoocenę dziecka, mobilizuje do podejmowania nowych zadań i wyzwań. Pomaga w osiągnięciu standardów w samoobsłudze. Podczas pracy w grupie stosuje stopniowanie trudności na miarę indywidualnych predyspozycji dziecka. W pracy z dziećmi ze SPE bardzo ważne jest stosowanie elementów terapii behawioralnej w celu uzyskania pożądanego efektu. Dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi często ze względu na swoje deficyty są rozdrażnione, labilne emocjonalnie, mają przejawy agresji i autoagresji, są płaczliwe, krzykliwe. Nauczyciel wspomagający podczas codziennej pracy z dzieckiem kształtuje zachowania społecznie akceptowane. Dzięki wiedzy specjalistycznej możliwe jest właściwe organizowanie działań

rewalidacyjnych, opiekuńczo-wychowawczych. Nauczyciel wspomagający aby uzyskać efekty musi dostosować odpowiednie formy i metody pracy, dlatego też kompetencje nauczyciela wiążą się z ciągłą potrzebą tworzenia, poszukiwania i wdrażania do praktyki najlepszych rozwiązań dotyczących procesu wychowawczo-dydaktycznego. Nauczyciel wspomagający jest przy dziecku przez większość pobytu w przedszkolu. Często zdarza się, że godziny pracy nauczyciela wspomagającego modyfikowane są zgodnie z potrzebami dziecka. Aby możliwa była współpraca dziecka ze swoim opiekunem nauczyciel powinien charakteryzować się odpowiednią wiedzą na temat jednostki chorobowej/dysfunkcji dziecka, powinien mieć pozytywne postawy emocjonalne wobec dzieci, musi być wrażliwy na potrzeby rozwojowe dzieci oraz mieć przekonanie o wartości integracyjnego wychowania i nauczania dzieci niepełnosprawnych. W pracy z dziećmi ze SPE pojawia się regres, szczególnie widoczny po dłuższych nieobecnościach dziecka w przedszkolu, dlatego nauczyciel powinien być przygotowany na powolne osiąganie efektów, nie powinien się zniechęcać.

Zatrudniony w oddziale integracyjnym nauczyciel wspomagający powinien posiadać odpowiednie kwalifikacje do pracy z dzieckiem z niepełnosprawnością – oligofrenopedagog, do pracy z dzieckiem niedowidzącym, niewidomym – tyflop pedagog, do pracy z dzieckiem słabosłyszącym, niesłyszącym – surdopedagog.

Nauczyciele wspomagający prowadzą wspólnie z innymi nauczycielami zajęcia edukacyjne oraz wspólnie z innymi nauczycielami specjalistami i wychowawcami grup wychowawczych realizują zintegrowane działania i zajęcia określone w indywidualnym programie edukacyjno-terapeutycznym, prowadzą wspólnie z innymi nauczycielami, specjalistami i wychowawcami grup wychowawczych pracę wychowawczą, uczestniczą w miarę potrzeb w zajęciach edukacyjnych prowadzonych przez innych nauczycieli oraz w zintegrowanych działaniach i zajęciach określonych w programie, realizowanych przez nauczycieli, specjalistów i wychowawców grup.

Włączanie dziecka do grupy rówieśniczej. W polskim przedszkolu listy dzieci zaczyna się tworzyć kilka miesięcy przed rozpoczęciem roku przedszkolnego. Jest to korzystne dla dzieci ze SPE we względu na organizowanie różnych zajęć adaptacyjnych mających na celu poznanie dzieci oraz nauczycieli. W celu lepszego

poznania dziecka organizowane są spotkania indywidualne z dyrektorem i przyszłymi wychowawcami. Chcąc zapewnić każdemu dziecku ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi godne warunki kształcenia i wychowania, sprzyjające rozwojowi jednostki, należy wszelkie działania poprzedzić wstępną oceną funkcjonowania dziecka. Ocena ta polega na określeniu wymogów, które dziecko ze SPE powinno spełnić w trakcie przygotowania przedszkolnego w ramach edukacji włączającej i pracy na poziomach (Franczyk, Krajewska, 2015).

Program edukacyjno-terapeutyczny. Podstawą odpowiedniego funkcjonowania dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi jest prowadzenie specjalistycznej dokumentacji przez zespół powołany przez dyrektora. W procesie kształcenia i wychowania dziecka ze SPE kluczową rolę odgrywa diagnoza, która „musi być prowadzona przez zespoły wielodyscyplinarne i musi obejmować ocenę mocnych i słabych stron ucznia oraz jego potrzeby” (Smith, 2008). Od momentu przyjścia dziecka ze SPE do przedszkola jest 30 dni na opracowanie arkusza wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania ucznia oraz indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego, który będzie towarzyszył dziecku przez cały etap edukacji przedszkolnej. Minimum raz w semestrze spotyka się zespół, który uaktualnia AWOPFU oraz dostarcza informacje o mocnych i słabych stronach dziecka, czyli na jakim poziomie rozwojowym aktualnie dziecko się znajduje, jakimi ograniczeniami i trudnościami charakteryzuje się oraz wskazuje zakres dostosowania przestrzeni przedszkolnej i wymagań stawianych na danym etapie rozwoju. W spotkaniu mogą też uczestniczyć rodzice, którzy informowani są pisemnie o dacie oraz miejscu spotkania. Indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny (IPET) zawiera następujące elementy:

- metryczkę (dane o uczniu),
- rozpoznanie z orzeczenia,
- zakres dostosowań wymogów edukacyjnych, w szczególności poprzez zastosowanie odpowiednich metod i form pracy z uczniem,
- zintegrowane działania nauczycieli i specjalistów, zakres wsparcia nauczyciela specjalisty/asystenta/ pomocy nauczyciela – wymiar godzinowy, zakres podejmowanych działań wobec dziecka,

- rodzaj zajęć specjalistycznych: dla dzieci z niepełnosprawnością – zajęcia rewalidacyjne,
- wykorzystanie technologii informacyjnych – wśród uczniów z trudnościami w komunikowaniu się, w zależności od potrzeb,
- formy z zakres pomocy psychologiczno-pedagogicznej,
- działania wspierające rodziców ucznia,
- wykorzystanie alternatywnych i wspomagających metod komunikacji.

W pracy z dziećmi kładzie się duży nacisk na relacje rodziców z nauczycielami. Dlatego też, w pierwszych dniach pojawienia się dziecka ze SPE przeprowadza się wywiad anamnestyczny, który ma na celu przybliżenie wymagań, oczekiwań oraz wiedzy na temat dziecka w celu ukierunkowania pracy.

Edukacja włączająca w przedszkolu. Edukacja dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi skupia się na zagwarantowaniu indywidualnego rozwoju dziecka na miarę jego potrzeb i możliwości. Głównym założeniem edukacji włączającej jest rozwój dziecka niepełnosprawnego w najbliższym środowisku oraz uczestnictwo we wspólnych grach i zabawach z pełnosprawnymi kolegami i koleżankami. Organizacja kształcenia i wychowania ma na celu umożliwienie rozwoju dziecka ze SPE we właściwym dla siebie tempie. Dlatego ważne jest, aby rodzice przedstawili swoje wymagania oraz poznali warunki i zasady panujące w przedszkolu, organizację opieki, wychowania i terapii. Osoby rozpoczynające edukację w przedszkolu kilka tygodni wcześniej informowane są o dniach otwartych, podczas których prowadzone są zajęcia. Dzieci będą mogły poznać przedszkole, nowych nauczycieli, a sami nauczyciele dzieci. Wszystkie te spotkania odbywają się z udziałem rodziców lub opiekunów dziecka. Dzięki temu rodzice mogą poznać środowisko przedszkolne. Takie spotkania są bardzo ważne w późniejszej adaptacji dziecka w przedszkolu.

Włączenie dzieci ze SPE do społeczności przedszkolnej wiąże się z podejmowaniem szeregu działań. Najważniejsze jest aby dziecko miało możliwość oswojenia się z przedszkolem. Zbyt długie zostawienie dziecka w przedszkolu w ciągu pierwszych dni skutkować może niechęcią, płaczliwością i krzykiem, z tego też względu ważne jest aby czas pobytu z każdym dniem był wydłużany. Wszystkie zmiany czasu pobytu dziecka powinny być uzgadniane z

nauczycielem wspomagającym dzięki czemu możliwe będzie lepsze organizowanie opieki. Dziecku ze SPE od pierwszych dni towarzyszy nauczyciel wspomagający, który pomaga początkującemu przedszkolakowi zrozumieć polecenia, wykonać podstawowe zadania, inicjować oraz uczestniczyć w zabawach z innymi dziećmi oraz przetrwać lęk separacyjny. Rolą nauczyciela wspomagającego jest również wytłumaczenie dzieciom niektórych zachowań oraz reakcji dzieci ze SPE. Dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi należy zachęcać do przebywania z innymi dziećmi w sposób społecznie akceptowany. Rolą nauczyciela wspomagającego jest również reagowanie na przejawy agresji i autoagresji. Niwelowanie zachowań agresywnych i wzmacnianie zachowań pożądanых możliwe jest dzięki stosowaniu treningu zastępowania agresji oraz elementów terapii behawioralnej (Kołakowski, Pisula, 2011). Aby dziecko odnalazło się w grupie podczas codziennych zabaw z dziećmi należy prowadzić psychoedukację oraz wspomagające metody komunikowania się. Aktywne uczestnictwo dziecka w grupie rówieśniczej zależne jest od stopnia samodzielności, rozumienia, zdolności naśladowania oraz poziomu funkcjonowania w grupie rówieśniczej. Zadaniem nauczyciela wspomagającego jak i wychowawców przedszkola jest rozpoznanie mocnych stron dziecka i wykorzystania ich w celu uczenia się akceptowanego funkcjonowania w społeczności przedszkolnej (Franczyk, Krajewska, 2015). Wszelkie czynności podejmowane w stosunku do dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi mają na celu nie tylko uaktywnienia tych dzieci w przedszkolu, ale również prawidłowe funkcjonowanie grupy.

Edukacja włączająca na poziomie placówki ogólnodostępnej możliwa jest do osiągnięcia pod warunkiem prawidłowej organizacji i dostosowaniu w taki sposób, aby każde dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi czuło się swobodnie, mogło rozwijać swoje mocne strony, zdobywać nowe umiejętności i wiadomości a nie bazować na pokonywaniu trudności. Zaprzeczeniem idei edukacji włączającej jest skupianie się na realizacji programu oraz opanowaniu wiadomości i umiejętności przekraczających możliwości dziecka. Pobyt w przedszkolu powinien skupiać się na uczeniu dla rozwoju, dla rozwijania zainteresowań i chęci dalszego poznawania otaczającego świata.

Magdalen Pleskura

A CHILD WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS AT POLISH PRESCHOOL INSTITUTION

The article examines the possibilities of preschool education at Polish kindergartens for children with special educational needs (hereinafter referred to as "SEN"). The emphasis is on inclusive education, which aims at ensuring individual development of the child with SEN and the proper functioning of the inclusive group. The author reveals the methodology of construction of an individual educational and therapeutic program. It is developed during the first thirty days of the child's staying at preschool institution by a multidisciplinary team appointed by the director, based on an interdisciplinary assessment sheet of the level of functioning of each child.

The role of an assistant teacher in adapting the child with special educational needs to the preschool environment is described in detail. It helps to establish social contacts with other children, to achieve self-service standards, initiates games, strengthens the child's self-esteem, mobilizes for tasks, explains to other children the behavior and reaction of children with SENs, encourages socially acceptable behaviors, reacts to aggression and auto aggression, etc. The assistant teacher applies a wide range of techniques (positive reinforcement, behavioral therapy elements, training to replace aggression, games, etc.).

The author distinguishes the professional competences of inclusive education specialists, in particular the ability to diagnose and interpret their results, provide continuous observation and psycho-pedagogical research, introduce advanced educational experience, readiness for abnormal work according to the needs of the child, knowledge of the medical issues about the nature of the disease / child's dysfunction, identification of a positive emotional attitude towards pupils, belief in the value of integration of education and training of children with disabilities.

Keywords: *inclusive education, upbringing, a child with special educational needs, an assistant teacher.*

References

- Dobra szkoła.* Zaczepnięte z <https://reformaedukacji.men.gov.pl/aktualnosci/organizacja-szkol-i-przedszkoli-rozporzadzenie-podpisane.html>
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 marca 2017 roku w sprawie szczegółowej organizacji publicznych szkół i publicznych przedszkoli – DZ.U. 2017 poz. 649*
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 roku w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym – Dz.U. 2017 poz. 1578*
- Franczyk, A., Krajewska, K. (2015). *Skarbiec nauczyciela-terapeuty*. Kraków.
- Smith, D. (2008). *Pedagogika specjalna*, (T. 1, s. 100). Warszawa.
- Kołakowski, A., Pisula, A. (2011). *Sposób na trudne dziecko dziecko, przyjazna terapia behawioralna*. Sopot.
- Franczyk, A., Krajewska, K. (2015). *Skarbiec nauczyciela-terapeuty*. Kraków.

Одержано 16.01.2018 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

У статті розкрито авторську технологію організації педагогічної підтримки майбутніх вихователів у процесі навчання, яка передбачає поетапну (підготовчий, діяльнісний та аналітичний етапи) взаємодію викладача і студента шляхом комплексного, цілеспрямованого поєднання способів та засобів організації процесу навчання, спрямованих на підвищення його ефективності (подолання труднощів) та досягнення запланованих результатів із обов'язковим забезпеченням сприятливих умов для всіх учасників педагогічного процесу.

Ключові слова: педагогічна підтримка, майбутні вихователі, технологія, студент, викладач, етапи технології, труднощі.

Постановка проблеми. Система вищої освіти України зорієнтована на розв'язання складних питань підготовки фахівців із глибокими знаннями, мобільними вміннями, усебічно компетентних у галузі своєї професійної діяльності та суспільного життя.

Орієнтація на розвиток майбутнього вихователя як особистості, активного суб'єкта освітнього процесу може бути реалізована лише в умовах відповідної стратегії діяльності кожного викладача вищого навчального закладу й педагогічного колективу загалом, яка сьогодні має принципово новий зміст – підтримка людини в її духовному і професійному саморозвитку, формуванні здатності до самовизначення та самореалізації, а отже, потребує науково обґрунтованої технології організації педагогічної підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічна підтримка є предметом дослідження багатьох науковців, які розглядають її в різних аспектах: обґрунтування теоретико-методологічних і змістових основ професійно-педагогічної освіти, орієнтованої на особистісне і професійне зростання

студента (А. Бойко, С. Гончаренко, І. Гавриш, О. Гребенюк, І. Зязюн, М. Євтух, Н. Ничкало, О. Пехота, О. Савченко, В. Сластьонін, А. Хоменко, Л. Хомич та ін.); організація процесу навчання майбутніх фахівців з урахуванням педагогічного супроводу і допомоги (І. Бех, Є. Бондаревська, Т. Давиденко, С. Максименко, В. Рибалко, Т. Цецоріна, Т. Шамова, І. Якиманська та ін.); подолання труднощів студентів у навчанні (М. Данилов, Н. Кузьміна, В. Лозова); забезпечення сприятливих умов для самостійної роботи студентів і сприяння їх самоорганізації (А. Алексюк, С. Архангельський, Л. Гриценко, В. Козаков, П. Підкасистий та інші); розвиток особистості (Л. Анциферова, Л. Виготський, П. Гальперін В. Давидов, Д. Ельконін, Г. Костюк, В. Крутецький, О. Леонт'єв, С. Максименко, С. Рубінштейн); оптимізація навчальної діяльності студентів, запровадження активних методів та інноваційних технологій навчання (Ю. Бабанський, В. Беспалько, Н. Бібік, І. Лернер, В. Лозова, Н. Мойсеюк, І. Підласий, І. Рогальська, О. Савченко, М. Скаткін та ін.) (Карапузова, 2010, с.1).

Огляд сучасної наукової літератури дає можливість виявити праці, присвячені проблемі педагогічної підтримки. Так, педагогічну підтримку розглядають як: превентивну і оперативну допомогу (Т. Анохіна, Г. Коджаспірова та ін.), індивідуальну і особистісну підтримку (Є. Бондаревська, С. Кульневич), педагогічну діяльність (О. Газман та ін.), елемент будь-якої співпраці і взаємодії (Н. Крилова), принцип життя освітньої установи (С. Юсфін), педагогічне явище (З. Малькова, М. Кузьмін, Л. Супрункова), принцип педагогічної діяльності (А. Мудрик, Л. Новікова та ін.), педагогічну умову (І. Курбанова, І. Лесовик, І. Шустова та ін.) (Савчук, 2013).

Низка авторів розглядає питання педагогічної підтримки особистості на різних вікових етапах і в різних соціальних інститутах: надання допомоги у вирішенні проблем розвитку дітей дошкільного віку (С. Бурсова, Н. Колосова, О. Кононко); забезпечення сприятливих умов для навчання учнів (А. Балацинова, Є. Єгорова, Н. Крилова, Т. Макєєва); обґрунтування теоретико-методологічних і змістових основ професійної освіти (А. Бойко, І. Гавриш, І. Карапузова, З. Курлянд, О. Савчук,

Л. Хомич, Є. Шлюбуль та ін.); педагогічна підтримка сім'ї (Є. Євдокімова, Т. Жаровцева, І. Макаренко). Проте сучасні наковці в більшості випадків спираються на визначення «педагогічної підтримки», введене О. Газманом і групою його співробітників (Т. Анохіна, Н. Михайлова, С. Юсфін) у кінці 90-х років ХХ ст.

Незважаючи на те, що в останні роки помітно зростає інтерес науковців до проблеми педагогічної підтримки особистості, технологія організації педагогічної підтримки майбутніх вихователів у процесі навчання ще недостатньо висвітлена у вітчизняній науці та практиці.

Метою статті є опис авторської технології педагогічної підтримки майбутніх вихователів у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах навчання у вищих педагогічних закладах для упорядкування взаємодії викладача і студента впроваджуються інноваційні педагогічні технології. Однією з таких технологій, на нашу думку, можна вважати педагогічну підтримку майбутніх вихователів. У наукових дослідженнях підтримку розглядають як надання допомоги у вирішенні проблем розвитку індивіда (А. Андрєєва, Т. Анохіна, О. Газман); як взаємодію, дружні стосунки, внутрішнє налаштування на спільний позитивний результат педагога і суб'єкта навчання (Н. Крилова, Н. Михайлова); як педагогічну діяльність, що забезпечує процеси індивідуалізації особистості (В. Бердеханова, Г. Сорока); як активну співучасть у життєвому самовизначенні особистості, підготовку до здійснення вибору в проблемних ситуаціях, самореалізацію й усунення суб'єктивних перешкод у розвитку (Г. Костюк, А. Маслоу, В. Рибалка, К. Роджерс та ін.).

У нашому дослідженні педагогічна підтримка визначалась як систематична, цілеспрямована діяльність викладача (або колективу викладачів), яка забезпечує розкриття особистісного потенціалу майбутнього вихователя шляхом надання конкретної допомоги йому в самостійному подоланні труднощів у навчанні та сприяння в самовизначенні й самореалізації особистості фахівця (Карапужева, 2010, с. 7).

Автори концепції педагогічної підтримки суб'єктів навчання у вищому навчальному закладі наполягають на створен-

ні «м'якої» (гнучкої, мобільної, заснованої на систематичній проектній діяльності педагога) технології її організації, завданням якої є «виращування індивідуальності» майбутнього вчителя в процесі навчання, забезпечення сприятливих умов професійного самовизначення і саморозвитку, виходячи з конкретних обставин вищого навчального закладу (Газман, 1998; Сорока, 2001).

Завданням технології організації педагогічної підтримки майбутніх вихователів у процесі навчання є педагогічне забезпечення процесів, спрямованих на розкриття особистісного потенціалу всіх його учасників у вищому педагогічному закладі.

Аналіз комплексу теоретичних джерел, емпіричних матеріалів і досвіду роботи автора дослідження дав змогу визначити етапи технології організації педагогічної підтримки майбутніх вихователів: підготовчий, діяльнісний, аналітичний. У таблиці №1 узагальнено мету та зміст діяльності викладача і студента на кожному з етапів. Організація педагогічної підтримки студентів у процесі навчання здійснюється через упровадження спеціальних її видів і форм, реалізація яких здійснюється за допомогою комплексу загальноприйнятих у педагогічній науці форм організації навчання, методів і прийомів.

Слід зазначити, що у процесі впровадження технології організації педагогічної підтримки майбутніх вихователів ми дотримувались таких вимог: згода студента на надання йому індивідуальної підтримки; конфіденційність у роботі з кожним студентом (результатом дотримання цієї умови є довірливі відносини між викладачем і студентом); останнє вирішальне слово має належати студентові, оскільки викладачеві необхідно навчити його самостійно долати проблеми й приймати рішення; віра викладача в можливості кожного студента; оцінка викладачем дій і результату навчання майбутнього вихователя, а не його особистості; створення сприятливого морально-психологічного клімату в колективі (Зязюн, 2009; Кузьміна, 1987); обізнаність викладачів із технологією організації педагогічної підтримки майбутніх вихователів у процесі навчання; систематична проектна діяльність організаторів навчального процесу педагогічного ВНЗ на засадах концепції педагогічної підтримки.

Таблиця 1

Характеристика етапів технології організації педагогічної підтримки майбутніх вихователів у процесі навчання

Етапи	Мета	Діяльність викладача	Діяльність студента
Підготовчий етап	Підготовка педагогічного колективу ВНЗ до організації педагогічної підтримки майбутніх вихователів у процесі навчання.	Усвідомлення себе як суб'єкта – організатора процесу підтримки; одержання знань, умінь і навичок із надання педагогічної підтримки студентам у ході методичного семінару; демонстрація дослідницьких і творчих здібностей; осмислення, виявлення й творчий розвиток нових ідей.	
Діяльнісний етап	Виявлення труднощів у навчанні майбутніх вихователів і причин їх виникнення; вербалізація студентом виявлених труднощів; спільна з викладачем оцінка проблеми з точки зору значущості її для студента. Планування системи дій із подолання труднощів у навчанні; прогнозування очікуваних результатів; усвідомлення учасниками навчального процесу значення власної суб'єктної позиції. Практичне вирішення поставленої мети та здійснення розробленого плану дій щодо подолання труднощів у навчанні майбутніх вихователів та формування їх готовності до здійснення педагогічної підтримки дітей.	Установлення контакту з кожним студентом; використання різних діагностичних методів (анкетування, довірчі бесіди, інтерв'ю, спостереження за навчальною діяльністю) для виявлення труднощів у навчанні студентів; педагогічне прогнозування результатів подолання труднощів у навчанні. Добір індивідуального технологічного інструментарію педагогічної підтримки; прогнозування можливих станів і реакцій студентів; прогнозування залучення інших спеціалістів, здатних надати допомогу у вирішенні виявлених проблем студентів. Забезпечення суб'єкт-суб'єктних відносин; створення сприятливого морально-психологічного клімату в колективі; використання обсягу й змісту навчального матеріалу відповідно до рівня розвитку особистості кожного студента; організація навчальної діяльності студентів відповідно до даних педагогічного діагностування; допомога кожному студенту у саморозвиткові.	Самоаналіз і виявлення власних труднощів у навчанні; вербалізація виявлених труднощів; усвідомлення потреби в саморозвиткові. Довіра викладачам у наданні допомоги; прийняття на себе відповідальності за вирішення власних труднощів; усвідомлення себе як суб'єкта навчання й підтримки. Усвідомлення мотивів і потреб у навчанні кожним студентом; розуміння ролі викладача як партнера; самостійне вирішення власних труднощів у навчанні; набуття досвіду з вирішення подібних ситуацій; аналіз власного досвіду отримання педагогічної підтримки з боку викладачів; набуття знань, умінь і навичок із надання педагогічної підтримки дітям.

Аналітичний етап	Аналіз та самоаналіз діяльності викладача і студента на шляху подолання конкретних труднощів у навчанні майбутніх вихователів, обговорення отриманих результатів. Виявлення змін, які відбулися в навчальній діяльності студентів у процесі подолання труднощів у навчанні; аналіз причин ефективності або неефективності проведеної роботи; визначення шляхів оптимізації технології організації педагогічної підтримки майбутніх вихователів.	Схвалення, коригування, координування дій студента з подолання труднощів у навчанні; проведення відповідного спецкурсу за вибором студентів. Здійснення педагогічного спостереження, опитування, анкетування студентів, проведення довірчих бесід для виявлення динаміки в подоланні труднощів студентами; аналіз ефективності обраних методів і прийомів педагогічної підтримки; обговорення зі студентами шляхів вирішення труднощів, які залишились. Аналіз загальних результатів технології організації педагогічної підтримки та пошук шляхів спільного вдосконалення процесу навчання.	Набуття вмінь рефлексивної діяльності, здійснення самоспостереження, самопізнання, самоаналізу; усвідомлення нового досвіду діяльності. Здійснення самоконтролю та саморегуляції власної навчальної діяльності.
------------------	--	--	--

Аналіз досвіду роботи у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка дав можливість узагальнити види труднощів, які мають студенти під час навчання: навчально-пізнавальні (визначення мети, складання плану дій, сприйняття, аналіз та узагальнення інформації, конспектування лекцій, використання наукових термінів, логічне структурування навчального матеріалу для виступу, використання сучасних засобів пошуку інформації, раціональна організація розумової праці тощо); навчально-дослідницькі (формулювання мети, завдань дослідження, встановлення зв'язків між новими і засвоєними знаннями, недостатнє володіння методами дослідження, написання анотацій, рефератів, виконання курсових і дипломних робіт, оформлення наукової роботи); труднощі, пов'язані із саморозвитком (аналіз своєї діяльності, рефлексія, організація самоосвіти, самовиховання, подолання втоми та ін.).

Організація педагогічної підтримки самостійного подолання труднощів у навчанні кожним студентом передбачала відповідний педагогічний супровід. Так, для подолання навчально-пізнавальних труднощів педагогічна підтримка надавалася через

організацію індивідуальних і групових консультацій для майбутніх вихователів, ділових ігор, спрямованих на оволодіння культурою розумової праці. Студенти перших і других курсів одержували безпосередню допомогу під час навчальних занять, де використовувались інтерактивні методи для формування умінь розуміти мету навчальної діяльності, виділяти головне у змісті навчального матеріалу, формулювати узагальнення. Для запобігання труднощів у роботі з каталогами, довідковою літературою проводилися консультації працівниками бібліотеки, метою яких було формування в майбутніх вихователів умінь самостійно знаходити різні інформаційні джерела та працювати з ними. У педагогічній підтримці студентів старших курсів переважали педагогічний супровід, виконання індивідуальних завдань, допомога в організації проходження педагогічних практик, спрямовану на формування рефлексивних умінь майбутніх вихователів, здатність переносити знання і способи діяльності в нову ситуацію, уявляти і прогнозувати результати своїх дій, знаходити варіанти розв'язання задач.

Із метою подолання студентами труднощів у навчально-дослідницькій діяльності практичні заняття максимально насичувалися ситуаціями спільної творчості для формування вмінь установлювати зв'язки між новими і засвоєними знаннями, моделювати, комбінувати; пропонувалися варіативні теми дослідження для самостійного вибору. Превентивна допомога здійснювалась під час проведення практичних занять із дисципліни «Основи наукових досліджень», самостійної роботи студентів у комп'ютерних лабораторіях для оволодіння навичками оформлення наукової роботи та пошуку інформації в мережі Інтернет. Опосередкована педагогічна підтримка включала розробку методичних рекомендацій для попередження труднощів у ході проведення й оформлення студентами експериментального дослідження.

Педагогічна підтримка майбутніх вихователів, які мали труднощі, пов'язані із саморозвитком особистості, здійснювалася через довірчі бесіди для встановлення контакту зі студентами, оцінки їхніх успіхів і невдач, що передбачало використання

прийомів схвалення, спонукання, переконання та інших. Оптимальні ситуації для підтримки студентів виникали в умовах проведення ігор, диспутів, прес-конференцій (наприклад, «Стратегії саморозвитку особистості», мета якої – допомогти майбутнім вихователям усвідомити перспективи і напрями власного розвитку), спеціальних тренінгів, розробки «хронологічних карток доби» та методичних рекомендацій щодо організації самостійної роботи студента.

Отже, труднощі в навчанні майбутніх вихователів виражаються у протиріччі між вимогами до діяльності студента та його можливостями. Саме труднощі можуть стати критерієм спостереження процесу саморозвитку людини. Варто темп розвитку кожного студента оцінювати не лише в порівнянні з нормою, виявленою для більшості студентів, але й відповідно до його власних можливостей. Важливо навчити молоду людину виявляти свої потреби, усвідомлювати труднощі, що виникають при їхньому досягненні, бо успіх можливий лише тоді, коли кожен несе відповідальність за прийняті рішення. Педагогічна підтримка студентів, у яких є труднощі в навчанні, має бути спрямована на співробітництво та співпрацю «разом зі студентами» при стимулюванні максимальної самостійності останніх.

Висновки. Отже, організація педагогічної підтримки – процес досить складний, оскільки він пов'язаний із розвитком індивідуальності людини, з формуванням особистості кожного студента. Ці проблеми мають унікальний і неповторний характер, потребують реалізації індивідуального підходу, тому сформулювати конкретні рекомендації до кожної педагогічної ситуації досить важко. Експериментальна перевірка авторської технології педагогічної підтримки майбутніх вихователів засвідчила її ефективність. Проте не можна гарантувати, що вирішення кожної проблеми буде легким і матиме позитивний результат. За педагогічної підтримки викладача студенти вчаться не повторювати помилок, набувають досвіду проектування своїх дій у складних ситуаціях, наближених до майбутньої професійної діяльності.

Конкретні методи й організаційні форми педагогічної підтримки багато в чому є мистецтвом, залежать від майстерності викладачів, вимагають узагальнення, систематизації та додаткового науково-педагогічного дослідження.

Список літератури

- Газман, О. С. (1998). Воспитание и педагогическая поддержка детей. *Народное образование*, 6, 108–111.
- Зязюн, І. А. (2009). Підготовка вчителя до забезпечення якості освітньо-виховного процесу в Україні. *Постметодика*, 4, 2–9.
- Карапузова, І. В. (2010). *Організація педагогічної підтримки майбутніх учителів у процесі навчання*. (Автореф. дис. пед. наук). Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава.
- Кузьміна, Н. В. (1987). *Очерки психологии труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- Савчук, О. П. (2013). *Педагогічна підтримка особистісної самореалізації майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі навчання у ВНЗ* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського, Вінниця.
- Сорока, Г. І. (2001). *Організація педагогічної підтримки в школі*. Харків: Веста: Видавництво “Ранок”.

Iryna Karapuzova, Svitlana Bursova

ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL SUPPORT OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The main direction of improving the content of education in the higher educational establishment is the implementation of the idea of the full development of the future preschool teacher's personality. Only the harmonious development of the student ensures his/her preparation for life and future activities, and serves as a guarantee of conscious and creative fulfilling professional and social functions by the graduate, forms his/her need for self-education, and for continuous improvement of his/her scientific and professional level.

The article demonstrates the original technology of organization of pedagogical support of future preschool teachers in the process of education, which provides the step-by-step (there are preparatory, activity and analytical stages) interaction of a teacher and a student through an integrated, purposeful combination of methods and means of organizing the educational process aimed at increasing its efficiency (overcoming difficulties) and achieving the planned results with obligatory maintenance of favorable conditions for all participants of the pedagogical process.

General types of difficulties that students have during their studies are determined: educational and cognitive ones (definition of the purpose, drawing up a

plan of activities, perception, analysis and generalization of information, summarizing lectures, the need to use scientific terms, logical structuring of educational material for speaking, using modern information search tools, rational organization of mental work, etc.); educational and research ones (formulation of the purpose, research tasks, establishing the connections between new and mastered knowledge, modeling, inadequate practising research methods, writing summaries, abstracts, course papers and diploma papers, orthography and design of the scientific paper); related to self-development (analysis of their own activities, reflection, organization of self-education, overcoming exhaustion, etc.). The pedagogical support of students in the process of self-overcoming the difficulties while studying is described.

Keywords: *pedagogical support, future preschool teacher, technology, student, educator, stages of technology, difficulties.*

References

- Gazman, O. S. (1998). Vospitanie i pedagogicheskaya podderjka detey [Education and pedagogical support of children]. Narodnoe obrazovanie, 6, p.108-111. Moscow.
- Ziazun, I. A. (2009). Pidhotovka vchytelia do zabezpechennia yakosti osvitno-vykhovnoho protsesu v Ukraini. [Teacher training to ensure the quality of the educational process in Ukraine]. Postmetodika, 4, 2–9.
- Karapuzova, I. V. (2010). Orhanizatsiia pedahohichnoi pidtrymky maibutnikh uchyteliv u protsesi navchannia. [Organization of pedagogical support for future teachers in the learning process]. (Author's abstract of the dissertation for pedagogical sciences). Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava.
- Kuzmina, N. V. (1987). Ocherki psihologii truda uchitelya. Psihologicheskaya struktura deyatel'nosti uchitelya i formirovanie ego lichnosti. [Essays on the psychology of teacher's work. The psychological structure of the teacher's activity and the formation of his personality]. Leningrad: Publishing House of Leningrad University.
- Savchuk, O. P. (2013). Pedahohichna pidtrymka osobystisnoi samorealizatsii maibutnikh uchyteliv pryrodnychikh dystsyplin u protsesi navchannia u VNZ. [Pedagogical support of personal self-realization of future teachers of natural sciences in the process of studying at universities] (Author's abstract of the dissertation for pedagogical sciences). Vinnitsa M. Kotsyubinsky State Pedagogical University, Vinnytsia.
- Soroka, H. I. (2001). Orhanizatsiia pedahohichnoi pidtrymky v shkoli. [Organization of pedagogical support at school]. Kharkiv: Vesta: Publishing house «Ranok».

Одержано 12.01.2018 р.

УДК 373. 37. 001

Юлія Махновець,
м. Київ

ТРЕНІНГ У НЕФОРМАЛЬНІЙ ОСВІТІ ВЧИТЕЛІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті проаналізовано особливості неформальної освіти вчителів початкової школи. Розкривається сутність тренінгу як однієї з форм неформальної освіти вчителів школи I ступеня, описано практичне використання в ньому активних методів навчання. Показано практичний досвід застосування тренінгу в умовах становлення Нової української школи на прикладі Квітневої ОТГ Житомирської області Попільнянського району.

Ключові слова: неформальна освіта, неформальна освіта вчителів початкової школи, тренінг, методи активного навчання, Нова українська школа.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти змінюється розуміння цінності освіти для вчителів початкової школи, з'явилися можливості навчатися за освітніми програмами, які не передбачають присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій.

У концепції «Нова українська школа» провідне місце відводиться педагогу нового формату, який має академічну свободу, володіє навичками випереджувального проектного менеджменту (планування й організації навчання, розроблення навчально-методичного забезпечення, оцінювання та ін.), самостійно й творчо здобуває інформацію, організовує дитино-центрований процес (Гриневич та ін., 2016).

В умовах реформування освіти збільшуватиметься кількість моделей професійної підготовки вчителя. Саме неформальна освіта набуває подальшого розвитку та здатна більш мобільно реагувати на запити підготовки педагогічних кадрів нового формату. На нашу думку, тренінг може стати однією з ключових форм неформальної освіти вчителів в умовах становлення Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі неформальної освіти присвячено досить значну кількість публікацій, зокрема неформальну освіту дорослих як складник неперервного навчання досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Андрущенко (2013), Р. Бабушко, О. Василенко, Р. Дейв, С. Змєйова, М. Карпенко, С. Клімов, Д. Крос, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, О. Огієнко, Л. Сігаєва (2011), Т. Сорочан, Н. Сулаєва, Т. Ткач та інші. Вони розглядали неформальну освіту як різновид новітніх педагогічних систем. Однак недостатньо уваги приділено практичному спрямуванню неформальної освіти вчителів початкових класів в умовах становлення Нової української школи.

Історичні аспекти тренінгових форм роботи висвітлені у працях К. Левіна, К. Роджерса, М. Форверга та інших. Досвід використання психологічних тренінгів описано у працях зарубіжних і вітчизняних учених: Р. Баклі, І. Бежа, В. Большакова, І. Вачкова (1999, 2004), Д. Капла, Л. Карамушки, Л. Петровської, Т. Яценко та інших. Практику застосування навчальних тренінгів у своїх працях розглядали Г. Ковальчук, О. Падалка, С. Сисоєва, О. Щербак та інші. Л. Бондарєва, Г. Марасанов, С. Смагіна, Н. Стімсон, В. Федорчук (2014), К. Фопель акцентували увагу на теоретичних і практичних рекомендаціях щодо організації та проведення тренінгів різного спрямування

Мета статті – розкрити особливості організації та проведення тренінгу як однієї з форм неформальної освіти вчителів початкових класів в умовах упровадження Концепції «Нова українська школа».

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про освіту» визначає три види освіти – формальну, неформальну та інформальну. У Законі поняття «неформальна освіта» зазначається як «освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій» (Закон України «Про освіту», 2017). Формальна освіта на відміну від неформальної, має чітку

структуру, затверджену державою програму, яка підлягає обов'язковій сертифікації. До інформальної освіти відносять самоосвіту.

Неформальна освіта є одним із видів освіти, що пропонує альтернативні й гнучкі організаційні форми, додатковий або принципово новий зміст, варіативні програми і зручні терміни навчання, які можуть допомогти вчителям початкової школи адаптуватися до динамічних умов становлення Нової української школи. Неформальна освіта може здійснюватись не лише державними і приватними навчальними закладами, але й громадськими організаціями, фондами та іншими суб'єктами, в установчих документах яких зазначено освітню діяльність. Поширеними формами професійного розвитку та вдосконалення фахових компетентностей учителів через неформальну освіту є курси, секції, гуртки, семінари, тренінги, конференції, форуми, онлайн-освіта, стажування, проекти та інше. Як засвідчує наш практичний досвід, у неформальній освіті в умовах становлення Нової української школи доцільно використовувати тренінг.

Поняття «тренінг» англійського походження (англ. to train, training), що в перекладі означає: навчання, виховання, дресування, тренування. У тезаурусі методичного працівника поняття «тренінг» розглядається як група, створена для дії в системі міжособових відносин із метою розвитку соціально-психологічної компетентності, навичок спілкування і взаємодії (Демченко, 2012, с. 68).

І. Вачков (1999) трактує сутність поняття «тренінг» із різних позицій, а саме: тренінг як своєрідна форма дресури; тренінг як тренування, у результаті якого відбувається формування умінь і навичок ефективного поведінки; тренінг як форма активного навчання, метою якого є передача психологічних знань; тренінг як метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів вирішення власних психологічних проблем.

А. Ситников (1996) розглядає поняття тренінгу як своєрідну техніку, яка поєднує навчальну та ігрову діяльність, що

відбувається в умовах моделювання різноманітних ігрових ситуацій.

Ми розглядаємо тренінг як одну з ефективних форм неформальної освіти, яка ґрунтується на досвіді та знаннях учасників, забезпечує ефективне використання інтерактивних методів навчання та спрямовується на отримання професійних навичок і життєвих компетенцій. У процесі організації тренінгових занять вирішуються завдання професійного розвитку вчителів початкової школи: розв'язання нестандартних завдань, що виводять із зони комфорту та вмотивовують до розвитку, формування нового світогляду, обмін досвідом, стимулювання до самоосвіти, удосконалення навичок використання інтерактивних науково-методичних інструментів і застосування на практиці сучасних інноваційних підходів.

4–8 липня 2017 року в м. Ірпінь Київської області проведено тренінг для тренерів із питань упровадження проекту Державного стандарту початкової загальної освіти, учасниками якого стали працівники Інститутів післядипломної педагогічної освіти. Робоча група зі створення проекту Державного стандарту початкової освіти та Модельної навчальної програми, НАПН України, Європейський фонд освіти (ЄФО), Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» та Навчально-виховний комплекс «Новопечерська школа» надали можливість учасникам опанувати новітні формати роботи та сучасні методики навчання. Учасники тренінгу з питань упровадження проекту Державного стандарту початкової загальної освіти, зокрема автор статті, усвідомили специфіку роботи з різними типами аудиторій, отримали знання для створення власних тренінгових програм, різних видів практичних завдань, навчилися максимально використовувати свій педагогічний потенціал і планувати подальше самовдосконалення.

Участь у тренінгах, власний практичний досвід їх організації та проведення дав змогу визначити його структуру, яка складається зі вступної частини (привітання, знайомство, очікування від тренінгу, встановлення правил роботи), основної частини («мозковий штурм», постановка мети, визначення

завдань, інформаційне повідомлення, міні-лекція, бесіда, робота в групах, розгляд практичних ситуацій (кейс-стаді), руханки) та заключної частини (вправи на завершення, вправи на повторення, порівняння очікуваних і реальних результатів, зворотній зв'язок, планування, прощання). Зазначимо, що структура тренінгу може змінюватись, оскільки залежить від його цілей, специфіки цільової аудиторії, тривалості тренінгу, рівня підготовки учасників.

У тренінгу широко використовуються інтерактивні методи навчання, спрямовані на взаємодію учасників. Нижче розглянемо ті з них, які доцільні на різних етапах тренінгу.

Вправи «Криголами» допоможуть учителям познайомитися один із одним, уявити себе в безпечному середовищі, поділитися досвідом, створити команди тощо. Вправи можуть варіюватися залежно від типу, тематики навчання та рівня знайомства учасників групи між собою. «Криголами» виявляють творчий потенціал слухачів, «ламають» комунікативні бар'єри, забезпечують залучення кожного до спільної роботи, створюють атмосферу довіри.

Допоміжні методи активного навчання – руханки (енерджайзери), які підвищують позитивний настрій у групі й ентузіазм учасників, забезпечують перехід від одного виду діяльності до іншого, а також є засобом групування слухачів. Об'єднання в малі групи розкриває безліч можливостей для активного навчання та обміну досвідом, розвиває навички роботи в команді та підвищує особисту відповідальність кожного учасника тренінгу.

У ході активного навчання тренеру важливо використовувати різні способи обговорення проблеми з метою налагодження зворотного зв'язку з учителями, для активізації їх розумової діяльності, підтримки інтересу до навчання. В умовах обмеженого часу результативні такі способи проведення активного обговорення, як «відкрите обговорення», «голосування», «партнерство у навчанні», «аналогії» тощо.

«Мозковий штурм» («Мозкова атака») – це ефективний метод вирішення проблем та обміну думками. Перевагами цього методу є те, що вчителі мають можливість продемонструвати свій

досвід і рівень знань із певної теми, генерувати альтернативні ідеї, бо заохочується будь-які пропозиції, погляди, судження, твердження, міркування.

Зручною та плідною формою викладу навчального матеріалу є міні-лекції, інформаційні повідомлення, розповіді, інструкції, які супроводжуються медіапрезентаціями.

Рольові ігри позитивно зарекомендували себе як дієві методи розвитку й удосконалення практичних умінь і навичок учителів, закріплення й поглиблення отриманих знань і їхнього творчого використання у вирішенні професійних проблем.

Розгляд практичних ситуацій (кейс-стаді) заохочує вчителів до обміну досвідом. Важливо, щоб практичні ситуації були змістовними, цікавими для професійного аналізу, сформульовані чітко і конкретно.

Вправи на завершення – це вправи, які надають можливість узагальнити вивчене, оцінити зміни в компетентностях, визначити шляхи використання досвіду в майбутньому, обмінятися думками й почуттями.

Вправи на повторення допоможуть тренерів оцінити продуктивність своєї роботи: чи важливими були для учасників обговорювані теми, чи зрозуміло тренер пояснив інформацію, чи вдалося їх зацікавити.

До самопізнання учасників заохочує рефлексія, спрямована на переосмислення своєї діяльності, на узагальнення рівня власного професійного розвитку та накреслення стратегій подальшого самовдосконалення.

Таким чином, ефективною формою роботи з учителями початкової школи стає тренінг, який дозволить підготувати вчителя Нової української школи до використання у своїй роботі нових методик, методів професійної діяльності на засадах інноваційності з урахуванням потреб учителя. Обстоюємо думку про те, що така форма роботи забезпечить особистісне та професійно-діяльнісне самовдосконалення вчителів.

Як приклад, розглянемо апробований тренінг, проведений нами у Квітневій ОТГ Житомирської області Попільнянського району. Мета тренінгу – ознайомити вчителів зі шляхами

створення оптимального та психологічного середовища у класі, розробленими на основі сучасних теоретичних підходів і педагогічної практики.

У ході тренінгу для досягнення комфортної емоційної атмосфери учасники знайомилися між собою за допомогою вправи «Знайомство». Вони мали вибрати один предмет у гаманці, сумці чи кишені, назвати своє ім'я, показати обраний предмет усім учасникам і розповісти, чому вони уподобали саме його і як він відображає їхні риси характеру та інтереси. Цікаво, що половина учасників тренінгу вибрали ручки та блокноти, а інша – флешки.

Для злагодженої та продуктивної роботи в групах ми виробили правила, яких потрібно було дотримуватись на тренінговому занятті: взаємоповага (думка кожного має право на існування); брати активну участь у спільній діяльності, ділитися своїми думками та досвідом; бути готовим експериментувати з новим досвідом та новими ідеями; говорити по одному (правило піднятої руки); триматися регламенту тощо.

У ході вправи «Очікування» учасники на стікерах написали свої сподівання, прикріпили їх на великому аркуші паперу під назвою «Наші очікування» та озвучили свої надії щодо тренінгу («більше практичних вправ», «цікавої та доступної інформації»), тренера («налагодження взаємодії», «нової інформації», «інтерактивного обміну інформацією», «допомоги у вирішенні складних завдань» тощо) та себе («розкриття своїх можливостей», «оновлення знань», «навчитися використовувати «нове» в роботі» тощо).

Щоб активізувати учасників, підготувати їх до наступних вправ, тренер запропонував вибрати одну з чотирьох різнокольорових паперових сніжинок і сісти за стіл, де в центрі лежить велика сніжинка такого ж кольору. У такий спосіб утворилося чотири групи.

Кожна група отримала по два аркуші паперу А-4 та маркери. Учасникам потрібно було написати на одному аркуші все, що знаходиться в їхньому реальному освітньому середовищі, а на іншому – елементи нового середовища, порівняти «старе» й

«нове» та обґрунтувати значущість запропонованих елементів. Кожна група презентувала свої результати іншим, називали те, що є в середовищі сьогодні (дошка, крейда, підручники, словники, настільні розвивальні ігри, класні куточки тощо), а до нових елементів віднесли магнітні та інтерактивні дошки, ноутбук, інтернет, медіапроектор, меблі-трансформери, куточок відпочинку, місце для ранкової зустрічі, електронні підручники, методично-психологічний супровід тощо. Учасники акцентували увагу на тому, що сучасне освітнє середовище потребує новітніх засобів і технологій для навчання учнів, учителів, батьків і має створюватися не лише у навчальному закладі, але й усюди, де перебуває учень.

Слухаючи міні-лекцію про дизайн класної кімнати, учасники ознайомилися з її сучасними інтер'єрами, оригінальними пропозиціями щодо обладнання місць для спільної діяльності, відпочинку, збереження особистих речей тощо. Після цього групи працювали з роздатковим матеріалом «Плани класних кімнат» №1 та №2, укладаючи список переваг і недоліків навчальної аудиторії, її відповідність найрізноманітнішим потребам дітей і сучасним інноваціям. Ураховуючи всі переваги й недоліки, кожна група розробляла оригінальний план класної кімнати (місця для групової діяльності, зберігання обладнання й матеріалів, розміщення столів, полиць, наочних посібників і т. ін.), використовуючи різні матеріали (кольоровий папір, маркери, олівці, клей, ножиці, розроблений нами роздатковий матеріал №3 тощо). По закінченню виконання завдання експонували «Галерею робіт». У процесі їх презентації кожній групі висловили слушні рекомендації та побажання, обмінялися думками й досвідом.

Комунікативно-педагогічний потенціал розміщення на стінах класу інформації розкрито в міні-лекції «Як використовувати стіни класу», після чого проведено роботу в групах за опитувальником «Що є на стінах Вашого класу?» (роздатковий матеріал № 4). В обговоренні учасники висували свої пропозиції відносно того, як вільний простір на стінах приміщення може бути використаний для: експонування дитячих робіт, відобра-

ження процесів реалізації освітніх проектів, спілкування з батьками та іншими представниками шкільної громади, ознайомлення з важливими подіями, які відбуваються у класному колективі. У результаті активної роботи над проблемою учасники тренінгу усвідомили широкий функціональний діапазон стін класної кімнати у створенні освітнього середовища.

Після міні-лекції «Навчальні центри / осередки» вчителі на практиці вчилися організовувати навчальні центри / осередки та необхідні дидактичні матеріали так, щоб скерувати дітей на правильний вибір, навчити ефективно й творчо застосовувати їх на практиці. Враховуючи головні критерії відбору навчальних матеріалів (інтереси, знання та вміння дітей, рівень їхнього розвитку, тема, мета й завдання пізнавальної діяльності тощо), учасники уклали зміст таких навчальних центрів, як читання і письма, природознавства, математики, музичного та образотворчого мистецтва.

Підсумовуючи зазначимо, що вчителі загалом були зацікавлені предметом заняття, умотивовані, позитивно налаштовані, висловлювали слова щирої подяки за роботу, а головне – сподівання учасників на початку тренінгу співпали з його результатами.

Висновки. Отже, неформальна педагогічна освіта є ефективною в умовах становлення Нової української школи, бо ґрунтується на досвіді вчителів, удосконалює їх загальнокультурну й фахову компетентності, майстерність, відповідає професійним інтересам і потребам. Практика проведення тренінгових занять для вчителів початкової школи засвідчила їх продуктивність, бо вони ґрунтуються на активній творчій діяльності слухачів, формують у них здатність до використання практичних умінь і навичок, сприяють загальнокультурному та професійному розвитку учасників, задовольняють їхні соціально-комунікативні та інтелектуальні потреби, стимулюють до професійного самовдосконалення. Досвід організації тренінгу на тему «Нова українська школа. Особливості організації освітнього середовища» для вчителів початкової школи підтверджує необхідність його впровадження в практику неформальної педагогічної освіти.

Список літератури

- Андрущенко, В. (2013, листопад). Філософія неформальної освіти: проблеми та перспективи розвитку. *Вища освіта України*, 4(51), 5–9.
- Вачков, И. В. (1999). *Основы технологии группового тренинга*. Москва: Издательство «Ось-89».
- Вачков, И. В., Дерябо, С. Д. (2004). *Окна в мир тренинга: методологические основы субъективного подхода к групповой работе*. СПб.: Речь.
- Гриневиц, Л., Елькін, О., Калашнікова, С., Коберник, І., Ковтунець, В., Макаренко, О. ... Шиян, Р. (2016). *Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи*. Грищенко, М. (Ред.). Київ: МОН України.
- Демченко, В. В. (2012). *Тезаурус методичного працівника*. Рівне: РОІППО.
- Закон України «Про освіту»* (2017). Взято з URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 05.01.2018 р.)
- Ситников, А. П. (1996) *Акмеологический тренинг: теория, методика, психотехнологии*. Москва: Технологическая школа бизнеса.
- Сігаєва, Л. Є. (2011). Характеристика структури освіти дорослих в сучасній Україні. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*, 59, 38–42.
- Федорчук, В. М. (2014). *Тренінг особистісного зростання*. Київ: Центр учбової літератури.

Yuliia Makhnovets

TRAINING IN NON-FORMAL EDUCATION OF TEACHERS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article reveals peculiarities of non-formal education of primary school teachers. The essence of the training is revealed as one of the forms of non-formal education of primary school teachers in the conditions of formation of the New Ukrainian School. The practical use of active training methods in the training is described. The practical experience of using the training as one of the forms of non-formal education of primary school teachers in the conditions of the formation of the New Ukrainian School by the example of Kvitneva's OTG of Zhytomyr region of Popilnyansky district is shown.

In the article it is stated that non-formal education is a voluntary, self-determined prospect for primary school teachers in the context of the formation of the New Ukrainian School based on experience, improves competences, deepens professionalism and is carried out in accordance with their interests and needs.

The article examines already tested training in the conditions of the formation of the New Ukrainian School, which was held in Kvitneva's OTG of Zhytomyr region of Popilnyansky district. The purpose of the training was to familiarize the pedagogues of Kvitneva's OTG with the ways of creating the optimal and psychological environment in the class, developed on the basis of modern theoretical approaches and pedagogical practice.

The main objectives of training were aimed at getting acquainted with the notion of a "new educational environment", plans for the effective organization of the

educational environment, the organization of educational materials, the importance of using the walls of the classroom as a means of communication and creating a list of educational materials for educational centers.

The article shows that the practice of conducting training sessions promotes active creative work of primary school teachers, namely: formation of the ability to use skills in the new context, comprehensive cultural development, intellectual needs, the growth of educational potential and an important impetus for professional development of teachers.

Keywords: *non-formal education, non-formal education of teachers of primary school, training, methods of active studies, The New Ukrainian School.*

References

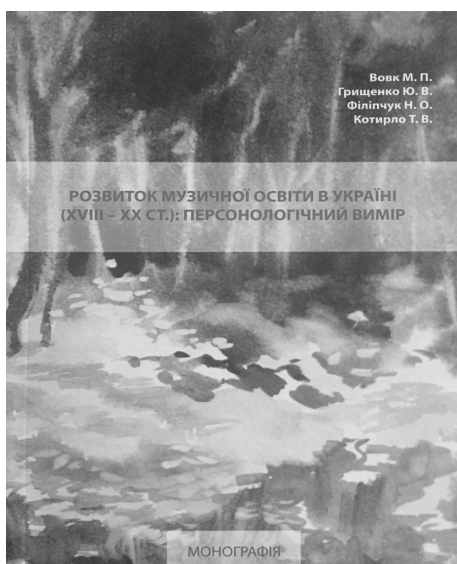
- Andrushchenko, V. (2013, lystopad). Filosofii neformalnoi osvity: problemy ta perspektyvy rozvytku. *Vyshcha osvita Ukrainy* [Higher education of Ukraine], 4(51), 5–9.
- Vachkov, I. V. (1999). *Osnovy tehnologii gruppovogo treninga* [Fundamentals of group training technology]. Moscow: Izdatelstvo «Os-89».
- Vachkov, I. V., Derjabo, S. D. (2004). *Okna v mir treninga: metodologicheskie osnovy subektivnogo podhoda k gruppovoj rabote* [Windows in the world of training: the methodological foundations of a subjective approach to group work]. SPb.: Rech.
- Hrynevych, L., Elkin, O., Kalashnikova, S., Kobernyk, I., Kovtunets, V., Makarenko, O. ... Shyian, R. (2016). *Nova Ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* [New Ukrainian School: Conceptual Principles for Reforming the Secondary School]. Hryshchenko, M. (Ed.). Kyiv: MON Ukrainy.
- Demchenko, V. V. (2012). *Tezaurus metodychnoho pratsivnyka* [Thesaurus Methodologist]. Rivne: ROIPPO.
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"] (2017). Retrieved from URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (05.01.2018).
- Sitnikov, A. P. (1996) *Akmeologicheskij trening: teoriya, metodika, psihotehnologii* [Akmeological training: theory, method, psychotechnology]. Moscow: Tehnologicheskaja shkola biznesa.
- Sihaieva, L. Ye. (2011). *Kharakterystyka struktury osvity doroslykh v suchasni Ukraini*. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu im. I. Franka* [Bulletin of the Zhytomyr Ivan Franko State University], 59, 38–42.
- Fedorchuk, V. M. (2014). *Treninh osobystisnogo zrostannia* [Training of personal growth]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.

Одержано 15.01.2018 р.

РЕЦЕНЗІЇ

ПЕРСОНОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС НАЦІОНАЛЬНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

(рецензія на монографію «Розвиток музичної освіти в Україні (XVIII – XX ст.): персонологічний вимір» (автори: М. П. Вовк, Ю. В. Грищенко, Н. О. Філіпчук, Т. В. Котирло)
(Київ: Талком, 2017. – 176 с.)

Сучасна музична освіта має ґрунтуватися на новій методологічній і теоретичній основі, успадковуючи і кращі загальнолюдські естетичні цінності, і високі традиції української музичної культури. Пріоритетною тенденцією розвитку музичної освіти на сучасному етапі, поряд із гуманізацією, фундаменталізацією, гуманітаризацією, творчою самореалізацією особистості передусім є її національна спрямованість.

Орієнтуючись на посилення у змісті освіти культуротворчих загальнолюдських цінностей, варто визнати, що надважливе завдання для національної музичної освіти – трансформувати знання, пізнання, ціннісне ставлення до світу крізь призму надбань музикантів-педагогів. Саме така модель уможлиблює опанування національної музичної спадщини, естетичного досвіду поколінь, забезпечує взаємопродуктивний зв'язок культур, народів і держав в епоху глобалізації. Вона є національною і водночас європейською.

Процеси євроінтеграції вимагають від української освіти гідного внеску до світової скарбниці професійного мистецького досвіду, який вона може забезпечити лише на засадах гармонійного поєднання національно-культурних традицій та інновацій. У цьому зв'язку актуальним є вивчення вітчизняного досвіду

професійної музичної освіти, багатого своїми традиціями й досягненнями, який став вагомим внеском у розвиток не лише вітчизняної, а й світової культури.

В умовах пошуку ефективних шляхів розвитку національної музичної освіти набуває актуальності потреба відродження і впровадження прогресивних ідей, накопичених у музичній педагогічній практиці минулого, вивчення досвіду видатних українських педагогів-музикантів, постаті яких були відомі не лише в Україні, а і за її межами. Важливим завданням є критичне осмислення історичної спадщини мистецької освіти та її культурної і соціальної цінності, що стане базовою платформою для реформ у сучасній мистецькоосвітній галузі.

Відбір найбільш репрезентованих культурних феноменів, їх конкретно-історичний аналіз з погляду значущості в художньому житті минулого та сучасного України є необхідним для відродження духовної культури української держави, визначення художньо-культурологічних пріоритетів у сфері освіти, вироблення орієнтирів щодо функціонування народного і професійного, елітарного і масового національного мистецтва. У цьому контексті набуває актуальності досвід педагогів-музикантів, які заклали підґрунтя національної музичної освіти, а їхні здобутки потребують переосмислення у вимірах культуротворчих і націєтворчих процесів.

Відповідно у колективній монографії «Розвиток музичної освіти в Україні (XVIII – XX ст.): персонологічний вимір», підготовленої співробітниками відділу теорії і практики педагогічної освіти імені І. А. Зязюна ІПОД НАПН України, охарактеризовано надбання національної музичної освіти у контексті утвердження принципів культуровідповідності, гуманізму, компетентнісного підходу у вітчизняному освітньо-науковому просторі. Зміст розділів монографії розкриває ретроспективу становлення української музичної освіти в контексті кристалізації її гуманістично-культурологічних засад упродовж XVIII – XX ст. на основі теоретичних, практичних надбань музикантів-педагогів, етномузикологів означеного періоду.

У чотирьох розділах розкрито генезу становлення музичної освіти в Україні від найдавніших часів до XVIII ст. у контексті збереження націєтворчих пріоритетів її змісту з урахуванням культурно-політичного дискурсу, прогресивних і негативних тенденцій в освітньо-мистецькому середовищі; здійснено історико-педагогічний аналіз розвитку музичної освіти в регіональному аспекті; висвітлено історичні факти творчої і педагогічної діяльності видатних українських педагогів-музикантів XIX ст., а також охарактеризовано їх внесок у розвиток загальної музичної освіти та системи професійної підготовки педагогів-музикантів; узагальнено здобутки вітчизняних діячів культури і мистецтва XX ст., діяльність яких сприяла утвердженню націєтворчих основ національної педагогічної думки і мистецької освіти.

Висловлюємо глибокі сподівання, що в сучасних умовах реформування музичної, музично-педагогічної освіти дослідницькі результати науковців сприятимуть імплементації професійного досвіду музикантів-педагогів, їх прогресивних надбань у процесі структурування змісту освіти, пошуку інноваційних форм і методів підготовки вчителів музичного мистецтва, стануть поштовхом до професійного і особистісного розвитку для викладачів вищої школи, майбутніх докторів філософії.

Галина Сотська

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ Й МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАХОДИ

ЯКІСНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

**(Міжнародна науково-практична конференція
26-27 жовтня 2017 року, м. Чернівці)**

Проблеми якості підготовки майбутніх учителів, викладачів, педагогів-дослідників в університетах України актуалізуються в сучасному науково-освітньому просторі України у зв'язку з інтеграційними процесами, інноваційними змінами змісту, методів і форм підготовки фахівців, посиленням інтердисциплінарних тенденцій у сфері педагогічної освіти. Означена проблема стала ключовим актуалітетом дискусій у ході проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи», яка відбулася 26–27 жовтня 2017 р. у Чернівецькому національному університеті

імені Юрія Федьковича. Співорганізатором заходу виступив Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

26 жовтня у Блакитній залі університету в межах пленарного засідання виголосили вітальне слово декан факультету педагогіки, психології та соціальної роботи І. М. Зварич, проректор з наукової роботи Т. В. Марусик. Модератором конференції виступила заступник декана з навчально-методичної роботи, доктор педагогічних наук Т. Д. Федірчик.

Директор Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Чернівецької обласної державної адміністрації О. М. Палійчук приєдналася до привітань, акцентувавши увагу на основних напрямках імплементації Закону України «Про освіту»: «Сьогодні перед нами стоїть завдання знайти відповідь на питання, як досягти якості української освіти. Якщо у трьох є спільна мета, то вони й каміння перетворять на золото. Якщо ж мета різна – то навіть золото в їхній руках перетвориться на порох». Доктор психологічних наук, професор М. Г. Іванчук проаналізувала проблеми забезпечення якості освіти на внутрішньоуніверситетському рівні.

У пленарному засіданні взяли участь співробітники відділу змісту і технологій навчання дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. З доповіддю про досвід реалізації технології підготовки докторів філософії за освітньо-науковою програмою «Педагогічна освіта і освіта дорослих в Україні і зарубіжжі» в інституті виступила доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник М. П. Вовк. Про основні результати і перспективи співпраці ІООД НАПН України й Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича проінформувала кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник Н. О. Філіпчук.

27 жовтня у приміщенні факультету педагогіки, психології, соціальної роботи відбувся круглий стіл, на якому з доповіддю виступив доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України Г. Г. Філіпчук. Академік акцентував увагу на основних проблемах імплементації Закону України «Про освіту», необхідності посилення культуровідповідності змісту сучасної освіти, екстраполяції історичного досвіду педагогічної теорії і

практики в сучасних освітніх процесах. У процесі проведення дискусійної платформи учасники обговорювали проблеми формування патріотичних, демократичних цінностей учителя, висвітлювали досвід забезпечення якості підготовки педагога в університетах України і зарубіжжя, аналізували міграційні настрої сучасного студентства, вимоги до якості освіти в контексті реалізації Концепції Нової української школи та ін.

Загалом про участь у конференції заявили 170 учених, освітян з вищих навчальних закладів України, Румунії, Польщі, Німеччини. У рамках заходу було представлено фільм про Чернівці, створений студентами з нагоди святкування 26-ої річниці факультету педагогіки, психології та соціальної роботи, який надав емоційного та творчого натхнення до роботи усім присутнім.

За результатами конференції опубліковано збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи», у якому викладено рекомендації щодо вдосконалення якості підготовки вчителя у вимірах сучасних модернізаційних, інтеграційних процесів.

Марія Іванчук

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бурсова Світлана Сергіївна – старший викладач кафедри дошкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Вовк Мирослава Петрівна – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти імені І. Зязюна Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ)

Год Борис Васильович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Год Наталія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Глушкова Світлана Іванівна – старший викладач кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Грищенко Юлія Валеріївна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти імені І. Зязюна Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ)

Дяченко-Богун Марина Миколаївна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Жиров Олександр Анатолійович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хореографії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Іванчук Марія Георгіївна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і методики початкової освіти, завідувач науково-методичного центру моніторингу системи внутрішнього забезпечення підготовки фахівців Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці)

Ільченко Олена Юріївна – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Ірклієнко Вікторія Степанівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Каранузова Ірина Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Кучерявий Олександр Іванович – доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти імені І. Зязюна Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ)

Махновець Юлія Анатоліївна – аспірант кафедри філософії і освіти дорослих ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», методист вищої категорії Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Київ)

Ніколенко Ольга Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, заслужений діяч науки і техніки України (м. Полтава)

Онiнко Валентина Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Пласкура Магдалена – магістр факультету соціальних наук університету Яна Кохановського в Кельце (Польща)

Руденко Лариса Анатоліївна – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Сагач Галина Михайлівна – доктор педагогічних наук, доктор теології, доктор філософії, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки письменників України (м. Київ)

Семенов Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Сотська Галина Іванівна – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ)

Хомич Лідія Олексіївна – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ)

ABOUT THE AUTHORS

Bursova Svitlana – Senior Lecturer at the Department of Preschool Education of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Diachenko-Bohun Maryna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Botany, Ecology and Methods of Teaching Biology of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Hlushkova Svitlana – Senior Lecturer at the Department of Music of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Hod Borys – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Head of the Department of World History and Method of Teaching History of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Hod Nataliia – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the World History and Method of Teaching History of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Hryshchenko Yuliia – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Senior Researcher at the Department of Theory and Practice of Pedagogical Education named after I. Ziaziun of Institute of Pedagogical and Adult Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Ilchenko Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Associated Professor, Head of the Department of General Pedagogy and Androgology of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Irkliienko Viktoriia – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Music of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Ivanchuk Maria – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education, Head of the Scientific and Methodical Center of Monitoring the System of Internal Training of Specialists of Chernivtsi Yuri Fedkovich National University (Chernivtsi)

Karapuzova Iryna – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Preschool Education of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Khomych Lidiia – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Deputy Director for Scientific Work of Institute of Pedagogical and Adult Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Kucheriavj Oleksandr – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Senior Researcher at the Department of Theory and Practice of Pedagogical Education named after I. Ziaziun of Institute of Pedagogical and Adult Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Makhnovets Yuliia – Postgraduate Student at the Department of Philosophy and Adult education SHEI «University of Educational Management», Methodist of Central Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Kyiv)

Nikolenko Olha – Doctor of Philology, Full Professor, Head of the Department of World Literature of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

Onipko Valentyna – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Head of the Department of Botany, Ecology and Methods of Teaching Biology of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Plaskura Magdalena – Master of Social Sciences at the University of Yana Kokhanovsky in Kielce (Poland)

Rudenko Larysa – Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Professor at the Department of Practical Psychology and Pedagogy of Lviv State University of Life Safety, Ukraine

Sahach Halyna – Doctor of Pedagogical Sciences, Doctor of Theology, Doctor of Philosophy, Full Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, Member of the National Union of Journalists of Ukraine, Member of the National Union of Writers of Ukraine

Semenog Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Head at the Department of the Ukrainian language of Sumy A. S. Makarenko State Pedagogical University, Ukraine

Sotska Galina – Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Deputy Director for Scientific and Experimental Work at Institute of Pedagogical and Adult Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Vovk Myroslava – Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher at the Department of Theory and Practice of Pedagogical Education named after I. Ziaziun of Institute of Pedagogical and Adult Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Zhyrov Oleksandr – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Choreography of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Наукове видання

**ЕСТЕТИКА І ЕТИКА
ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ**

Збірник наукових праць

Випуск 18

Головний редактор – *М. І. Степаненко*
Науковий і літературний редактор – *М. П. Вовк*
Літературний редактор іноземних текстів – *О. М. Палеха*
Відповідальний секретар – *О. О. Лобач*
Коректор – *О. О. Лобач*
Художньо-технічний редактор – *Ю. В. Грищенко*
Комп'ютерна верстка і дизайн – *О. М. Наріжна*

Адреса редакції:

04060, м. Київ, вул. Максима Берлінського, 9,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України,
відділ змісту та технологій навчання дорослих

e-mail: vpee2011@ukr.net

Довідки за телефонами:

(066) 940-93-84 (Лобач Олена Олександрівна)

(067) 258-02-96 (Вовк Мирослава Петрівна)

*Редакційна колегія зберігає за собою право на редагування і скорочення статей.
Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції. Автори несуть
повну відповідальність за опублікований матеріал
(за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв
та інших відомостей).*

Підписано до друку 2.03.2018 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 11,28. Обл.-вид. арк. 10,46.
Наклад 100 прим. Зам. № 1805.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3817 від 01.07.2010 р.

Scientific edition
**AESTHETICS AND ETHICS
OF PEDAGOGICAL ACTION**

Collection of scientific papers

Issue 18

Editor-in-chief – *M. I. Stepanenko*
Scientific and Literary editor – *M. P. Vovk*
Literary editor of foreign texts – *O. M. Palekha*
Executive secretary – *O. O. Lobach*
Corrector – *O. O. Lobach*
Artistic and technical editor – *G.V. Grishenko*
Computer layout and design – *O. M. Naryzhna*

Editorial office address:

04060, Kiev city, 9, Maksyma Berlynskogo St.,
Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine,
Department of Content and Adult Learning Technologies

e-mail: vpee2011@ukr.net

Information by phone:

(066) 940-93-84 (Lobach Olena Oleksandrivna)

(067) 258-02-96 (Vovk Myroslava Petrivna)

Editorial board reserves the right to edit and reduce articles. The views of the authors do not always coincide with the editorial board's ones. Authors are fully responsible for published materials (for the accuracy of facts, quotations, proper names, geographical names and other information).

Підписано до друку 2.03.2018 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 11,28. Обл.-вид. арк. 10,46.
Наклад 100 прим. Зам. № 1805.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3817 від 01.07.2010 р.